

J. Selye University

13th International Conference of J. Selye University

Language and Literacy Section

Conference Proceedings

September 8-9, 2021 Komárno, Slovak Republic

inland c5a komárom no13 2197

**13th International Conference of J. Selye University
Language and Literacy Section**

Title: 13th International Conference of J. Selye University.
Language and Literacy Section. Conference Proceedings

Editor: Szabolcs Simon, PhD.

Reviewers: PaedDr. Patrik Baka, PhD.

Barbara Baka Vida, PhD.

Mgr. Szilvia Néveri Varagya

Szabolcs Simon, PhD.

Published by J. Selye University, 2022

ISBN 978-80-8122-412-6

SZEKCIÓ

**„A NEMZETISÉGI KULTURÁLIS IDENTITÁS NYELVI ÉS IRODALMI
DIMENZIÓI”**

SEKCIA

**„JAZYKOVÁ A LITERÁRNA DIMENZIA NÁRODNOSTNEJ
KULTURÁLNEJ IDENTITY V STREDNEJ EURÓPE”**

Szekcióvezető - Vedúci sekcie:

Szabolcs Simon, PhD.

TARTALOMJEGYZÉK – OBSAH

Előszó – Predslov	5
Programbizottság – Programový výbor	6
Szervezőbizottság – Organizačný výbor	7
ALMÁSI Brigitta	9
A KÉTPÓ ÉS MEZŐTÚR KÖRNYÉKI TANYAI ISKOLÁK ÉLETKÉPEI	
Ľudmila BENČATOVÁ – Beatrix BUJÁKOVÁ	21
MIESTO ŽIAKA JE V TRIEDE NA VYUČOVACEJ HODINE, NIE DOMA ZA POČÍTAČOM	
EGED Alice	25
IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A DIKTATÚRA ÉS A DEMOKRÁCIA SZOLGÁLATÁBAN	
A bírői felelősség kérdése Németországban a második világháború után	
a Katzenberger-per tükrében	
GAÁL NÉMETHY Alexandra	37
AZ EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET CÍMŰ PETŐFI-VERS SZLOVÁK NYELVŰ	
SZÖVEGVARIÁNSAINAK KONTRASZT-ÍV STILISZTIKAI ELEMZÉSE	
ISTÓK Béla	49
A GÖMÖRPANYITI TEMETŐ NYELVI ÉS VALLÁSSZEMIOTIKAI TÁJKÉPE	
KMECZKÓ Szilárd	59
NAGYÍTÓ ALATT	
A szünni nem akaró emlékezés mint a megfigyelőt konstituáló cselekvés Gregor von Rezzori	
önéletrajzi írásai alapján	
KÓNYI Judit	71
EMILY DICKINSON AS A PRIVATE POET	
KOSZTOLÁNCZY Tibor	81
ANDRÁS SÜTŐ: <i>FROM THE SECRETS OF THE DANUBE</i>	
Patrik ŠENKÁR	87
ŠPATNOKRÁSNE ZÁKONITOSTI SVETA V ANDRUŠKOVOM ROMÁNE POTOMOK	
SIMON Szabolcs	95
ÉRSEKÚJVÁR VÁROS KÉTNYELVŰSÉGE	
Peter ZOLCZER	119
SUBTITLE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF TRANSFER OPERATIONS AND	
TECHNICAL CONSTRAINTS: A CASE STUDY OF THE HOBBIT	
ZSIGMOND Tibor	137
NACIONALISTA (BEZÁRKÓZÓ) TÁRSADALOM A POSZT-MODERN KORBAN – AVAGY	
ÉSZAK KOREA ESETE	
A konferencia programja – Program konferencie	143

Előszó

A komáromi Selye János Egyetem Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD. rektor úr védnöksége alatt rendezi meg a XIII. Nemzetközi Tudományos Konferenciáját. A konferencia 2021. szeptember 8–9-én kerül megrendezésre.

A COVID-19 világjárvány miatt a konferencia virtuálisan (online) formában lesz megtartva.

A rendezvény elsődleges célja az előző évfolyamokhoz hasonlóan hazai és a külföldi egyetemi oktatók és kutatók tudományos eredményeinek prezentálása. Elsősorban a humán tudományok, a társadalomtudományok, a neveléstudományok, a közgazdaságtan és a vállalatirányítás és a teológia területein tevékenykedő szakemberek számára nyit teret, továbbá az informatikai és az IKT tudományterület művelői számára, azonban részt vehetnek a rokon szakterületeken dolgozó kutatók is.

Az előadások anyagait ebben az évben is a résztvevők és a leadott tanulmányok nagy számának köszönhetően külön konferenciakötetben adjuk ki a szekciók tudományágakba való besorolása szerint.

A megjelent tanulmányok két független szakmai lektorálás után kerültek a kötetekbe.

Az elfogadott publikációkat tartalmazó köteteket szabadon elérhetővé tesszük az interneten, a közlemények DOI azonosítóval lesznek ellátva.

Komárom, 2021. 9. 5.

Bukor József

Predslov

V dňoch 8–9. septembra 2021 sa koná pod záštitou

Dr. habil. PaedDr. Györgya Juhásza, PhD., rektora Univerzity J. Selyeho XIII. Medzinárodná vedecká konferencia UJS – 2021.

Vzhľadom na situáciu, týkajúcu sa pandémie COVID-19 sa konferencia uskutoční online.

Cieľom konferencie je v súlade s cieľmi predchádzajúcich ročníkov prezentácia výsledkov vedecko-výskumnej práce vedeckých a vedecko-pedagogických pracovníkov univerzít z domova a zo zahraničia. Konferencia dá priestor predovšetkým pre odborníkov zaoberajúcich sa vednými oblasťami: humanitné vedy, spoločenské vedy, pedagogické vedy, ekonomické vedy a riadenie podniku, ďalej informatické vedy a IKT, ale vítaní sú aj účastníci z príbuzných vedných odborov.

Jednotlivé príspevky z dôvodu vysokého počtu prihlásených a veľkého množstva odovzdaných príspevkov sme zaradili do zborníkov podľa vedných odborov jednotlivých sekcií.

Do jednotlivých zborníkov boli zaradené iba príspevky, ktoré prešli dvoma nezávislými odbornými recenznými konaniami.

Zborníky budú voľne dostupné na internete, prijatým publikáciám bude pridelený identifikátor DOI.

V Komárne, 5. 9. 2021

József Bukor

PROGRAMBIZOTTSÁG

Elnök:

Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD.
Selye János Egyetem, Szlovákia

Tagok:

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. RNDr. Csiba Peter, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Doc. ThDr. Somogyi Alfréd, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Cservák Csaba
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest,
Magyarország

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Kókai Nagy Viktor
Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
Debrecen, Magyarország

Prof. Dr. Kolumbán Vilmos József
Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet,
Kolozsvár, Románia

Prof. Ormos Mihály, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Pukánszki Béla István, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Poór József, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Tóth Péter, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. Dr. Németh András, DSc.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Prof. RNDr. Tóth János, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. Machová Renáta, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. PedDr. Nagy Melinda, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Doc. RNDr. Bukor József, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

PROGRAMOVÝ VÝBOR

Predseda:

Dr. habil. PaedDr. György Juhász, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Slovenská republika

Členovia:

Dr. habil. PaedDr. Kinga Horváth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. RNDr. Peter Csiba, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Doc. ThDr. Alfréd Somogyi, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Csaba Cservák
Károli Gáspár University, the Reformed
Church in Hungary, Budapest, Maďarsko

Prof. Dr. Katalin Kéri
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Viktor Kókai Nagy
Debrecen Reformed Theological University,
Debrecen, Maďarsko

Prof. Dr. Vilmos József Kolumbán
Protestant Theological Institute of Cluj Napoca,
Cluj Napoca, Rumunsko

Prof. Mihály Ormos, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Béla István Pukánszki, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. József Poór, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. Péter Tóth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. Dr. András Németh, DSc.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Prof. RNDr. János Tóth, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Dr. habil. Renáta Machová, PhD.
Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia

Dr. habil. PedDr. Melinda Nagy, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

Doc. RNDr. József Bukor, PhD.
Univerzita J. Selyeho, Komárno

SZERVEZŐBIZOTTSÁG

ORGANIZAČNÝ VÝBOR

Doc. RNDr. Bukor József, PhD.

Doc. RNDr. József Bukor, PhD.

Doc. Dr. univ. Csehi Ágota, PhD.

Doc. Dr. univ. Agáta Csehiová, PhD.

Dr. habil. Ing. Szőköl István, PhD.

Dr. habil. Ing. István Szőköl, PhD.

PhDr. Antalík Imrich, PhD.

PhDr. Imrich Antalík, PhD.

PaedDr. Borbélyová Diana, PhD.

PaedDr. Diana Borbélyová, PhD.,

RNDr. Gubo Štefan, PhD.

RNDr. Štefan Gubo, PhD.

PhDr. Kahler Korcsmáros Enikő, PhD.

PhDr. Enikő Kahler Korcsmáros, PhD.

Simon Szabolcs, PhD.

Szabolcs Simon, PhD.

PaedDr. Strédl Terézia, PhD.

PaedDr. Terézia Strédl, PhD.

Mgr. Tóth-Bakos Anita, PhD.

Mgr. Anita Tóth-Bakos, PhD.

Bc. Hernády Adrienn

Bc. Adrienn Hernády

A KÉTPÓ ÉS MEZŐTÚR KÖRNYÉKI TANYAI ISKOLÁK ÉLETKÉPEI

ALMÁSI Brigitta¹

ABSTRACT

Rural schools in Pusztapó

Education history in Jász-Nagykun-Szolnok County can be traced back to the law of József Eötvös 1868:38. Most municipal schools were in the outskirts, in the interior we can find denominational elementary schools. In settlements where both Catholics and Reformed lived they provided for the maintenance of educational institutions together. On the outskirts, state elementary folk schools have been established, because the municipalities had an obligation to provide education for school-aged children, which required state support.

Regarding the education of out-of-school children subject to compulsory schooling, Kuno Klebelsberg's educational reforms 1921:30 and 1926:7 brought about changes by creating districts. More and more children were obliged to attend school, this also reduced the number of illiterates. In my research, I would like to present a case study of farm education in Pusztapó which belongs to the outskirts of Mezőtúr.

KEYWORDS:

outlying schools, farm children, elementary folk education, Kuno Klebelsberg

BEVEZETÉS

A tanulmányban a Kétpó környéki tanyavilág külterületi iskoláit mutatom be. A külterületi iskoláztatás a neveléstörténet kevésbé kutatott területei közé tartozik, értékes művelődéstörténeti összefüggéseket kínálva a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára egyaránt. A kutatásban a pusztapói határrész egykori tanulóinak narratív forrásai viszik közelebb az olvasót a tanyai iskolák történetéhez; nyomon követve Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népoktatásának mérföldköveit és a tanyai oktatás rövid történetét. A kutatás három Kétpó környéki tanyai iskola mindennapjait mutatja be: Pusztapó I. II. és III. számú intézményeit, valamint az iskola és szülők közötti kapcsolatrendszer, ugyanis a tanyai tanító a pusztai emberek számára fontos, kiemelkedő személy volt, akit a közösség részéről tisztelet övezett. A tanulmány egyben emléket állít a pusztapói tanyai iskolák tanárainak és egykori diákjainak. Egy olyan iskolatípusról olvashatunk, ahol egykor diákok százai tanultak meg írni és olvasni, napjainkban pedig már csak romos épületek vagy egy dülő jelzi, hogy ezen a helyen tanyai iskola működött.

A kutatás módszerei

A kutatás során Tóth Boldizsárné² (1939–2018) a tanyavilágban eltöltött évekről szóló visszaemlékezéseit dolgoztam fel.³ A tanulmány további forrása az a Tóth Boldizsárné által lejegyzett, szintén feldolgozatlan szöveg, amelyben Szathmáry József (1939–) eleveníti fel a

---

¹ Almási Brigitta PhD hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola.

² Tóth Boldizsárné 1995-ig a mezőtúri Teleki Blanka Gimnázium pedagógusa volt.

³ A visszaemlékezéseket Tóth Boldizsárné 1998-ban kiadott könyvében jegyezte le egyes szám első személyben, feldolgozatlan formában: TÓTH Boldizsárné, *Pacsirtadal: Vallomások egy tanyai iskoláról*, Kisújszállás, Alföld-kutatásáért Alapítvány, 1998.

pusztapói iskolás éveket. A narratív forrásokon kívül a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Kétpó község és Mezőtúr város iskoláztatásával kapcsolatos forrásait, a tanyai iskolák tanév végi osztályozó értekezletekről szóló dokumentumait, iktatott iratait, feljegyzéseit használtam fel a kutatáshoz. Szekunder forrásaim a témához kapcsolódó neveléstörténeti munkák, amelyek bemutatják a tanyai iskolák történeti alakulását.⁴

A tanulmányban szereplő adatközlők

A tanulmányban két egykori tanyai diák visszaemlékezései vezetnek minket vissza az 1940–1950-es évek tanyavilágába. Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya 1939-ben látta meg a napvilágot a mezőtúri tanyavilágban. Gyermekkorra, iskoláskora a tanyához, tanyai iskolához kötődik. Az általános iskolai tanulmányai után a mezőtúri Teleki Blanka Gimnáziumban szerzett érettségi bizonyítványt. Felsőfokú tanulmányai után visszatért egykori gimnáziumába, ahol biológiát, filozófiát, földrajzot tanított. Férje, Tóth Boldizsár szintén tanárként dolgozott. Házasságukból két fiuk született.⁵

Pedagógusként sok munkája volt a biológia szakkör elindításával, természeti kirándulások során ismertette meg a fiatalokkal a növény- és állatvilágot. Tóth Boldizsárné tanyavilágról, tanyai iskolákról megjelent munkái nemcsak irodalmi és neveléstörténeti értékük miatt tűnnek ki az alkotások közül, hanem visszaemlékezéseiben egy letűnt korszakba is betekintést enged. Egy olyan ember tollából olvashatunk az adott korszak külterületi iskoláiról és tanítóiról, aki személyesen élte meg az eseményeket. Tóth Boldizsárné magát biológusnak vallotta, mégis mély átéléssel írta meg *Pacsirtadal* és *A pacsirta újra szól*⁶ című munkáiban tanítóiról, diákéveiről szóló emlékeit. 2016-ban Mezőtúr város díszpolgára lett, ami a város legrangosabb elismerésének számít. Hosszan tartó betegség után, 2018-ban hunyt el.⁷

Szathmáry József Tóth Boldizsárnéhoz hasonlóan szintén tősgyökeres mezőtúri lakos, a tanyavilág szülöttje. A második világháború idején a Szathmáry család nagy szegénységben élt. A családfőt katonának vitték el, majd hősi halált halt Osztrogozsszknál. Az édesapa haláláról 1949-ben kapták meg a hivatalos értesítést, így András öccsével együtt hadiárvák lettek. Szathmáry József súlyos gyermekkori balesete után a városban folytatta a harmadik osztályt. A tanulás ekkor nehezen ment, sok volt a ház és az állatok körüli teendő. Ezt követően az édesanya újból férjhez ment, és a család 1950-ben Pusztapóra költözött. Szathmáry József máig egy szép tanyai iskolaként emlékszik a II. számú iskolára. A pusztapói iskola tanítóira nemcsak felnéz, hanem hálóját is kifejezi azért, hogy később tanulhatott és értelmiségi pályát választhatott, mert a szülők ezt már ellenezték, otthon is elkélt a segítség.⁸

A pusztapói tanítók jó hatással voltak a szülőkre, megértették velük, hogy Szathmáry Józsefnek tovább kell tanulnia. A következő tanévet már a mezőtúri Dózsa György Állami Általános Gimnáziumban kezdte meg. A középiskolai évek nem voltak zökkenőmentesek, a mára már nyugdíjas kunszentmártoni könyvtárigazgató hiányos szókinccsre és sok aggódásra emlékszik vissza. A szűkös anyagi lehetőségek is nehézséget okoztak, amelyek miatt majdnem félbeszakadtak Szathmáry József tanulmányai. Kunszentmártonban módszertani könyvtárosként dolgozott 1960 és 1980 között, majd olvasószolgálati feladatokat látott el, később pályázat útján vezetői posztot töltött be. 1991-től 1999-ig Szathmáry József volt a kunszentmártoni Városi Könyvtár igazgatója. Szegeden 1964-ben szerzett könyvtárosi végzettséget. Ugyaneb-

---

⁴ A pontos hivatkozásokat lásd jelen tanulmány megfelelő szöveghelyein.

⁵ Forrás: KÁROLY Nóra, *Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya (1939–2018)*. Elérhető: <http://www.zounuk.hu/hu/wiki/toth-boldizsarne-boldog-terezia-ibolya-1939-2018> (letöltve: 2020. március 9.)

⁶ TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, Kisújszállás, Alföldkutatásért Alapítvány, 2000.

⁷ GELLÉRT EDIT, *Tóth Boldizsárné Boldog Terézia Ibolya*, Mezőtúr és Vidéke, 2018/17, XC, 2018. aug. 31., 7.

⁸ BODOKI József, *Az írás, a könyv megmarad: Beszélgetés Szathmári József nyugalmazott könyvtárigazgatóval, helytörténetessel*, A Bodoki Fodor Helytörténeti Egyesület Honismereti, Közművelődési és Irodalmi Lapja, 2019/3, VIII, 21–24.

ben az évben feleségül vette Seres Erzsébetet, közben munka mellett 1980-ban, Nyíregyházán szerzett felsőfokú könyvtárosi képesítést.⁹

A tanyai oktatás történeti áttekintése

A városokban és a falvakban található kisiskolák a 16–19. század között jöttek létre. Ezekben az intézményekben a tanulóknak írást, olvasást, számtant – tehát alapkészségeket – oktattak, valamint vallási és erkölcsi ismereteket adtak át.¹⁰ Vasárnaponként a katekizmus is szerves része volt a tananyagnak, amelyet a plébános ismertetett.¹¹ A 18. század végén előtérbe került a falusi lakosság iskoláztatásának kérdése. Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* igyekezett a korabeli tanügy helyzetét megreformálni:¹² az oktatás nem pusztán az egyház feladata lett, hanem az államé is. A népoktatás a reformkorban vált valódi közüggé.¹³

Az 1791. évi országgyűlésen fogalmazódott meg a népiskolák megalakításának gondolata a külterületeken is. Az 1825/27. évi országgyűlésen újból előtérbe került azoknak a gyermekeknek az oktatása, akik a külterületeken éltek.¹⁴ „Az országgyűlési írásgult folió-lápjain ezeket olvasva, önkénytelenül is eszünkbe tolul, hogy ma, száz év multán, még mindig ugyanaz a magyar népoktatási politikának legfájóbb sebe: a tanyai iskolák hiánya.”¹⁵

A külterületi oktatás intézményrendszerének kiépítése Eötvös József (1813–1871) 1868:38. törvénycikkének megjelenése után indult el. A törvény 47. §-a meghatározta a tanyai gyermekek oktatásának körülményeit. Azok a községek voltak kötelesek a tanyán élő családok gyermekeinek oktatásáról gondoskodni, amelyekhez a tanyák tartoztak. Viszont a felekezetek megtarthatták iskolaállítási jogukat. Vagy külterületi iskolát kellett kialakítani, vagy – figyelembe véve a tanyák közti távolságot, ami 6-8 km is lehetett – vándor tanyai tanítókat kellett alkalmazni.¹⁶ A millennium idején báró Wlassics Gyula (1852–1937) kezdeményezte a külterületi intézmények kiépítését.¹⁷

Az 1945 és 1948 közötti időszakban, a magyarországi közoktatásügyben két ideológiai rendszer rajzolódott ki, egy szociális egyenlőséget képviselő és egy reformpedagógiai irányzat. Az 1950-es években az oktatást a leninizmus és marxizmus ideológiájára kívánták formálni. Ezek az ideológiai elvek alapvetően befolyásolták az oktatás tartalmát.¹⁸ A II. világháború után egyre több tanyai iskola szűnt meg, bár még részben osztott és osztatlan iskolák számára ké-

---

⁹ *Uo.*

¹⁰ KOMLÓSSY Ákos, *Tanyai iskolák, tanyai tanítók*, Iskolakultúra, 1997/6–7, 94–96.

¹¹ PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*. Bp., Nemzeti Tankönyvk., 1996.
Elérhető: <https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/> (letöltve: 2019. október 10.)

¹² HERCZEG Mihály, KRUSZLICH István Gábor, *Mártély*, [Budapest], Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., [2000] (Száz magyar falu). Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/martely-9AA1/iskolak-a-faluban-es-a-tanyakon-9CD5/> (letöltve: 2019. február 18.)

¹³ KOMLÓSSY, *i. m.*, 94–96.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ KORNIS Gyula, *Az 1825/27. évi országgyűlés és a magyar közoktatásügy: Százados évfordulóra: Elnöki megnyitó a M. Paedagógiai Társaság 1925 okt. 18-án tartott ülésén*, Magyar Pedagógia, 1925/34, 7–10.

¹⁶ „47. § A tanyai lakosok gyermekei oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak; és pedig: a) vagy tanyai iskolák állítása által; b) vagy oly határookban, hol a tanyáknak egymástól távolsága miatt tanyai állandó iskolák a célznak meg nem felelnének, járó-keelő (ambulans) tanítók alkalmazása által.” Forrás: 1868. évi. XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800038.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XXXVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (letöltve: 2019. február 18.)

¹⁷ WLASSICS Gyula, báró [szócikk] = *Magyar életrajzi lexikon A-Z* [elektronikus], főszerk. KENYERES Ágnes. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/wlassics-gyula-baro-787D7/> (letöltve: 2019. február 18.)

¹⁸ SÁSKA Géza, *Régi és új szölamok értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban*, ÚPSz, 2008/11–12, 161–187. Elérhető: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/regi-es-uj-szalamok-ertelmezese-az-1945-utani-pedagogiai-kanonban> (letöltve: 2020. március 5.)

szítettek tantervet. Az 1960-as évektől egyre több tanyai kollégium alakult meg, az 1970-es és 1980-as években a legtöbb tanyai iskola megszűnt.¹⁹

Oktatási helyzetkép Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1868 és 1945²⁰ között

Eötvös József 1868-ban kiadott népoktatási törvényének köszönhetően egyre több elemi népiskola jött létre, csökkent az analfabetizmus aránya is.²¹ Az oktatási intézmények felekezeti voltak. A vármegyében az iskolák jellegének megállapításánál a felekezetek ragaszkodtak jogaikhoz és a községek támogatását várták el. A Jászságban az iskola római katolikus jellegű maradt, viszont az iskolafenntartó a község volt. A község feladata volt az iskola személyi és dologi ügyeinek intézése, az iskolaszék hatáskörébe pedig az iskola felügyelete és irányítása tartozott. Eötvös József 1868-ban megjelenő népoktatási törvényétől a belterületeken lévő felekezeti iskolákat fejlesztették. Községi intézmények azokon a területeken létesültek, ahol a felekezetek nem vállalkoztak olyan mértékben fejlesztésre, hogy a tanköteles gyermekek számára biztosítsák az oktatást. Így ezeket a belterületi községi iskolákat később az állam vette át.²²

A vármegye külterületén találkozhatunk leginkább községi jellegű iskolákkal. A községek az állam támogatását kérték a külterületi iskolák létesítésére, ebből is adódott, hogy a legtöbb tanyai iskola állami volt, és csak kis mértékben találkozunk felekezeti intézményekkel. A külterületi oktatás kiépülése számos akadályba ütközött: szórt alföldi tanyavilág, 6-8 kilométeres távolságokat kellett a gyermekeknek megtenni ahhoz, hogy eljussanak az iskolába; a községek és a városok segítőkészsége sem nyilvánult meg kellőképpen ahhoz, hogy elinduljon a folyamat. A tanyai gyermekek oktatása a szerencsére volt bízva. A tanköteles tanyai gyermekek számára körzeteket kellett kialakítani.²³

Klebelsberg Kuno (1875–1932) iskolaépítési munkaterve (1921:30. tc.)²⁴ és az 1926. évi VII. törvénycikk. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról²⁵ a legtöbb gyermek oktatását biztosította. Az 1926. évi népoktatási törvény 1. §-a is utal az alföldi tanyavilág iskoláztatási helyzetének javítására.²⁶ Klebelsberg népoktatási törvényében rögzítette, hogy a kultúrában és művelődésben látja az egyedüli utat a felemelkedéshez. A II. világháború után az 1960-as évekre fokozatosan tűntek el a tanyai iskolák, amihez az 1945 után bekövetkező államosítás, a földreformok is hozzájárultak.²⁷

---

¹⁹ KOMLÓSSY, i. m., 94–96.

²⁰ SZABÓ László, *Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben*, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Pedagógiai Intézet, 1996, 153.

²¹ BENE Lajos, *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye népoktatása = Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, szerk. Scheftsik György, Pécs, 1935, 277.

²² BENE, i. m., 277.

²³ Uo.

²⁴ 1921. évi XXX. törvénycikk az iskolaáztatási kötelesség teljesítésének biztosításáról. Elérhető:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92100030.TV&targetdate=&printTitle=1921.+%C3%A9vi+XXX.+%C3%B6rv+%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (letöltve: 2020. február 25.)

²⁵ Elérhető itt: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (letöltve: 2020. február 18.)

²⁶ „1. § A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről. A magyar nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanuságot tesz, hogy művelődési színvonalának emelése céljából elsősorban a mezőgazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére népiskolákat létesít és (tantermeket és tanítói lakásokat) épít.” Forrás: 1926. évi VII. törvénycikk..., i. m.

²⁷ SZABÓ Gyula, *Föld- és területrendezés 2.: Agrárvilági fordulatok, magyar reformok*, Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_FTR2/index.html (letöltve: 2019. augusztus 13.)

Kétpó és az oktatás

A községben a külterületi iskolák Mezőtúr területéhez tartoztak. A mezőtúri népesség a 19. század második felétől a területek nagy részén tanyákat hozott létre. Az 1930-as években Európa legnagyobb területű tanyarendszereit találhatjuk meg a magyar alföldi területeken.²⁸ Mezőtúron a 19. század végén nemcsak a hatosztályos, polgári iskolával egyesített református gimnázium emelkedett ki, hanem az elemi oktatás is. Ekkor 21 tanteremben történt az elemi ismeretek oktatása. Mezőtúron 18 képesített tanár volt, 3 tanító képesítés nélkül tanított. 1952-ben Pusztapó önálló községgé vált és ma a Kétpó nevet viseli. A 19. század végén kiépült a tanyasi iskolai hálózat, így 1950-ig 22 külterületi iskolában oktatták a tanköteleseket.²⁹ A II. világháború idején 19 külterületi iskola megsérült, amelyeket a mezőtúri lakosok önkéntes gyűjtőmunka segítségével állítottak helyre.³⁰

Kétpón az 1930-as népszámlálási adatok alapján a 6 évnél idősebb lakosok 87%-a írni és olvasni is tudott. Az iskoláztatást elősegítette a Mezőtúrhoz tartozó pusztákon a két világháború között létesített hat tanyai iskola felállítása. Az ekkor működő tanyai intézményekben osztatlan tanítás zajlott, egy-egy nevelőre 60-70 tanuló is jutott. Idővel az iskolák két tanterővel bővültek, így a korábbihoz képest kedvezőbbek voltak a feltételek a nevelés-oktatás eredményességéhez. A pusztapói tantestület létszáma az 1950-es évek közepére elérte a 14 főt, ekkor 410 tanulót oktattak. A nevelőhiány teljesen csak az 1950-es évek végére szűnt meg.³¹

A településen 1960-ban épült meg a négy tantermes belterületi iskola, ahol a felső tagozatos diákokat részben, az alsó tagozaton tanulókat teljesen osztott tanítás szerint oktatták. A pedagógusok létszáma 15 főre emelkedett, a tankötelesek száma 438 fő volt. Ekkor már 29 tanuló jutott egy nevelőre. A 7 évnél idősebb lakosság 95%-a tudott írni, olvasni, és emelkedett a népesség iskolázottsági színvonala. Ugyanebben az évben létesült Kétpón a 30 férőhellyel rendelkező napközis óvoda is, amely szintén a község nevelési-oktatási színvonalát emelte.³²

Pusztapó – I. számú iskola

Pusztapó I. számú iskolájáról kevés adat áll rendelkezésre. Tóth Boldizsárné feljegyzései alapján egy 1908-as tantestületi névsor István András, egy 1930-ban írt tanári névsor Tömösközy József tanár, később iskolaigazgató nevét említi. Egy 1950-ből származó levéltári adat alapján Juhász Lajosné Magyar Margit látta el a tanítói feladatokat az iskolában, közismereti tárgyakat oktatott. A tanítónő Szatmárnémetiből származott, édesapja is tanító volt.³³

---

²⁸ SZARVÁK Tibor, *Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyavilág állapotának komplex helyzetfeltáró felmérése 2015: Összegző tanulmány = Beszámoló [a] Jász-Nagykun-Szolnok megyei tanyavilág állapotának komplex helyzetfeltáró felmérése c. megbízásról*, szerk. NAGYNÉ VARGA Ilona, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megye Esély Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont, 2015, 8. Elérhető: http://www.ktzve.hu/dokumentumtar/2017/jnszm_tanyavilag_komplex_feltaro.pdf (letöltés: 2019. szeptember 20.)

²⁹ A református egyház felügyelete alatt Mezőtúron 1927-ben 9 elemi iskolát találhatunk a belterületen. A reformátusokon kívül más felekezetek is tartottak fenn saját elemi iskolát, mint az izraeliták és a katolikusok, így 1930-ig 22 elemi iskolában tanultak a tankötelesek Mezőtúron. Forrás: SOÓS Imre, SZABÓ László, *Mezőtúr = Adatok Szolnok megye történetéből*, szerk. biz. ANTAL Árpád et al., I, Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár, 1980, 635.

³⁰ A tanyai iskolák a következők voltak: Alsóvízköz és Felsővízköz, Csalicárd, Homokdűlő, Pusztapó I., II. és III. számú iskola, Csiderberek, Kishék, Túlahék, Túlakörös I. és II., Szárazlapos, Tassy-birtok, Törőhalom és Karasemlyék. Forrás: TÓTH, *Pacsirtadal...*, i. m., 16.

³¹ HAVASSY Péter, *Kétpó = Adatok Szolnok megye történetéből*, szerk. biz. ANTAL Árpád et al., I, Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár, 1980, 464.

³² HAVASSY, i. m., 464–465.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL JNSZML) Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

Az iskola az 1950/51-es tanévben kislétszámú, egy tanulócsoportos volt. A tanulók létszáma magas, 64 fő volt. A további adatok elárulják, hogy az iskolát látogató gyerekek szülei kivétel nélkül a dolgozó parasztok köréből kerültek ki. Az említett 64 főből 61 volt osztályozható, 3-an mulasztások miatt nem.³⁴

Pusztapó – II. számú iskola („Sárga iskola”)

A II. számú iskolát a tanyasi emberek csak „Sárga iskolaként” ismerték. Az iskolában Máté Gábor,³⁵ Oravecz Margit, Herczeg Mária, Kovács Erzsébet, Fazekas Emma, Somogyvári József és Kovács Károly látták el az oktatási feladatokat. A tanítás osztatlan módon történt első-től nyolcadik osztályig.³⁶ Szathmáry Gábor az Eger környékéről érkező Oravecz Margit tanítónőt kedves, gondoskodó és következetes pedagógusként eleveníti fel visszaemlékezéseiben: „Emlékezetem szerint szinte gimnazista korú lánynak látszott, nagyon kedves és vidám teremtés volt, amikor az ötvenes évek elejéről megismertük [...]”³⁷ Oravecz Margit tanítói munkája során igyekezett nagy gondot fordítani a népművelésre. Éppen ezért a Sárga iskolában kialakított egy kisebb könyvtárat, ahonnan a tanulók és szülei is tudtak könyvet kölcsönözni. Oravecz Margit pusztapói tanítói évei alatt igyekezett részt venni a tanyai rendezvények szervezésében. „A tanyai rendezvények megtartásába az idősebb testvérek mellett a szülők is aktívan bekapcsolódtak. A szülők lelkesedése nem ismert határokat.”³⁸

A Sárga iskola tanulóit adományokkal is támogatták. A levéltári források részletesen feltárják a segítő szervezetek tevékenységeit az iskolában. Az egyik segítő szervezet a Népiskolai Gyermekgondozó Egyesület volt. A nehéz sorsú tanyai iskolás gyermekeket az alábbi adományaikkal segítették: 5 pár csizma, 5 fű- és 5 lányruha. A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt a külterületi állami elemi népiskolákban folytatta tevékenységét, így eljutott a Sárga iskolába is. Természetbeni adományokkal, szeretetsomagokkal, tüzelőanyagokkal, széna adományozásával, ruhaneműkkel, cipőkkel és élelmiszerekkel segítette a rászorulókat. Ezekon az adományokon kívül Ungváry Ferenc földbirtokos is hozzájárult tüzelőfa adományozásával az iskolai fűtéséhez. A Vöröskereszt Csoport nem csak a külterületi iskolásoknak igyekezett segíteni, hanem a római katolikus és a református egyháznak is.³⁹ A tanulók részt vettek az „Ültessünk fát” mozgalomban. A mozgalom célja a II. világháborúban elpusztult fák pótlása volt újabbak ültetésével. A tevékenységet a Magyar Parasztszövetség hívta életre, amely a faültetésen kívül a gyümölcsstermesztésre is kiemelt figyelmet fordított.⁴⁰

Pusztapó – III. számú iskola („Kastély-iskola” vagy „Cukorgyári iskola”)

Az épületet Almásy Dénes (1817-1871) építtette romantikus stílusban. A kastély főleg vadászkastélyként működött. A 19. század második felében a Herczfelder család tulajdona lett, majd később, 1938-ban a Cukorgyár Zrt.-nek adták el az épületet. Innen ered a „Cukorgyári iskola” későbbi elnevezése.⁴¹ Az államosítást követően kastély emeletén folyt a tanítás. A kastélyban működő iskola emellett a szegényebb sorsú gyermekeket is igyekezett segíteni.

---

³⁴ Uo.

³⁵ Máté Gábor Borsodszemeréről, földbirtokos családból származott, közismereti tárgyakat oktatott. Forrás: MNL. JNSZML. Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

³⁶ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 107.

³⁷ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 114–115.

³⁸ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 115.

³⁹ MNL. JNSZML Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Tanfelügyelőségétől 2225/1947. szám.

⁴⁰ MNL. JNSZML Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai 2225/1947. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Tanfelügyelőségétől. Tárgy: Segélyezések és jutalmazások.

⁴¹ VIRÁG Zsolt, *Magyar kastélylexikon: Csongrád megye Kastélyai és Kúriái: Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái*, Bp., Alexandra, 2005, 6-7.

A rászoruló gyermekeknek táborozási lehetőséget teremtett, amikor megalakult az úttörőmozgalom. A mezőtúri körzethez tartozó többi tanyai iskolában tanuló gyermek is kirándult a kastélyhoz.⁴²

1946-tól az emeleten oktatták az alsó és felső tagozatos tanulókat. Az iskola tanítói: Nagy Margit tanítónő, Halmágyi Roland és Halmágyi Rolandné. Az 1950-es névjegyzék szerint ebben az iskolában, a felső tagozaton tanított Rosta Józsefné Horváth Anna, valamint Vörös Lídia tanítónő, aki az úttörőcsapatot is vezette.⁴³ Halmágyi Rolandra gyermekszerető és gyakorlatias pedagógusként emlékezett vissza Szathmáry József. Az intézmény pedagógusai a Sárga iskola tanítóival folyamatos kapcsolatban voltak.

„A mezőtúri tanyavilág pusztapói határrész – amely 1952-ben lett önálló község – ékessége volt az Almásy-, később és inkább így vált közismertté, Cukorgyári kastély. A tanyai iskolák életéről (létezéséről) szóló krónikák, visszaemlékezések sorában méltó helyet foglal el a hajdan volt gazdasági birodalom központjában (majorságban) álló – különleges szépségű, az időjárás viszontagságaival, hányatott sorsával, az emberek rongálásival dacoló – kastélyépület. Az ötvenes években az emeleti helyiségekben talált otthonra az általános iskola alsó és felső tagozata, a majorság 50-60 gyermeke tanulta itt a betűvetés tudományát, skandálta a tízes szorzótáblát, sok-sok tanítási nap becsengetés előtti perceiben.”⁴⁴

A kastély adott helyet az egészségügyi vizsgálatoknak és előadásoknak, tájékoztatásoknak. Az iskolában igyekeztek szemléltető eszközöket alkalmazni az ismeretek elmélyítéséhez.⁴⁵ A tanulók számára a pedagógusok közösségi programokkal, szabadidős tevékenységekkel gazdagították a tanulóidőt. Az 1950-es években egyre nagyobb teret kapott a szocialista, marxista világnézetben történő oktatás.⁴⁶

Az iskola és a tanulók

A gyermekek nélkülözhetetlen segítők voltak szüleiknek a szezonális mezőgazdasági munkákban. A Mezőtúri Állami Elemi Külterületi Népiskolák irataiban olvashatunk arról a cipő- és ruhahiányról⁴⁷ is, amely hozzájárult a kimaradásokhoz. A tanyasi gyermekek iskolába járását nemcsak a tanya és a külterületi iskola egymástól való távolsága nehezítette, hanem előfordult az is, hogy a gyermekeknek nem volt az évszaknak megfelelő ruházata. A tanítók csak a legszükségesebb ismeretanyagot tanították, amely az iskola után nélkülözhetetlen segítséget jelentett az otthoni munkákban is. Az általam elemzett 1934. évben feljegyzett jegyzőkönyvi adatokban is megjelenik, hogy a gyermekeket praktikus ismeretekre kell tanítani.⁴⁸

---

⁴² TÓTH Boldizsárné, i. m., 103.

⁴³ MNL JNSZML. Névjegyzék a személyi adatgyűjtő ívekhez. SZ. M. T. V. B. Művelődési Osztály Szám nélküli iratok a személyi adatgyűjtői ívek.

⁴⁴ TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, Kisújszállás, Az Alföld Kutatásáért Alapítvány. 2000. 103-105.

⁴⁵ SZATHMÁRY József visszaemlékezése. Lásd: TÓTH Boldizsárné, *A pacsirta újra szól*, 2000. Kisújszállás. Az Alföld Kutatásáért Alapítvány, 103-105.

⁴⁶ LÁZÁR Barnabás, *A tanyai iskolás gyermekekért*, Magyar Pedagógiai Társaság, Szolnok megyei tagozat, Szolnok, 1977. Az Alföld Kutatásáért Alapítvány, 115-126.

⁴⁷ A pusztapói cipő -és ruhahiányhoz hasonló problémáról számol be a Nyírvidék 1930-as lapszáma: „*Teljes mértékben át van hatva az iskolázás nagy fontosságától, de most a nagy szegénység napjaiban fel kel szólnia a falusi nép érdekében. A nép előre retteg a téltől, mert a gyermekek számára nincs cipő, nincs ruha. Arra kéri a közigazgatási bizottságban az illetékes hatóságokat, hogy az iskolamulasztásokat, ahol csak lehet, enyhébben ítéljék meg.*” Forrás: Nyírvidék, 1930. 51. évfolyam, 222-248. szám
Elérhe-

tő:https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1930_10/?query=cip%C5%91hi%C3%A1ny&pg=74&layout=s (Letöltés ideje: 2019. szeptember 20.)

⁴⁸ MNL JNSZML Fond 139. 2225/1947. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai

A *Tanterv az általános iskolák számára* (Országos Köznevelési Tanács) tartalmazza az elsajátítandó ismereteket, valamint a magántanulók osztályzási módszerét.⁴⁹ A tantárgyak: hit- és erkölcstan, magyar, olvasás, írás, helyesírás, nyelvi ismeretek, fogalmazás, beszélgetés, polgári jogok, számolás és mérés, természetrajz, természettan, gazdasági gyakorlatok, háztartási gyakorlatok, rajz, kézimunka, ének, testgyakorlás, földrajz.⁵⁰ A napló rögzíti a nyilvános és magántanulók osztályozási rendszerét: kitűnő, jeles, jó, elégséges, túlnyomóan elégséges, egy tárgyból elégtelen, két tárgyból elégtelen, több tárgyból elégtelen.⁵¹

A következőkben egy nyolcadik osztályos tanuló osztályozó vizsgáját mutatom be Pusztapón, a tanulóknak az alábbi tantárgyakból és a kapcsolódó feladatokból kellett vizsgáznia. Hittanból kijelölték az adott bibliai részt, amelyet elemezve kellett elmondania, majd a bibliai ismeretek teljesebbé tételéhez hozsánna éneket is elő kellett adnia. Olvasásból a kijelölt vizsgaanyag tartalmát kérték számon. A vizsgák között a fentebb is bemutatott tantárgyak szerepeltek. Érdekességként szeretnék utalni a kézimunka tantárgy vizsgájára, amely jól tükrözi a háztartási szerepekre való felkészítést: a feladat lapos hímzés volt, gyakorlati tantárgynál kalácssütés. Az általam elemzett jegyzőkönyvben a tanuló neme lány, vizsgái között a fiú tanulókhöz hasonlóan szerepelt a gazdasági gyakorlatok vizsga, ahol a kender és a len feldolgozásának helyes menetét kellett bemutatnia. Az oktatás során igyekeztek nagy hangsúlyt fektetni a helyes magyar beszéd elsajátítására is, valamint a környezeti nevelésre, amelyet szintén jegyzőkönyvek mutatnak be.⁵²

Az Általános iskolai IV. számú jelentés 1951–52. tanév végi osztályozó értekezlete alapján Pusztapó III. számú állami általános iskolája Törökszentmiklós járáshoz tartozott. Kis létszámú, két tanulócsoporthoz tartozó iskola volt, amely alsó és felső tagozattal működött, 2 tanerővel. A nyolcadik osztályban tanulók száma 2 fő.⁵³ Az 1. ábrán láthatjuk a tanulók tanulmányi előmenetelét összefoglaló táblázatot. A számokból megállapíthatjuk, hogy a tanköteles gyermekek száma magas. Kitűnő tanuló nagyon kevés volt, a három iskolában összesen 9 fő. Jó osztályzatot szép számmal értek el a tankötelezettek (összesen 64-en). A közepes és elégséges tanulmányi eredmények hasonlóképpen alakultak, kivéve Pusztapó I. számú iskolájában, ott csak 7 diák kapott elégséges osztályzatot. Ezek közül az ismétlésre bukott tanulók száma 17, a javítóra bukottak száma 12 fő volt.⁵⁴

A nem osztályozható tanulókat is két csoportra lehet osztani. Az egyik csoportban az igazolt mulasztás miatt nem osztályozott tanulók találhatók. Ebből Pusztapó I. számú iskolájában 3, a Kastély-iskolában 6 fő volt, akiket mulasztások miatt nem osztályoztak. A II. számú iskolában nem volt olyan tanuló, akit igazolt mulasztás miatt nem lehetett osztályozni. Igazolatlannal összesen 7 tanuló nem kapott osztályzást. Ismétlésre összesen 3 tanulóknak volt szüksége, közülük kettő a Sárge iskola és egy a Kastély-iskola tanulója volt.⁵⁵

	Pusztapó I. számú iskola	Pusztapó II. számú „Sárge iskola”	Pusztapó III. számú „Kastély-iskola”
Kitűnő	1	-	8

⁴⁹ TÓTH Boldizsárné, *i. m.*, 63.

⁵⁰ *Tanterv az Általános Iskolák Számára*. Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75000/1946. számú V.K.M. rendeletével. Országos Köznevelési Tanács. Budapest, 1946.

⁵¹ MNL JNSZML, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai. Naplórészlet

⁵² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai. Jegyzőkönyv 1948. évi június hó 19-én feljegyzett osztályozó vizsgáról.

⁵³ ⁵³JNSZML. Közoktatásügyi Minisztérium Közoktatási Tervezési és Statisztikai Osztálya- Általános Iskolai IV. sz. jelentés az 1951-52. tanév végi osztályozó értekezletről

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

Jeles	8	10	12
Jó	20	13	34
Közepes	18	19	17
Elégséges	7	18	19
Javítóra bukott	3	8	1
Ismétlésre bukott	4	3	7
Osztályozott tanulók száma összesen	61	71	98
Igazolt mulasztás miatt nem osztályozható tanulók száma	3	-	6
Igazolatlan mulasztás miatt nem osztályozható tanulók száma	-	2	5

1. ábra: A tanulók tanulmányi előmenetele az 1951–52. tanév végi osztályozó értekezlet alapján I-VIII. osztályig/fő⁵⁶

A beiratkozott tanulók számának változását követhetjük nyomon a 2. ábrán. A tanulói létszámot befolyásolta a más iskolába történő átiratkozás. Legtöbben a Kastély-iskolában tanultak (109 fő) az osztályozó értekezlet feljegyzett adatai alapján. Mind a három iskolában sok volt a beiratkozott tanuló. Az I. számú iskolában 72-en, míg a Sárga iskolában 82-en tanultak. Más iskolába kisebb számban iratkoztak át. Az egyéb okból kimaradt tanulók száma viszonylag alacsony, számuk 10 fő alatti. Ha az év végi létszámot nézzük, az átiratkozások ellenére is sok tanuló található. A Kastély-iskolában kicsivel 100 fő felett volt a létszám, de a mellette lévő két intézményben is sok gyermek tanult.

	Pusztapó I. számú iskola	Pusztapó II. számú „Sárga iskola”	Pusztapó III. számú „Kastély-iskola”
Beiratkozott tanulók létszáma	72	82	113
Más iskolába átiratkozott	6	7	2
Egyéb okból kimaradt	3	2	2
Év végi létszám	64	73	109
1938. augusztus 1. előtt született, ismétlésre bukott tanulók száma	-	2	1

2. ábra: Beiratkozási adatok az 1951-52. tanév végi osztályozó értekezlet alapján I-VIII. osztályig/fő⁵⁷

A tanítók szerepei és a család kapcsolata

A gyermekek az időszakos mezőgazdasági munkák miatt sokat hiányoztak az iskolából. A tanító így sok esetben nem tudta értékelni a gyermekek tanulmányi előmenetelét. Az iskolalá-

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

toztatás további nehezítő tényezői közé tartoztak a csapadékos időjárás okozta útviszonyok, a nagy távolságok, amelyek még egy felnőtt számára is kihívást jelentettek.⁵⁸

A tanítók és a családok között egy idő után bizalmi kapcsolat alakult ki: a családok is igyekeztek segíteni a tanyai tanítókat, ha lovas kocsival vagy szekérral kellett menniük dolgaikat intézni. Az utak minősége és a nagy távolságok a tanítók értekezletre való eljutását is akadályozták. A pedagógusoknak nagy szerepük volt a gyermekek iskolába járatásában, felhívták a szülők figyelmét a tanulás fontosságára.⁵⁹

A tanyai tanítók nemcsak a tanulók, hanem a pusztában élő családok segítői is voltak. Egészségügyi előadásokat kellett tartaniuk, jogi ismeretekkel segítettek a tanyai embereknek eligazodni egyes hivatalos ügyekben. A közegészségügy területén az alábbi feladatkörök hárultak rájuk: csecsemőgondozás, családvédelem, tájékoztatás a fertőző betegségekről. Ahogyan a kutatás iskolatörténeti részénél is megjelenik, a kastélyban is tartottak egészségügyi előadást. A gyermekek oltásával kapcsolatos összeírások is a tanítók feladatai közé tartoztak, ezzel is segítettek a szülőket. Ugyanígy az egészségmegőrző tevékenységeik közé sorolható a tudatos táplálkozásról szóló előadás, valamint az állattenyésztéssel és mezőgazdasággal foglalkozó tanácsadás.⁶⁰ A tanítóknak szövetkezeti tanfolyamon is részt kellett venniük, amely négy hétig tartott. A tanfolyam végén szövetkezeti bizonyítványt kaptak, ami igazgatói engedélyhez volt kötve. A tanfolyam elvégzését követően a tanítót feljogosítják szövetkezeti előadások megtartására, illetve az ismeretek oktatására.⁶¹

A tanyai internátus megalakulása Kétpón

Kétpó községbe sok egykori tanyai lakos költözött be, az egykori tanyai tanítók szívükön viselték a tanítványaik sorsát. A legtöbb tanítónak másik iskolában kellett tanítania; tanyai internátusok és kollégiumok jöttek létre. Kétpón ezekben az időkben több termelőszövetkezet (tsz) is megalakult:

- 1952-ben Szabadság Tsz,
- 1953-ban Alkotmány Tsz,
- Új Barázda Tsz,
- 1962-ben Dózsa és a Zöldmező Tsz.

1954-ben a Miniszteri Tanács határozata szerint kellett kialakítani a körzeteket, amely a részben osztott és osztatlan iskolákat érintette, így Szolnok megye valamennyi külterületi iskoláját.⁶² A körzetek kialakítását a következő okokkal indokolták: a korábbi oktatás színvonala elmaradott volt, a továbbtanulásra nagyobb hangsúlyt helyeztek, valamint a tanórák színvonalának emelését szemléltető eszközökkel szerették volna elérni. A további fejlesztendő területek közé sorolhatjuk a tanerő szakképesítését, a kisiskolák korszerűtlen tanulási környezetének átalakítását. 1958-ban az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) művelődéspolitikai irányelvei tartalmazták a korszerűsítésre vonatkozó programokat. 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusi ülésén kimondta, hogy a szakosított általános iskolai színvonalra kívánják emel-

---

⁵⁸ KECSKÉS László, *Iskolák a tanyavilágban*. Elérhető: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/82-01/ch17.html> (letöltve: 2019. 08. 21.)

⁵⁹ TÓTH Boldizsárné i.m., 169.

⁶⁰ Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyében 1938/39-es tanévben 41 vándor- tanyai iskola működéséről számolt be a Tesléry Károly, tanfelügyelő. A tanítási idő szabályozása a következőképpen alakult: az egyes iskolákban fél évig történt a tanítás, utána vizsgáztak a tanulók. Lásd: CSÁSZÁR Ferenc, *A vándor-tanyai tanítók szerepe a Szolnok megyei népoktatás megteremtésében = Múzeumi levelek. - Szolnok : Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1990/63-64. - p. 70-75*

⁶¹ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Fond 139. Mezőtúri Külterületi Állami Elemi Népiskolák Iratai 4780/1947. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye tanfelügyelőjétől. Tárgy: Szövetkezeti tanfolyam ajánlata

⁶² HAVASSY, i.m., 464.

ni a falusi nem szakosított intézményeket. A tanyai iskolák számára megkezdődött a bentlakásos körzeti nevelőintézmények kialakítása.⁶³

Kétpón a tanyai diákotthon megépülését a Szabadság Tsz, valamint a szülők és a tanulók együttesen támogatták.⁶⁴ A diákotthon megépítése mellett a pedagógusok tájékoztatták a szülőket annak működéséről (elhelyezés, napirend, közösségi élet etc.) A Megyei Tanács további 510.000 és 100.000 forint kiegészítéssel járult hozzá a munkához. 1963-ban felavatták és átadták Jász-Nagykun-Szolnok megye kilencedik diákotthonát.⁶⁵ A kollégiumban a tanulók alapképességeire, felzárkóztatására nagy gondot fordítottak.⁶⁶

Összegzés

A tanyai iskolák hálózatának kiépüléséhez a vándor tanyai tanítók jelentősen hozzájárultak. Mezőtúr külterületén több tanyai iskola jött létre az 1900-as évek elején, majd az 1960-as években megkezdődött a tanyai intézmények hanyatlása. A személyes visszaemlékezések során nemcsak a tanyavilág egy-egy képe jelent meg, hanem a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár forrásaival az intézményeket is be lehetett mutatni. Tanulmányomban összefoglalás-ként kívántam rámutatni a tanyai oktatás történeti gyökereire, közelebbről, hogy a nevelés történeti változásai milyen hatással voltak a külterületi iskolák életére. A térség vizsgálatánál a Tóth Boldizsárné és egykori iskolatársai személyes emlékeit tartalmazó könyveket (*Pacsirtadal, A pacsirta újra szól*) felhasználva és mellette további kutatást is végezve, esettanulmányként kívántam bemutatni a tanyai iskoláztatás mindennapjait. A kutatás során igyekeztem rávilágítani, hogy ezek az intézmények lényeges szerepet töltek be a pusztai emberek életében, hiszen oktatási, művelődési és közösségi szintérenként is funkcionáltak, valamint igyekeztek segíteni és erősíteni a pusztai közösséget.

A források rávilágítottak a pedagógusok és a szülők közti kapcsolatrendszerre, valamint arra, hogy a tanítók a tanyai élethez miként tudtak alkalmazkodni. A levéltári feljegyzések elemzése során a tankötelesek tanulmányi előmenetelére, az iskolai létszámadatok változására is találtunk számszerűsíthető adatokat. A tanulmány végén a tanyai internátus megalakulásáról, egyben a kétpói tanyai iskolák korszakának lezárásáról olvashattunk. A kollégium nemcsak a község tanyavilágára, iskoláztatására volt nagy hatással, hanem a tanárok, tanítók életét és pályáját is befolyásolta.

---

⁶³ LÁZÁR, *i. m.*, 114.

⁶⁴ Mivel 1963-ban a Kétpói külterülethez tartozó Csali iskola az elvándorlások miatt szintén megszűnt, így 150 ezer Ft értékben megvásárolta a Szabadság TSZ. A Csali iskola történeti feltárása jelen tanulmány kereteit meghaladja, így egy további kutatásban kerül rá sor. A tanyai iskolák megszűnésének körülményeiről LÁZÁR Barnabás, *A tanyai iskolás gyermekekért= Magyar Pedagógiai Társaság, Szolnok megyei tagozat*, Szolnok, 1977, 226 p.

⁶⁵ A tanulók az alábbi külterületi iskolákból költöztek be: Almásy -kastélyban működő iskolából 3, Bem apó telepi iskola 13, Lédri iskola 19, Homokdőlői iskola 17 tanulója. LÁZÁR, 119.

⁶⁶ LÁZÁR, *i. m.*, 117.

MIESTO ŽIAKA JE V TRIEDE NA VYUČOVACEJ HODINE, NIE DOMA ZA POČÍTAČOM

BENČATOVÁ, Ludmila–BUJÁKOVÁ, Beatrix¹

ABSTRACT

Students should be at school, not at home behind their computer

Last year nobody could imagine that students would do distance learning long weeks when the coronavirus broke out. In our opinion, as the economic system was gradually reopening, students could go back to school and be active at the lessons. We can imagine that they might go to school in limited number every second or third day or only once in a week. During the lesson students who stay at home might join the class online via a meeting platform agreed beforehand. In such way all students would have regular and irreplaceable contact with school. We are convinced that schools should be the last to close and first to reopen. The role of the teacher in the educational process is highly important not only during testing, but also during explanation, revision and fixing knowledge. Will students not blame us for distance learning by right ?

KEY WORDS

classroom, textbook, student, teacher, computer, examination, assessment

V príspevku sa budeme zamýšľať nad pravdivosťou vyplývajúcou z titulu.

Občania majú právo na bezplatné vzdelanie v základných a v stredných školách, podľa schopnosti občana a možnosti spoločnosti aj na vysokých školách. Každý má právo na vzdelanie. Školská dochádzka je v SR povinná. Jej dĺžku a vekovú hranicu ustanoví zákon. (Ústava SR.)

Keď sa v minulom školskom roku pre šírenie koronavírusu zatvárali školské zariadenia a školské kluby, pravdepodobne si nikto nepripustil ani vo sne možnosť, že žiaci a študenti sa budú dištančne vzdelávať dlhé týždne. Musel však byť realizovaný takýto scenár? Naša odpoveď je: Nie, nemusel. Nebudú nám raz žiaci a študenti dištančnú formu vyučovania právom vyčítať? Jedno je isté: Dištančná forma vyučovania je v núdzovej situácii lepšia ako žiadna forma. (Diskutabilná je len jej dĺžka.) Isté je však aj to: Len ťažko nahradí dištančná forma vyučovania prezenčnú formu vyučovania.

Aj v súčasnosti môžeme povedať, že ľudí na celom svete stále doslova trápi situácia spojená s pandemiou koronavírusu. Samozrejme, Slovenská republika nie je výnimkou. Nás však zaujíma stav týkajúci sa každodennej výučby žiakov v triede. Sme totiž presvedčení, že miesto žiakov a študentov je v škole, tam ich dokážeme správne motivovať na vyučovaciu hodinu a vedomosti im nielen odovzdať, ale ich aj adekvátne precvičiť či upevniť rôznymi cvičeniami, úlohami, vypracovaním referátov či rôznych prezentácií na dohodnutú tému. Tvrdíme totiž: Školy a školské zariadenia treba aj počas krízovej situácie zatvárať ako posledné a otvárať ako prvé. Vyučovacie proces, na ktorom sa aktívne v triede zúčastňuje

---

¹ PhDr. Ludmila Benčatová, CSc., Filozofická fakulta UK Bratislava, Mgr. Beatrix Bujáková, ZŠ Károly Szeemerényiho s VJM Tvrdošovce, lbencatova@gmail.com

učiteľ a žiak, je totiž pri odovzdávaní, opakovaní a fixovaní učebnej látky nenahraditeľný. Na základe individuálneho rozprávania sa so žiakmi a so študentmi konštatujeme, že väčšina z nich sa na dištančne vedených vyučovacích hodinách maximálne snažila “nasat’” a získať čo najviac vedomostí a pristupovala aj k takejto forme vyučovania veľmi svedomito a zodpovedne. Či to bolo dostačujúce, to ukáže budúcnosť.

Slová pandémie, koronavírus či COVID 19 sa dnes stali súčasťou nášho každodenného života a ich vyslovenie v nás vyvoláva pocit strachu či úzkosti. Súhlasíme, že v začiatkoch sme o tomto víruse a možnostiach jeho šírenia vedeli pomerne málo. Keď došlo teda od 16. marca do 27. marca 2020 k povinnému zatvoreniu škôl, považovali sme to za správne riešenie a verili sme, že po dvoch týždňoch sa žiaci vrátia do škôl. No nestalo sa tak. Naopak, nielen žiaci, ale aj učitelia sa postupne začali prispôbovať dištančnej forme vyučovania. Nás zaujíma, ako si žiaci dokázali osvojiť predpísané učivo pre ten-ktorý ročník zo slovenského jazyka a literatúry. Keďže až do konca školského roka 2020/2021 platili v školách prísne epidemiologické opatrenia, nedokázali sme sa spojiť so žiakmi v triedach (krátko pred koncom školského roka sa totiž žiaci v Slovenskej republike vrátili do školských lavíc) a položiť im niekoľko jednoduchých otázok. Zaujímalo nás hlavne, ako sa prispôbili dištančnej forme učenia sa v domácom prostredí sledujúc monitor počítača, na ktorom sa mali možnosť, aj keď len na diaľku, vidieť s vyučujúcim či so spolužiakmi a počúvať výklad novej látky. Prostredníctvom počítača sme však oslovili učiteľov slovenského jazyka a literatúry. Položili sme im len jednu otázku:

1. Môžete po týždňoch dištančného vyučovania povedať, že ste žiakom odovzdali, precvičili a fixovali s nimi na zodpovedajúcej úrovni predpísané učivo vyplývajúce zo štátneho vzdelávacieho programu?

Na naše prekvapenie, na položenú otázku nám anonymne odpovedalo viac ako 50 učiteľov slovenského jazyka a literatúry z celého Slovenska. Nedokážeme povedať, či je to veľa, alebo málo, ale istý obraz o dištančnom vyučovaní sme si na základe ich odpovedí urobili. Tú istú otázku sme položili aj učiteľom pohybujúcim sa v našom okolí, učiteľom, ktorých osobne poznáme. Za každú odpoveď ďakujeme a po vyhodnotení konštatujeme, že každému jednému z nich doslova chýbal priamy kontakt so žiakmi na vyučovacej hodine. Napokon, príprava na vyučovaciu hodinu vedenú dištančnou formou vyučovania im zabrala oveľa viac času. Okrem odbornej prípravy totiž museli učivo nachystať aj do digitálnej formy a rozmyšľať, ako ho žiakom čo najpriateľnejšie podať. Aj tak si neboli istí, či po takto odučenej vyučovacej hodine žiaci pochopili a zvládli novú látku. Chýbala im totiž spätná väzba a nesmieme zabudnúť ani na povestný očný kontakt či na rôzne prejavy neverbálnej komunikácie vyskytujúce sa na vyučovacej hodine. Na základe individuálnych rozhovorov so žiakmi a so študentmi konštatujeme, že aj počas dištančnej formy vyučovania si pripravovali dohodnuté referáty či prezentácie a podľa možností ich prednášali spolužiakom. Odvážime sa tvrdiť (na základe kontaktov s učiteľmi), že učitelia privítali stav, keď sa pred koncom školského roka žiaci vrátili do škôl. Mohli si teda overiť, či žiakom a študentom odovzdali predpísané učivo na požadovanej úrovni, či ho tí zvládli, či si ho osvojili, či ho ovládajú. V tomto období mali totiž možnosť žiakom učivo opäť vysvetliť a precvičiť ho s nimi. Na základe záverov predmetovej komisie, ktorá zasadala online, si tiež mali možnosť upraviť počet písania diktátov či slohových prác. Väčšina učiteľov využila práve čas, keď boli žiaci pred koncom školského roka opäť v triede, na napísanie diktátu, ale hlavne na záverečné skúšanie pred koncoročnou klasifikáciou. Aj keď to bolo náročné, učitelia a žiaci koncoročné skúšanie a uzatváranie známok zvládli. Ani jeden z oslovených učiteľov však nedokázal s istotou povedať a tvrdiť, či sú vedosti žiakov získané formou dištančného vyučovania trvalé. To ukáže až čas.

Nechceme teraz pôsobiť, ako niekto, kto sa ozýva “po vojne” a naplniť tak známe: Po vojne je každý generál. Myslíme si však a stále to budeme tvrdiť: Miesto žiakov je v triede na vyučovacej hodine, a nie doma za počítačom. Nebolo možné zabezpečiť, aby žiaci, hoci aj v obmedzenom počte, ktorý stanovil hlavný hygienik SR, chodili na “striedačku” do školy každý druhý či tretí deň v týždni alebo aspoň raz za týždeň? Bolo predsa potrebné vyťažiť z minima maximum. Napokon, z médií vieme, že takýto vyučovací model, keď žiaci chodili do školy v obmedzenom počte aspoň raz za týždeň, využívali viaceré krajiny sveta a v mnohých bola pandemická situácia horšia ako v Slovenskej republike. Nesmieme zabúdať, že žiakom chýbala “spoločnosť” nielen učiteľov, ale aj spolužiakov. Práve od nich sa často ľahšie a rýchlejšie naučia nové učivo a osvoja si ho. Spolužiaci sa totiž vyjadrujú jazykom, ktorý je žiakom často bližší ako jazyk učiteľa (majú takmer rovnaké vyjadrovacie schopnosti a približne rovnakú slovnú zásobu). Treba zdôrazniť predovšetkým skutočnosť, že by nestratili, hoci aj občasným chodením do školy, taký potrebný kontakt s vyučujúcim, so spolužiakmi, so školou celkovo. Naivne si možno myslíme, že keď žiaci nechodili pravidelne každý deň do školy, nestretávali sa so spolužiakmi a chránili sa tak pred možnosťou nakaziť sa vírusom.. Stačilo pozrieť sa na ihrisko a videli sme, ako žiaci hrajú futbal, tenis či len tak posedávajú na lavičkách a rozprávajú sa. Denne sme takýto obraz videli z okna bytu a pravdivo tvrdíme, že nemali vždy rúskom či respirátorom prekryté ústa a nos, dýchacie cesty. Vtedy vari nebolo riziko, že sa nakazia vírusom? Podľa nás: Bolo.

Ťažko sa tiež stotožňujeme so skutočnosťou, že väčšine študentov stredných škôl sa známky na maturitnom vysvedčení udelili na základe priemeru známok dosiahnutých v predchádzajúcom období, na základe koncoročných vysvedčení či polročného vysvedčenia z maturitného ročníka.. Hoci študenti mohli na požiadanie maturovať aj klasicky pred maturitnou komisiou, vieme, na základe údajov uverejnených v médiách, že klasickú formu maturitnej skúšky využilo v Slovenskej republike v minulom školskom roku veľmi málo študentov. A to je škoda. Všetci, ktorí sme maturovali klasicky pred maturitnou komisiou, sme nielen sebe, ale aj učiteľom či rodičom dokázali, že sme zvládli prvú ťažkú úlohu v živote. Zrazu sme boli takí dospelí a svet patril v tú chvíľu len nám. Hlavne sme si však uvedomili, že sme sa dokázali zorientovať v množstve informácií, ktoré nám škola dala, vedeli sme selektovať a “vyloviť” z pamäti len tie, na ktoré sa nás členovia maturitnej komisie pýtali.

V podobnom duchu môžeme uvažovať aj nad štátnymi skúškami študentov vysokých škôl.

A hoci sme pred maturitnou skúškou či pred štátnou záverečnou skúškou všetci cítili napätie a prežívali stres, aj to patrilo k životu, k danému momentu. Pociť, že sme dokázali niečo v tej chvíli neopísateľné, nám nikto ani po rokoch nevezme. Súčasná generácia žiakov a študentov však o takúto slávnostnú udalosť bola ukrátená. Treba len dúfať, že nám absenciu na vyučovaní, maturitnej skúške či na štátnej záverečnej skúške nebudú raz žiaci a študenti vyčítať. Ak áno, dávame im za pravdu. Možno by bolo vhodné, aby sme si všetci kompetentní odpovedali na otázku: Urobili sme všetko preto, aby aj počas pandémie trávili žiaci a študenti čas v triedach na vyučovaní a nie doma sediac pred monitorom počítača?

Náš príspevok ukončíme optimisticky: Veríme, že sa podobná situácia, aby žiaci a študenti boli odkázaní dlhé týždne na dištančnú formu vyučovania v domácom prostredí, nebude v budúcnosti opakovať. Jedno je totiž isté: Vzdelanie a vysokoškolský titul si kúpiť možno, ale vedomosti nie.

A isté je aj to: Nepovinné letné školy “nenalejú” žiakom vedomostí do hláv. Napokon, kto z nás urobil gramotných ľudí? Škola. A naučiť prváka čítať, písať či počítať dištančnou formou vyučovania je takmer nemožné. Alebo: Má niekto iný názor?

POUŽITÁ LITERATÚRA

- [1] BENČATOVÁ, L., BUJÁKOVÁ, B.: Vyučovanie v 2. polroku školského roka 2019/2020 na školách v Slovenskej republike. In.: *Zborník z 12. medzinárodnej konferencie Univerzity J. Selyeho*. Komárno 10.–11. septembra 2020. Digitálna knižnica. Publikované on-line 2020
- [2] GRÖHLING, B.: *Maturitná skúška bude odrážať štyri roky práce maturantov*. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Publikované on-line na internete 22. 3. 2021
- [3] Vyhlásenie vlády a Ústredného krízového štábu SR v súvislosti so šíriacim sa ochorením COVID-19 zo dňa 13. marca 2020.
- [4] *Ústava Slovenskej republiky*. Piaty oddiel. Druhá hlava.

**IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A DIKTATÚRA
ÉS A DEMOKRÁCIA SZOLGÁLATÁBAN
A BÍRÓI FELELŐSSÉG KÉRDÉSE NÉMETORSZÁGBAN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN
A KATZENBERGER-PER TÜKRÉBEN**

Alice Eged¹

ABSTRACT

Not only did the National Socialist regime transformed the political institutions of the Weimar Republic, but it reckoned with a number of traditional legal institutions as well. Central government took over federal structures of government, and instead of the classical principles of civil state-building, guiding principles became decisive. Reshaping of the judicial system emphatically prevailed in the field of criminal law. The upper limit of sanctions against perpetrators became increasingly high, and the list of crimes punishable by death considerably increased. The majority of lawyers cooperated with the regime, and their activity significantly contributed to the stable functioning of the system. In 1947, an American military tribunal held 16 jurists to account in Nuremberg, however, after the birth of the German Federal Republic, authorities only reluctantly persecuted offenders who had committed perversion of the course of justice. Moreover, they were allowed to stay in the service of the new state, or after a short period, they were reinstated into their high positions. My paper illustrates the inadequacy of post-war prosecutions through the case of the judges of the Katzenberger trial (1942).

KEYWORDS

National Socialist regime, reshaping of the judicial system, Katzenberger trial, role of judges, judicial responsibility

BEVEZETŐ

Karl Linz, a Deutscher Richterbund, a német bírák szakmai érdekszövetségének elnöke 1932 december végén a kollégáinak írt szokásos újévi köszöntő levelében a jókívánságai mellett megfogalmazta aggodalmait is. Az új esztendő nehéznek ígérkezik, írta, mert nem csupán a rosszabbodó munkafeltételekkel kell megküzdeni, hanem a politika irányából érkező nyomás-gyakorlási kísérletekkel is. [6] Tény és való, hogy a weimari köztársaság létrejöttét követő években több baloldali politikus erős kritikával illette a bírói kar működését. Véleményük szerint a bíróságok a politikai indíttatású bűncselekmények megítélésekor kettős mércét alkalmaznak, hiszen a baloldalhoz kötődő elkövetők jóval szigorúbb büntetést kapnak. A weimari rendszer utolsó éveiben azonban fordult a kocka, mert a bíróságok működésével kapcsolatos lehangosabb és legdurvább megnyilvánulások a jobboldalról érkeztek. Az erősödő nemzetiszocialista párt vezetői például kijelentették, amennyiben hatalomra kerülnek, átala-kítják az igazságszolgáltatás rendszerét és megváltoztatják működésének alapelveit oly módon, hogy az tükrözze a nemzetiszocialista világnézetet. A párt politikai céljaival ellentétesen

---

¹ Dr. Eged Alice PhD, Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), e-mail: eged.alice@drhe.hu. (A szöveg megírása idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesültem – E. A.)

ítélkező bírákat sok esetben megfenyegették átlépve ezzel egy határt, amelyre korábban nem volt példa. Linz félelmei 1933. január 30-a után hamarosan beigazolódtak.

A TRADICIONÁLIS NÉMET JOGRENSZER LEBONTÁSA

A nemzetiszocialista hatalomátvétel után csupán néhány hónapra volt ahhoz szükség, hogy a német jogállam leépítése bekövetkezzék. Február 4-én rendeletben korlátozták a sajtó- és a gyülekezési szabadságot, [18] február 28-án hatályon kívül helyezték az alkotmányban rögzített alapjogok egy részét, és lehetővé vált a bírói döntés nélküli szabadságmegvonás alkalmazása, valamint kiszélesítették a halállal fenyegetett bűncselekmények körét. [19] A március 29-én kiadott rendelet aláasta a nyugati civilizáció büntetőjogának fundamentális alapelvét, a *nulla poena sine lege*-elvet, hiszen az 1933. január 31-e és február 28-a közötti időszakra meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén visszamenőleges hatállyal alkalmazni rendelte a halálbüntetést. [20] Április 1-jén az igazságszolgáltatásban dolgozó zsidó alkalmazottak és az új rendszer politikai ellenfeleinek munkavégzését felfüggesztették, a hat nap múlva megjelent, a tisztviselői hivatás helyreállításáról szóló törvény pedig már a közszolgálatból való kizárásukról rendelkezett [21], valamint az ügyvédi praxis folytatását is megtiltotta. [22]

Az új kancellár 1933. április 7-én fogadta a bírói kar vezető tisztségviselőit. Az audiencián a bírósági vezetők támogatásukról biztosították a kancellárt és kormányát. Kifejtették, hogy meggyőződésből azonosulnak az új rendszer célkitűzéseivel és ígéretet tettek arra, hogy a jogásztársadalom készségesen együttműködik az új kurzussal. Linz fontosnak tartotta ugyanakkor megjegyezni, hogy a bírói függetlenség intézményére továbbra is megőrzendő értéknek tekint, hiszen az nem csupán a bíróságot védi a külső befolyásolástól, hanem a bíróságok számára is korlátot jelent. [7]

Hamarosan kiderült azonban, hogy a bírák számára a politikától való függetlenség vagy távollágtartás nem hordoz semmilyen értéket. Egyre-másra jelentették be, hogy korábbi szakmai szervezeteiket felosztatják és belépnek a Nemzetiszocialista német jogászok szövetségébe, a BNSDJ-be (Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen). A BNSDJ a náci párton belül Hans Frank vezetésével 1928-ban jött létre, és a nemzetiszocialista ideológiához kötődő jogászokat tömörítette. A csatlakozó jogászok véleményét pontosan kifejezték a Deutsche Richterzeitungban 1933-ban megjelent írások, amelyeknek szerzői egyenesen azt követelték, hogy bocsássák el azokat a bírákat, akiknek a tevékenységét nem hatja át a nemzetiszocialista érzület. [5] A BNSDJ égisze alatt 1933. június 2-án létrejött a Deutsche Rechtsfront, amelynek az volt a feladata, hogy alkossa meg az új német anyagi jogot, amelynek fókuszában az egyes ember helyett a nép áll. Ebből az új joganyagból, érveltek az alapítók, számúzni kell a „kereskedő mentalitást”, az idegen rasszok befolyását, ellenben tükröznie kell a nemzetiszocialista államhoz való hűséget. [11]

Az 1933. szeptember 30-a és október 3-a között Lipcsében megrendezett német jogásznapok történései mérföldkőnek tekinthetők a szakma behódolásának útján. A jogásztársadalom jelenlévő képviselői hűségesküvel felérő, már nyelvileg is az új rezsimhez igazított nyilatkozatot tettek: a bíróságok kitarják kapuikat a nemzetiszocialista eszmeiség előtt, hogy a jog és a politika karöltve, egymást támogatva közösen építsék fel az új Németországot. [10] A jogásztársadalom uniformizálása ősre gyakorlatilag befejeződött. A szakmai lapokban ettől kezdve csak olyan írások jelentek meg, amelyek minden tekintetben megfeleltek az új elvárásoknak. A kinyilatkoztatások szerzői már 1933 nyarától hatást gyakoroltak a bírósági eljárásokra, mert számos ítéletben visszaköszöntek az új „szakszavak”, és tetten érhető volt bennük a nem árja származásúak hátrányos megkülönböztetése. [12]

Az új rezsim néhány éven belül nem csupán a weimari köztársaság politikai intézményrendszerét alakította át, hanem leszámolt számos tradicionális német jogintézménnyel is. A

föderális struktúra helyébe a központi irányítás lépett, a polgári államépítés klasszikus elvei helyett pedig a vezérelv vált meghatározóvá. A jogrendszer átalakítása a büntetőjog területén különös súllyal érvényesült. Az 1820-as évek derekától előkészített és 1872. január 1-jén hatályba lépett büntetőkódex, amelynek sok szegmense ma is szinte eredeti formájában létezik, a náci diktatúra tizenkét éve alatt elveszítette szinte minden jogállami jellegzetességét. Nemcsak a *nullum crimen sine lege* elvét hagyták figyelmen kívül, hanem a büntethetőséget kiterjesztő vagy a szankciót megalapozó szigorító analógia tilalmát is, valamint sem a jogalkotót, sem a jogalkalmazót nem kötötte a súlyosabb büntetőtörvény visszaható hatályának tilalma. A büntetendő cselekmények és magatartásformák megítélésének szinte kizárólagos kitétele az „egészséges népi érzület” [23] megsértése lett. A kiszabható büntetési tételek felső határa egyre magasabb lett, és jelentősen emelkedett a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmények köre, 1939-ben például már majdnem 30 féle deliktum elkövetése esetén szabták ki a legsúlyosabb büntetést. A büntetőeljárás során nem érvényesült az ártatlanság védelme, és általában korlátozták a védelem jogait. A bírói függetlenség erősen megkérdőjelezhető volt, a rendkívüli föügyési perorvoslatok lehetősége pedig egyenesen gátolta a bíró pártatlan ítélezését.

LEO KATZENBERGER ELÍTÉLÉSE

A nemzetiszocializmus ideológiáját markánsan meghatározó antiszemitizmus és élettérelmélet állami szintre emelte terrort és félretolta az évszázadok óta elfogadott erkölcsi normákat. A „német vér és a német becsület védelmére” 1935-ben hozott törvény [24] megtiltotta az árja német és a zsidók közötti vegyes házasságot, valamint a házasságon kívüli nemi érintkezést. Definiálták a birodalmi polgár fogalmát, megteremtve a zsidók másodrangú állampolgárokká történő nyilvánításának a jogi lehetőségét. A jogszabály nagyrészt faji szempontból határozta meg, hogy ki számít zsidónak.

A büntető bíráskodás szempontjából jelentősége a házasságon kívüli nemi érintkezést tiltó 2. §-nak volt. A bíróságok az érintett szakaszt kiterjesztő módon értelmezték, mert az erotikus színezetű érintkezés minden fajtáját a tényállás megvalósulásaként értékelték. Elkövetőként csak a férfiakat — árját és zsidót egyaránt — vonták büntetőjogi felelősségre, a nők tanúként szerepeltek az eljárásokban. A bírák ítéleteik indoklásában bőségesen értekeztek a zsidó faj idegenségéről, romlottságáról, gátlástalanságáról, állati szenvedélyességéről, perverz és bűnös szokásairól. A büntetések szigorúak voltak, egy állítólagos simogatásért vagy az utcán történő leszólításért és randevúra hívásért is több évi fegyházatot szabtak ki, holott a jogszabály erre nem adott volna lehetőséget. Ahogyan a háborús nehézségek növekedésével a hátszországban is egyre kiszámíthatatlanabbá vált az élet, úgy a bírósági eljárások során is egyre súlyosabb ítéletek születtek, előfordult a halálos ítélet is. Az eljárás alá vont személyek számáról megbízható adatok nincsenek, számukat több ezerre becsülik. [2]

A Nürnbergben élő Lehmann (Leo) Israel Katzenberger kálváriája 1941 januárjában kezdődött. A szomszédai bejelentést tettek az NSDAP helyi szervezeténél, hogy a 67 éves nő zsidó Katzenberger viszonyt folytat egy nála évtizedekkel fiatalabb férjezett árja német nővel. A párttag Irene Seidlert berendelték a pártirodára, megfeddték, és figyelmeztették, hogy következményei lesznek, ha nem tartja magát távol Katzenbergertől. A szomszédok azonban nem elégedtek meg ennyivel, ezért az állítólagos szerelmi viszonyra vonatkozó információkat eljuttatták a Gestapóhoz is. [2] A rendőrség letartóztatta Katzenbergert és elkezdődött a vizsgálat.

Leo Katzenberger 1912-ben érkezett Nürnbergbe, és a fivéréivel cipőkereskedést alapított. Az üzlet jól ment, Nürnberg mellett Bajorország több városában sorra nyitották meg a cipőkereskedéseiket, az 1920-as évek közepén már több mint 30 bolttal rendelkeztek. 1932-ben megismerkedett az éppen akkor Nürnbergbe költözött Irene Seidlerrel, aki ebben az időszakban még hajadon volt és a Scheffler nevet viselte. A fiatal lány a nővére fényképezésüzletében

helyezkedett el, és amikor néhány év múlva letette a fényképészvizsgát, átvette az üzlet vezetését a szülővárosába visszaköltözött nővérétől. A Scheffler-lányok édesapja és Katzenberger régről ismerték egymást, így amikor Irene Nürnbergbe került, a nővére mellett az édesapa kérésére Katzenberger lett a támasza. Irene Katzenberger egyik bérházában vett ki egy kislakást, ahol a tulajdonos időnként meglátogatta. Irene 1939-ben férjhez ment, de a Katzenbergerhez fűződő baráti kapcsolata nem változott, és a fiatal házaspár továbbra is a Katzenberger-bérházban lakott.

A rendőrségi nyomozás során Katzenberger és Irene elismerték, hogy rendszeresen találkoznak, de a szomszédok által előadott szerelmi viszonyt tagadták. Kapcsolatukat apa és lánya viszonyához hasonlították, amelyben Katzenberger gondoskodó szeretettel vette körül a patronáltját. A szomszédok állításai egészen nevetségesek voltak. A szerelmi viszony alátámasztásául például azt hozták fel, hogy Katzenberger osonva közlekedett, ha Irene lakása felé tartott, vagy gyakran vitt neki virágot és édességet, ugyanolyan márkájú cigarettát szívtak, illetve többször látták, amikor megcsókolták egymást, sőt előfordult, hogy Irene Katzenberger ölében ült. A nyomozati bíró az eredmények láttán Katzenberger elengedésére tett javaslatot, hiszen nem nyert bizonyítást a szexuális kapcsolat.

Az ügyészség azonban másként döntött. A Blaue Traube hotelben minden csütörtökön találkozott egy a helyi pártvezetőkkel és az igazságszolgáltatási szervek elöljáróiból álló asztaltársaság, amelynek az egyik legbefolyásosabb tagja Oswald Rothaug, a nürnbergi különbíró-ság elnöke volt. Rothaug városszerte súlyos ítéleteiről volt ismert, Nürnberg vérbírájaként emlegették. Egyik alkalommal tudomást szerzett a főügyész barátjától a Katzenberger-ügy tervezett lezárásáról. Elhatározta, hogy ezt megakadályozza, és tanácsokkal látta el az ügyészséget, miként lehetne mégis bizonyítani a fajgyalázás elkövetését és milyen más bűncselekménnyel lehetne még Katzenbergert megvádolni. A főügyész ezek után utasította egyik beosztottját a vádirat elkészítésére. [2]

A különbíró-ság a fajgyalázás büntettének elkövetése tárgyában valójában nem volt illetékes. Rothaug azonban elérte, hogy Katzenberger ügyét az általa vezetett tanács tárgyalja. Az ügyészség kiterjesztette a vádat, és Katzenbergert nem csak fajgyalázás büntettével vádolta meg, hanem a közösség megkárosítójának bélyegezte, aki a háborús nehézségeket kihasználva követte el tetteit. Ennek az utóbbi vádpontnak az alapját egy 1939 szeptemberében kiadott rendelet képezte. [25] A rendelet eleve kiterjesztő módon határozta meg az egyes bűncselekményeket és büntetéseket, a bíróságok pedig kisebb bűncselekmények esetén is kiszabhatták a halálbüntetést.

1942. március 13-án és 14-én tartották a tárgyalást. Rothaug mellett a bírói tanácsnak Karl Josef Ferber és Heinz Hugo Hoffmann voltak a tagjai. A tanács elnöke a bíróság legnagyobb tárgyalótermét jelölte ki az alkalomra és meghívta a párt, a rendvédelmi szervek és a bíróságok tartományi és városi vezetőit. A meghívottak egyenruhában feszítettek, és ez már önmagában félelemkeltő volt. A vádlottak padjára ültették Irene Seidlert is, ellene hamis tanúzás állt a vádiratban. Ez szokatlan volt a bírói gyakorlatban, mert igyekeztek elkerülni, hogy zsidót és árját ugyanabban az ügyben együttesen vádoljanak meg. Ebben az esetben, valószínűleg Rothaug sugalmazására, Seidlert azért vádolták meg, hogy ezzel kikapcsolják mint mentő tanút. A bizonyítási eljárás során nem merült fel újabb tény, a tanúk ugyanazokkal hozakodtak elő mint a nyomozás alkalmával. Rothaug durva hangnemben, a vádlottakat megalázó módon vezette a tárgyalást. Szifilisz zsidónak nevezte Katzenbergert, aki a világzsidóság tagjaként felelős a háború kirobbantásáért. [2] Teljesen nyilvánvaló volt, hogy a bíróság szándéka a legsúlyosabb büntetés kiszabására irányult. Rövid tanácskozást követően kihirdették az ítéletet², Katzenbergert halálra, Irene Seidlert két év fegyházbüntetésre ítélték. A súlyos ítéle-

---

² Az ítélet indokolása megtalálható oldalszámok nélkül: NS-Archiv: Die Affäre Katzenberger [13]

tek kezdeményezője Rothaug volt, Ferber előadó bíróként támogatta, míg Hoffmann ellenvetéssel élt, végül azonban Rothaug meggyőzte. A bíróság nem fogadta el Katzenberger védekezését, miszerint Irene irányába a gondoskodó apai szeretet és a jó lelkiismeret vezérelte, és Irene is hiába állította, hogy kapcsolatuknak semmiféle erotikus vonása nem volt. A bíróság éppen azt tartotta életszerűnek, hogy Katzenberger kihasználva a lány nehéz pénzügyi helyzetét, ajándékok fejében szexuális ellenszolgáltatásra tartott igényt és azt meg is kapta. Ez utóbbit az egymás megpusztilásával, megcsókolásával, megsimogatásával és cirógatásával, amelyet a vádlottak elismertek, a bíróság bizonyítottan tekintette. Súlyosító körülményként értékelték, hogy Katzenberger a terhére rótt bűnös cselekedeteit több éven keresztül, a háború éveiben ugyan ritkábban, folyatódagasan követte el, holott a fajvédelmi törvényeket ismerte. Az indokolás tartalmazta, hogy a fajgyalázás a gyilkosságnál súlyosabb bűncselekmény, mert a német nő teste ellen irányul és a német vért hosszú évszázadokra, sőt örökre megmérgezi. A zsidók mindig is Németország elpusztítására törekedtek, és ők a felelősek a háborúban elesett német férfiak haláláért, így a súlyos ítélet az egyetlen elfogadható válasz Katzenberger tetteire. Leo Katzenbergert 1942. június 3-án kivégezték. Katzenberger halálra ítéltése bírósági körökben sem aratott osztatlan tetszést, többen merész jogi konstrukciónak tekintették. [8]

OSWALD ROTH AUG FELELŐSSÉGRE VONÁSA A HÁBORÚ UTÁN

A háború után a megszálló hatalmak több jogszabályt bocsátottak ki a nemzetiszocialista igazságszolgáltatás működtetőinek további szerepvállalásával kapcsolatban. Ezekre már csak azért is szükség volt, mert a német bíróságok 1945 végétől fokozatosan újra megkezdhették a tevékenységüket. Az 1945. október 20-án kibocsátott proklamáció [14] rögzítette, hogy a továbbiakban a bírói hivatalra való alkalmasság kritériuma csak az elvárt szakmai tudás, a jogászai képességek és a demokratikus gondolkodás lehetnek, valamint kimondta azt is, hogy a végrehajtó hatalom a bírót hivatása gyakorlása során nem utasíthatja. A Szövetséges Ellenőrző Tanács tíz nap múlva kiadott törvénye [15] a jogszolgáltatás alapelveinek lefektetése mellett meghatározta a bírói és ügyészi hivatásból kizártak körét: az NSDAP-ben aktív szerepet játszott vagy a náci büntetőpolitika kiépítésében és működtetésében tevételes résztvevő személyek nem alkalmazhatók. A rendelkezés alkalmazása már akkor felvetette azt a kérdést, vajon lesznek-e elegendő számban olyan képzett jogászok, akik visszatérhetnek a tárgyalótermekbe. A nácitlanítás nehéz és bürokratikus eljárását az amerikaiak kezdeményezésére 1946. január 12-én az Ellenőrző Tanács 24. számú direktívája és annak november 16-ai kiegészítése [16] alapján kiterjesztették egész Németországra, és eltávolították állásukból mindazokat a személyeket, akik ellenségesen álltak szemben a szövetségesek törekvéseivel, illetve akik az NSDAP-n kívül más náci szervezetekben aktív tevékenységet folytattak. Az 1946. október 12-én kihirdetett direktíva [17] igyekezett a nácitlanítási folyamatban felmerült nehézségekre és buktatókra reagálni, és az egyéni vizsgálat fontosságát hangsúlyozta.

Amennyire egységes álláspontot képviseltek a szövetségesek Németország megbüntetése kérdésben, olyannyira különböző elképzeléseik voltak annak megvalósítását illetően. A győztesek közötti növekvő ellentét egyik következménye az lett, hogy a nácitlanítási folyamat kivitelezése is zónánként más és más fordulatot vett. Az oroszok formálisan átadták a németeknek a vizsgálódás jogát, de az egész folyamatot a kommunista hatalomátvétel szolgálatába állították, és a nácitlanítási eljárást 1948 elejére már lezártan tekintették. A franciák nem testálták át a feladatot a németekre, mert sokkal bizalmatlanabbak voltak, míg az angolok a németeket bevonva igyekeztek együttműködni az amerikaiakkal, dacára annak, hogy ők a jóval praktikusabb megoldásokat részesítették előnyben.

A nemzetiszocialista Németország nevében elkövetett bűncselekményekhez kapcsolódó büntetőjogi felelősségre vonás első állomása az 1945. november 20-án kezdődött eljárás volt, amelynek keretében Nürnbergben 24 főbűnös állt a győztesek bírósága elé. 1946 és 1949 kö-

zött további perek következtek, és ezek egyike volt a Nürnbergben 1947-ben az amerikaiak által lefolytatott jogászper. A 16 vádlott mindegyike a nemzetiszocializmus időszakában bíróként, ügyészként vagy az igazságügyi minisztérium tisztviselőjeként tevékenykedett. Az amerikai megszálló hatóság emberiség elleni bűncselekmények elkövetésével vádolta valamennyiüket. Az emberiség elleni bűncselekmények az alapvető emberi értékek eltiprását, az emberi méltóság kiemelkedően súlyos megsértését valósítják meg. A felelősségre vonások során a náci bűnelkövetők közül egyedül a jogászok nem vallották magukat bűnösnek. Az amerikai hatóságok a per előkészítése során fülest kaptak, miszerint az épület tetőterében rejtették el a nürnbergi különbíróság valamikori irattárát. [2] Az információ igaznak bizonyult, és ez jelentősen megkönnyítette a vádhatóság dolgát. Az amerikaiak számára nem önmagában a nemzetiszocialista rezsim regnálása alatt kiszabott halálos ítéleteknek volt jelentősége, hiszen háborús időszakban minden nemzet alkalmaz a rendes anyagi és eljárási szabályoknál szigorúbb előírásokat. A rendelkezésre álló dokumentumok azonban arra engedtek következtetni, hogy a rendkívüli anyagi és eljárásjogi normákat a bírák és az ügyészek önkényesen és brutális módon alkalmazták. Éppen ezért a per egyik legfontosabb kérdése az lett, hogy vajon az igazságszolgáltatásban ítélező szereplők felismerhették-e a náci rezsim agresszív és bűnös karakterét.

A legnagyobb figyelem az Oswald Rothaug elleni eljárást kísérte, a Katzenberger ellen folytatott per pedig a nemzetiszocialista jogszolgáltatás egyik szimbolikus ügye lett. Rothaug 1897-ben született. Harcolt az első világháborúban, így csak 1925-ben kezdett el dolgozni. Ügyészi kinevezést kapott, később bíróként tevékenykedett. 1937-ben a nürnbergi tartományi bíróság tanácselnökévé és a különbíróság elnökévé nevezték ki, 1943 májusától az összeomlásig a hírhedt Népbíróságon dolgozott Berlinben. A Rothaug vezette különbíróság Németország legszigorúbb bíróságai közé tartozott, ő maga pedig fanatikus nemzetiszocialista volt, aki már 1933 előtt a gonosszal azonosította a zsidókat, a keresztényeket és a szabadkőműveseket.

Az amerikai katonai bíróság tanúként hallgatta meg — mások mellett — a Katzenberger-per ügyészét, a nyomozati bírót, Rothaug egykori bírótársait és Irene Seidlert. Ferber és Hoffmann tanúkénti szerepeltetése meglepetés, hiszen akár a vádlottak padján is ülhetek volna, felelősségre vonásukra azonban csak 1968-ban került sor. A tanúvallomások és az írásbeli dokumentumok alátámasztották a vádirat Rothaug antiszemitizmusára vonatkozó állításait. Megerősítést nyert, hogy a kiterjedt politikai kapcsolathálóval rendelkező Rothaug mélységes ellenszenvvel viseltetett a zsidókkal és a lengyelekkel szemben, megsemmisítésre váró elfajzott népcsoportoknak tartotta őket. Megelégedéssel nyugtázta a zsidók jelentősen leszűkült életlehetőségeit lehetővé tevő rendelkezéseket, az állami szintre emelt terrort és az új nemzetiszocialista erkölcsi normákat. Rothaug szakmai körökben nemcsak a nemzetiszocialista jogalkotás zsidókra és lengyelekre vonatkozó kiterjesztő jogszabály értelmezéséről volt ismert, hanem agresszív és mindenbe beleavatkozó jelleméről is. Bírói tevékenysége során szinte minden alkalmat kihasználta, hogy kinyilatkoztassa politikai nézeteit és minduntalan hűségesküt tegyen a rendszer vezetői felé. Sok esetben — csak 1940-ben és 1941-ben 52 alkalommal — szabott ki halálos ítéletet zsidó és lengyel elkövetőkkel szemben csekély súlyú bűncselekmény miatt vagy éppen bűncselekmény híján. [8]

Rothaug a Katzenberger-perben tanúsított magatartásáról a perben vallomást tevők egybehangzóan állították, hogy erőszakos módon befolyásolta a kollégáit és a tanúkat. Katzenberger szomszédait például bátorította a vádlottakra terhelő történetek előadására, ellenben elutasította Irene Seidler a férje meghallgatására vonatkozó kérését. Durván lesöpörte az orvosszakértő Katzenberger a fajgyalázáshoz feltételezhetően szükséges fizikai képességeit erősen kétségbe vonó nyilatkozatát, és kijelentette, hogy a fajgyalázás már azzal megvalósult, hogy Seidler egy zsidó férfi ölében ült. Rothaug irányította az ügyész munkáját is, hiszen egyértelműen megfogalmazta a vádirat felépítésével és érvelésével kapcsolatos elvárásait.

Ferber, aki az ügy előadó bírója volt, magát mentve is úgy nyilatkozott, hogy Rothaug előre elhatározta Katzenberger halálra ítéletét és nem vette figyelembe a bírói tanács tagjainak szakmai ellenvetéseit, és visszatérő módon hangoztatta, hogy a bíróság Katzenberger elítélésével politikai feladatot hajt végre. Ferber azt is állította, hogy Seidler tanúból vádlottá minősítése is Rothaug utasítására történt. [13] Hoffmann is egykori vezetője ellen szólt, és vallo-másában megerősítette a Ferber által előadottakat. Hoffmann az 1942-ben meghozott ítéletet 1947-ben vállalhatatlannak, igazságtalannak és embertelennek tartotta. [4] A tanúk állították, hogy az elnök a pervezetés során a méltányos eljárás legelemibb szabályait is figyelmen kívül hagyta és folyamatosan minősítette a vádlottakat, elsősorban Katzenbergert, és minduntalan félbeszakította őket. Katzenberger például nem olvashatta fel az utolsó szó jogán azt a közel hét oldalnyi, a szomszédai által előadott kitalált történeteket cáfoló védekezését sem, Rothaug néhány perc után belé fojtotta a szót.

Rothaug védekezésében előadta, hogy ő és társai a hatályos jogot alkalmazták, és nem is tehettek volna mást. A birodalmi kancellárnak abszolút hatalma volt a jogszolgáltatás területén, és személyesen dönthetett konkrét ügyekben is. [2] Hitler javaslataiból törvények születtek, és az igazságszolgáltatás szereplői beosztásuktól és rangjuktól függetlenül teljes természetességgel teljesítették a nemzetiszocialista állam elvárásait. Rothaug a megbánásnak semmi jelét nem mutatta. Arra a kérdésre, amennyiben az egykor általa halálra ítélt vádlottak nem zsidók vagy lengyelek lettek volna, hasonlóképpen járt volna-e el, azt válaszolta, hogy valóban az elvi lehetőségét sem tudja elképzelni az egykori szabályok németekre való alkalmazásának. [2]

Az amerikai vádhatóság Rothaugot életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet indokolásában a bíróság leszögezte, hogy Rothaug egy szadista ember, aki az állam nevében követett el szándékosan súlyos bűncselekményeket. A jogi tevékenység álcája alatt és a jog nevében politikai, faji és vallási alapon szabott ki súlyos ítéleteket. Ítéletei nélkülözték az objektivitást, a pártatlanságot, a szakmai érveket és bizonyítékok helyett politikai világnézete és sejtései képezték az alapját. A nemzetiszocialista állam az igazságszolgáltatás szerveire a politikai terror eszközeként tekintett és Rothaug aktív részese volt ennek a kegyetlen rendszernek, személyében megtestesítette a náci embertelenséget. Rothaug egyetlen jogállamban sem végezhetett volna jogi tevékenységet. A bíróság azt is megállapította, hogy Rothaug cselekedeteire semmilyen enyhítő vagy mentő körülményt nem talált. [8] Rothaug 1956 decemberében kegyelmet kapott és elhagyhatta a börtönt.

A KATZENBERGER-PER TOVÁBBI BÍRÁINAK FELELŐSSÉGRE VONÁSA A HÁBORÚ UTÁN

A három nyugati megszálló hatalom a náciitlanítás hosszúra nyúlt folyamatát, annak bürokratikus nehézségeit, politikai és morális hozadékának bizonytalanságát és a német lakosság növekvő elutasítását érezve úgy döntött, hogy támogatva az időközben létrejött Német Szövetségi Köztársaság törekvéseit, a náciitlanítási eljárásokat lezártak tekinti.

Az új szövetségi kormány és nyomában a tagállamok 1950 és 1954 között megalkották azokat a jogszabályokat, amelyek a náciitlanítási eljárások gyors befejezéséhez vezettek. A náciizmus időszakában történelemért csak kevesen éreztek személyes felelősséget. A németek többsége az 1945 és 1949 közötti időszakot az elháríthatatlan sorsba való beletörődésként élte meg, és az egyéni felelősség elvetése mellett a megszállók által hangoztatott kollektív bűnösség felfogásával is szembe helyezkedett. Az újjászerveződő politikai pártok képviselői is az egész német nép bűnös elvetésével a náci rezsim vezetőit, a katonatiszteket, a gazdasági élet prominenseit okolták a katasztrófaért és bizonyos mértékig a kommunistákat az 1933-ig folytatott tevékenységük miatt. Ennek a politikai konszenzusnak az eredményeként értékelhetjük a Bundestag 1951. április 10-ei döntését, amely az alaptörvény 131. cikkelyére épülve

arról rendelkezett, hogy a náciítlanítási eljárás során a főbűnös és a bűnös kategóriákba sorolt személyeken kívül mindenki más számára megnyitja a közszolgálatba való visszatérésnek a lehetőségét, amennyiben a foglalkoztatása 1945. május 8-án fennállt. [26] Mindez azt jelentette, hogy a bírák és az ügyészek, akiket a háború utáni átvilágítás során elbocsátottak, ismételten feladatra jelentkezhetnek és mindenféle jogi akadály nélkül újra magas pozíciókat foglalhattak el. Több ezren éltek a jogszabály teremtette lehetőséggel és visszatértek az igazságszolgáltatás különböző szintjeire, illetve akadtak olyanok is, akik az akadémiai pályát választották és az egyetemek jogi karain tanították a jövő jogászeit. Mindez ahhoz a paradoxon helyzethez vezetett, hogy az 1950-es évek első felében számos bíróságon az egykori NSDAP-tagsággal rendelkező bírák aránya magasabb volt, mint 1939-ben. [1]

A viszonylagos nyugalom esztendei következtek. Az 1950-es évek közepétől azonban egy az NDK-ból kiinduló kampánysorozat véget vetett ennek az idilli állapotnak. Brossúrák formájában sorra jelentek meg az NDK-ban olyan kiadványok, amelyek arra hívták fel a közvélemény figyelmét, hogy az NSZK igazságszolgáltatási rendszere hemzseg a náci múlttal rendelkező bíraktól és ügyészekről. A „barnakönyveknek” elnevezett kiadványok, amelyek összességében majd kétezer bíró és ügyész 1945 előtti és utáni életrajzi, illetve szakmai pályafutásához kapcsolódó adatait, tárgyalat ügyeik jegyzőkönyveit, ítéleteik indokolásait tartalmazta, természetesen propagandisztikus célokat szolgáltak, néhány tartalmi tévedést leszámítva azonban a valóságot tükrözték. Az információk sokakat megrémisztettek, hiszen a könyvekből kiderült, hogy a dicstelen náci múlttal rendelkező jogászok, akik több mint 32 ezer halálos ítéletet indítványoztak és szabtak ki, a háború utáni igazságszolgáltatási rendszer nagytekintélyű és megbecsült tagjai lehettek újra. Így nem tekinthető különösebb csodának, ha a nyilvánosságban a „barnakönyvek” vitákat gerjesztettek, és az elmaradt múltfeldolgozás egyik következményeként azzal fenyegettek, hogy a kiváló gazdasági eredmények ellenére az ország politikai stabilitása gyengül, hiszen az NSZK igazságszolgáltatásának legitimitása kérdőjeleződött meg. A politikai vezetésnek lépnie kellett, mert a nyilvánosságban folytatott viták nem csillapodtak.

A fiatal generáció, elsősorban az egyetemi ifjúság is bekapcsolódott a vitába. Egyik országos szervezetük Reinhard Strecker hallgató kezdeményezésére *Büntetlen náci igazságszolgáltatás* címmel vándorkiállítás szervezett, amellyel 1959 és 1962 között számos egyetemi városban megfordultak. A kelet- és közép-európai levéltárakból származó dokumentumok a nyilvánosság elé tárták a nemzetiszocialista időszak büntetőpolitikájának brutalitását. A kiállított anyagból kiderült, hogy a náci bíróságok a vádlottakat megfosztották a védekezés lehetőségétől, és kisértékű lopások esetén is előszeretettel szabtak ki halálos ítéletet. A tárlat egyik célja annak bizonyítása volt, hogy a náci rezsim az intézményesített jogtalanság rendszerét teremtette meg és az igazságszolgáltatás ennek a rendszernek a kiszolgálója volt. A másik célja az volt, hogy a látogatókban tudatosítsa, az eljárásokban részt vett bírák és ügyészek, már akik nem haltak meg, a tárgyalótermekben vagy az egyetemeken a náci rendszer helyett most már a demokratikus és jogállami NSZK-t szolgálják.

A politika „barnakönyvekre” adott válaszként kell tekintetünk a bírák jogállást szabályozó 1961-ben kihirdetett törvényre. [27] A jogszabály 116. §-a a nyugállományba vonulás különös eseteként rögzítette, hogy a bírák és az ügyészek, akik 1939. szeptember 1-je és 1945. május 9-e között a büntető igazságszolgáltatásban tevékenykedtek, teljes fizetésük meghagyásával indokolási kötelezettség nélkül 1962. június 30-ig kezdeményezhették nyugdíjazásukat. Érdekes, hogy a jogszabály hatálya a polgári ügyeket tárgyaló bírákra nem terjedt ki. Akár meghökkentőnek is tekinthetjük, hogy a csendes és elegáns távozás lehetőségét csupán 149-en választották. [3] A kelet-német hatóságok újabb brossúrával reagáltak a szerintük elégtelen számú nyugdíjazás miatt. Nyilvánosságra hozták például Wolfgang Immerwahr Fränkel, frissen kinevezett legfőbb ügyész náci múltját leleplező dokumentumait. Azokból kiderült, hogy

Fränkel ügyészként számos alkalommal élt a rendkívüli óvás jogával, amellyel 1939 ősztől bármelyik bíróság által hozott ítéletet meg lehetett támadni, és amelynek következtében még több halálos ítélet született. Fränkelt kénytelenek voltak felmenteni hivatalából. [9] A politikai vezetésnek az a szándéka tehát, hogy a törvény elfogadásával új helyzetet teremtsen, nem teljesült, hiszen az érintett jogászok többsége nem érezte úgy, hogy a nyugállományba vonulást kellene választania. A nemzetiszocialista múlt és a demokratikus jelen között nem sikerült világos határvonalat húzni, ezzel pedig a jogállam jogszolgáltatásának szavahihetőségét tették kockára.

A nürnbergi ügyészség nyolc évnyi vizsgálódás után, 1968-ban nyújtotta be a vádiratot Ferber és Hoffmann ellen. A vádhatóság mindkettőjüket a Katzenberger-perben való közreműködésük alapján emberöléssel vádolta meg. Karl Josef Ferber 1901-ben született és az érettségi után Würzburgban, Heidelbergben és Münchenben hallgatott jogot. Jogi szakvizsgái után előbb ügyészként, majd 1940-től bíróként dolgozott. A nürnbergi tartományi bíróságon elsősorban politikai büntetőügyekben ítélt. 1937-ben belépett az NSDAP-be, de soha nem volt elkötelezett nemzetiszocialista. Kimagasló szakmai tudással rendelkezett, kollégái véleménye szerint munkáját az alaposág és a precizitás jellemezte. 1942-ben az egyik büntetőtanács elnökévé nevezték ki, és szinte ezzel egyidőben a különbíróság tagja lett. A háború után elbocsátották az állásából, a náciitlanítási eljárás során 1948-ban a bűnös kategóriába sorolták, így egy külkereskedelmi cégnél helyezkedett el. Heinz Hugo Hoffmann 1906-ban született, Darmstadtban nőtt fel, Frankfurtban, Münchenben, Genfben és Giessenben tanult jogot. Környezete magasan képzett jogászként tekintett rá. Először ügyészként dolgozott, majd 1938-ban bírói kinevezést kapott a nürnbergi tartományi bíróságra, és tagja lett a különbíróságnak is. Az 1930-as évek elején nem rokonszenvezett az NSDAP-vel, később azonban belépett a pártba. 1945-ben elveszítette az állását, és a náciitlanítási eljárás alatt kőművesként kereste a kenyerét. Az átvilágítás során felmentették és megkapta az ügyvédi praxis folytatásához az engedélyt. Sem Ferber, sem Hoffmann nem viselt politikai tisztséget, egyikük sem vallotta magát antiszemitának és mindketten tudományosan teljesen megalapozatlannak tartották a fajelméletet.

A per során mindkét vádlott azt állította, hogy 1947-ben a jogászperben Rothaug ellen tett tanúvallomásukat amerikai nyomásra tették, cserébe elkerülhették a felelősségre vonást. A vádlottak elismerték, hogy Németországban az igazságszolgáltatással szemben elvárás volt a szigorú ítélkezés, de most tagadták, hogy a Katzenberger-perben politikai nyomásra cselekedtek volna. Ferber meggyőződéssel állította, korábbi véleményével szöges ellentétben, hogy amennyiben az általa vezetett büntetőtanács tárgyalta volna az ügyet, nagy valószínűséggel ott is halálos ítélet született volna. Megjegyezte, hogy a fajgyalázás bűncselekményét csupán feltételezések alapján tekintették bizonyítottnak, ő mégis meg volt arról győződve, hogy a vádlottak elkövették a bűncselekményt. Megítélése szerint Irene Seidler könnyűvérű nő volt, akinek több partnere is akadt. Hoffmann hasonlóképpen vélekedett Seidlerről és azt mondta, hogy Rothaug nem erőszakkal, hanem jogi indokokkal és logikus érveléssel vette rá a tanács tagjait a halálos ítélet elfogadására. A bíróság elfogadta a vádlottak védekezését, miszerint fiatal jogászként működésük nem terjedhetett ki a bírósági vezetők tevékenységének kritizálására. Bíróként nem voltak sem kötelezve és sem jogosítva annak vizsgálatára, hogy a szigorú jogszabályok összhangban vannak-e a büntetőjog alapelveivel és kiállják-e az emberségesség próbáját. Ferber állítása szerint, emberként soha nem fogadta el a Katzenbergerre kiszabott halálos ítéletet, ellenben az megfelelt a törvény szellemiségének. Mindez komoly dilemmát okozott neki, és ezt a feszültséget végül a jogszabály javára oldotta fel. [2]

A nürnbergi tartományi bíróság Ferbert három év, Hoffmann két év szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet ellen mind a vádhatóság, mind a védelem fellebbezett. A Szövetségi Bíróság 1970-ben hatályon kívül helyezte az ítéletet és az eljárás megismétlésére kötelezte a tartomá-

nyi bíróságot. A legfőbb bírói fórum indokolásában megállapította, hogy Katzenberger ellen látszateljárás folyt, a bíróságnak nem a tényállás kimerítő tisztázása, hanem Katzenberger elpusztítása volt célja. Hiányos volt a bizonyítási eljárás, a levolt következtetések alapját nem a tényfeltárás jelentette, hanem az előítéletek és a benyomás.

A megismételt eljárásra csak hat év múlva került sor. A bíróság Ferber esetében a vádlott agyi trombózisa miatt már korábban kimondta tárgyalási képtelenségét, míg Hoffmann esetében erre 1976-ban került sor, így az eljárás ekkor befejeződött. A tárgyalási képtelenség inkább különösen Hoffmann esetében érthetetlen és nevetséges, hiszen még 1976-ban is ügyvédi praxist folytatott. A bíróság úgy fogalmazott, hogy Hoffmann tárgyalási képtelenségének nem a fizikai elesettség az oka, hanem intellektuális és emocionális zavarai. Hoffmann ügyvédi tevékenységének folytatására irányuló szándéka, még ha az csökkentett teljesítménnyel történik is, önmagában nem jelenti tárgyalási képességét, hiszen már nem fiatal és előrehaladott az agyi leépülése, a szakmailag bonyolult, hosszantartó és érzelmileg megterhelő bírósági tárgyalás esetében azonban tárgyalásra képtelennek tekintendő, szolt az eljárás megszüntetéséről döntő bírósági határozat. [2]

BEFEJEZÉS

A nemzetiszocialista diktatúra jogászainak döntő többsége együttműködött a rezsimmel, és tevékenységük jelentősen hozzájárult a rendszer stabil működéséhez. Elszámoltatásuk azonban kudarcba fulladt. A felelősségre vonás helyett sorra születtek a náciítlanítási eljárásokat megszüntető jogszabályok, a felmentő ítéletek, a kegyelemben részesítést kihirdető határozatok. A Katzenberger-perben ítélező bírák felmentése nem volt kirívó eset, a többi ehhez kísértetiesen hasonlított. A bíróságok érvelése jól példázza a múlt felejtésének vágyát, a bűnökkel való szembenézés nehézségeit és a vádlottak felmentését célzó jogi csűrés-csavarás vállalását. A felelősségre vonások elmaradása a Német Szövetségi Köztársaság jogalkalmazásának legcsúfosabb fejezete.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ANGERMUND, Ralph. *Deutsche Richterschaft 1919-1945. Kriegserfahrung, Illusion, politische Rechtsprechung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. 279 p. ISBN 3596102383.
- [2] FRIEDRICH, Jörg. *Freispruch für die Nazi-Justiz. Die Urteile gegen NS-Richter seit 1948. Eine Dokumentation*. Berlin: Ullstein, 1998. 662 p. ISBN 3 548 26532 4.
- [3] GREVE, Michael. *Der justitielle und rechtspolitische Umgang mit den NS-Gewaltverbrechen in den sechziger Jahren*, Frankfurt: Peter Lang, 2001. 438 p. ISBN 978-3631384756.
- [4] HOEPEL, Alexander. *NS-Justiz und Rechtsbeugung. Die strafrechtliche Ahndung deutscher Justizverbrechen nach 1945*. Tübingen: Mohr Sieben. 2019. 585 p. ISBN 9783161570223.
- [5] HAHN, Alfred. *Zeitspiegel*. Deutsche Richterzeitung 25 (1933/5), 131.
- [6] LINZ, Karl. *Zum neuen Jahre*. Deutsche Richterzeitung, 25 (1933/1), 3.
- [7] LINZ, Karl. *Zeitspiegel*. Deutsche Richterzeitung, 25 (1933/5), 155-156.
- [8] LUBER, Martin. *Der Prozess gegen Leo Katzenberger, Deutschland 1942*. in: Groenewold/ Ignor / Koch (Hrsg.), *Lexikon der Politischen Strafprozesse 2018*. <https://www.lexikon-der-politischen-strafprozesse.de/glossar/katzenberger-leo/>

- (2021. 08. 19.)
- [9] MIQUEL, von Marc. *Ahnden oder amnestieren? Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2004. 446 p. ISBN 3-89244-748-9.
- [10] Sz.n. Deutsche Richterzeitung, 25. (1933/10) 267-270.
- [11] WROBEL, Hans. *Der Deutsche Richterbund im Jahre 1933. Skizze eines Ablaufs*. Kritische Justiz, 15 (1982/4), 323-347. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. <http://dx.doi.org/10.5771/0023-4834-1982-4-323>
ISSN 0023-4834 (2021. 08. 19.)
- [12] WROBEL, Hans. *Die Anfechtung der Rassenmischehe. Diskriminierung und Entrechtung der Juden in den Jahren 1933 bis 1935*. Kritische Justiz, 16 (1983/4), 349-374.
[doi.org/10.5771/0023-4834-1983-4-349](http://dx.doi.org/10.5771/0023-4834-1983-4-349)
ISSN 0023-4834 (2021. 08. 19.)
- [13] NS-Archiv. Dokumente zum Nationalsozialismus. Die Affäre Katzenberger. NS-Archiv : Die Affäre Katzenberger (2021. 08. 19.)
- [14] Grundsätze für die Umgestaltung der Rechtspflege. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1945 Nr. 3. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [15] Umgestaltung des Deutschen Gerichtswesens. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1945 Nr. 4. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [16] Entfernung von Nationalsozialisten und Personen, die den Bestrebungen der Alliierten feindlich gegenüberstehen, aus Ämtern und verantwortlichen Stellungen. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1946 Nr. 24. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [17] Verhaftung und Bestrafung von Kriegsverbrechern, Nationalsozialisten und Militaristen und Internierung, Kontrolle und Überwachung von möglicherweise gefährliche Deutschen. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1946 Nr. 38. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)

Reichsgesetzblatt:

- [18] RGBl. 1933. I. 35.
[19] RGBl. 1933. I. 83.
[20] RGBl. 1933. I. 151.
[21] RGBl. 1933. I. 175.
[22] RGBl. 1933. I. 188.
[23] RGBl. 1935 I. 839.
[24] RGBl. 1935. I. 1146–1147.
[25] RGBl.1939. I. 1679.

Bundesgesetzblatt:

- [26] BGBl. 1951. I. 307-320.
[27] BGBl. 1961. I. 1682.

AZ EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET CÍMŰ PETŐFI-VERS SZLOVÁK NYELVŰ SZÖVEGVARIÁNSAINAK KONT- RASZTÍV STILISZTIKAI ELEMZÉSE

Alexandra GAÁL NÉMETY¹

ABSTRACT

The present study deals with the Slovak analysis of a poem by Sándor Petőfi. The study examines two different translations of the poem translated by two prominent Slovak poets, Ján Smrek and Emil Boleslav Lukáč, using the method of functional stylistics. The aim of the research is to find out how the Slovak language text variants are adequate to the Hungarian language poem on the basis of the examined text. The method of analysis of the research is functional stylistics that can be synthesized with communicative equivalence, which examines the function of linguistic elements in both source and target language texts at different levels of the text, considering them as text variants of each other. The selected text for analysis is Sándor Petőfi's poem *Egy gondolat bánt engemet* and its Slovak language variants.

KEYWORDS

Petőfi Sándor, translations, Slovak, text variables, source language, target language, functional stylistics, adequacy

BEVEZETÉS

Az irodalmi szövegek fordítása során felmerülő kérdések és problémák közül a forrás-és célnyelvi szövegek, irodalmak és kultúrák egymáshoz való viszonya nagyon fontos helyet foglal el. [vö. 6] „Ha csak a lefordítandó szöveg felől nézzük a kérdést, a posztmodern irodalomtörténet és az irodalmi fordításokról való gondolkodás szerint a fordítási folyamatban olyan új irodalmi szövegeket kell a fordítónak alkotnia a célnyelven, amelyek a célnyelvi irodalmi és szövegalkotó kánonba illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek. Ha a célnyelvi befogadók elfogadják őket a saját irodalmi kánonjukba illeszkedő szövegnek, akkor sikerült szövegek lesznek, és nem avulnak el olyan könnyen, mint azok a fordítások, amelyek ugyan mind tartalmi, mind pedig formai szempontból szorosan követik a forrásnyelvi szöveget, de a célnyelvi kultúrában idegennek hatnak.” [6]

Jelen tanulmány Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet* című versének és szlovák fordításainak funkcionális stilisztikai elemzésével foglalkozik. A tanulmány kiindulópontja a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok érzékeny mércéjeként is jellemezhető Petőfi költészete. Petőfit szlovák származása miatt a szlovák értelmiség egy része renegátnak tartotta. Ennek ellenére költészete vonzotta a szlovákokat, és a múlt század utolsó harmadában gyakran köztölték verseinek fordításait a folyóiratok [vö. 8].

A tanulmány a kommunikatív ekvivalenciával [9] szintézisbe hozható funkcionális stilisztika módszerével elemzi az *Egy gondolat bánt engemet* című verset és a két kiváló szlovák

---

¹ Mgr. Gaál Némety Alexandra, PhD., Eperjesi Egyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Intézete, nemetyalexandra@gmail.com

költő, Ján Smrek² és Emil Boleslav Lukáč³ által fordított szövegvariánsait. [17; 18; 19] Ezen analízis lényege, hogy a szöveg különböző szintjein vizsgáljuk a nyelvi elemek funkcióját mind a forrás-, mind a célnyelvi szövegekben, ezeket egymás szövegvariánsainak tartva [vö. 12, 4]. Célja tehát a különböző nyelven megjelent szövegek adekvátságának vizsgálata.

MŰFORDÍTÁS, MEGFELELTETÉS, ADAPTÁCIÓ

A forrás- és célnyelvi szövegek közötti megfeleltetési viszony napjainkra átértékelődött. Az eredeti és fordított szöveg közötti kapcsolatot akkor tartjuk és tekinthetjük „egyértelműnek, ha a két szöveg nyelvi makrostrukturái jelentős részben egybevágnak, fedésbe hozhatók. Ha a két szöveg ugyanazt a történetet meséli el, vagy ugyanazt a gondolatmenetet és érvrendszert követi, az nem feltétlenül fordítás, hanem lehet adaptáció, feldolgozás (...) is.” [6]

A műfordítások sikerességének megítélésében természetesen a recepciónak is nagyon fontos szerepe van. [6; vö. még 15, 16] „Az irodalmi fordítások nagy része, különösen a költői szövegeké, pragmatikai adaptáció. A pragmatikai adaptáció másodlagos szövegalkotás, szöveg-reprodukció: a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi befogadó számára érthető, befogadható szöveg létrehozása, illetve az adaptív folyamat eredményeképpen létrejött célnyelvi szöveg. A pragmatikai adaptáció során a fordító olyan átváltási műveleteket végez, amelyek a nyelvi és kulturális eltérések ellenére lehetővé teszik a forrásnyelvi szöveg üzenetének megértését a célnyelvi befogadó számára. A pragmatikai adaptáció a lefordíthatatlannak ítélt kultúrspecifikus fogalmak átültetésére is gyakran használt módszer. Nevezik kulturális áthelyezésnek is, szépirodalmi művek esetében pedig kulturális átültetésnek. A pragmatikai adaptáció segíti „az idegen kultúra hozzáférhetőségét.” De az irodalmi szövegek értelmezése, befogadása, különösen a költői szövegeké, koronként és a befogadói értelmezésektől függően is változik.” [6; vö. még 1, 13]

Romantikus költőnk műveinek fordíthatóságáról megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. Részint metafrázisként, részint adaptációként tartják számon. A vélemények ütközése napjainkban is fennáll, különösképp az intertextualizációt követő fordítások (elemzése) kapcsán, amikor is a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentéshálójának célnyelvi szövegbe való transzponálásakor valóban nehezebb a kommunikatív ekvivalenciának való megfeleltetés.

A (mű)fordítói szakirodalomban fellelhető a posztmodern irodalomelmélet fogalmaként nyilvántartott újraírás fogalma is. [6; 15] „A forrásnyelvi szöveg újraírásának eredményeképpen létrejött irodalmi szövegnek a célkultúra irodalmi kánonjába kell beilleszkednie, de az újraírás folyamatában létrejött fordítások hatással vannak a forrásnyelvi kultúrára is. Az újraírás során „... a fordító megteremti egy író stílusát, identitását, kulturális utalás- és hivatkozásrendszerét, és hozzárendeli azokat a nyelvi eszközöket, melyekkel egy új kulturális közegben új műként megmutatkozhat. Az átírás mindig választások elé állítja a fordítót, elhelyezi térben és időben is az új szöveget, egy új nyelvi környezet írói között. Az újraírás műveletei eközben nem mellékesek, hiszen egy irodalmi művet csak akkor fogad be a célkultúra, ha annak értékrendje megegyezik a befogadó kultúra alapvető értékrendjével.”[15]

Igazából a Petőfi-költemények idegen nyelvű variánsairól csak akkor nyerhetnénk reális és objektív képet, ha szinte minden szövegvariáns kontrasztív elemzését elvégeznénk. E tanulmány is egy ily átfogó jelleggel bíró munka részeként járul hozzá annak megszületéséhez.

---

² Ján Smrek (1898–1982) szlovák költő, író, szerkesztő, újságíró, műfordító.

³ Emil Boleslav Lukáč (1900–1979) szlovák költő, műfordító, pap, tanár.

PETŐFI SÁNDOR: EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET (1846, PEST)

A romantikus Petőfi e látomászerű versét [18], mely az eljövendő világforradalom vízióját jeleníti meg, 1846 decemberének utolsó napján alkotta meg. Petőfiről elterjedt, hogy élete teljes mértékben megegyezik a költészetével. A rapszódia fő gondolata is erről tanúskodik, hiszen a verset áthatja a költő halála, a forradalomért és a nemzet szabadságáért való hősi halál gondolata. A vers egésze feldúlt, zaklatott lelkiállapotra utal, ezért is uralja a verset a rapszodikus hangnem és hangulat, amelyet a csapongó és változó versritmika is kifejez. A vers egyetlen nagy felkiáltás és ugyanakkor megkönnyebbülés is, hogy végre megtalálta a gyógyírt a problémájára.

A funkcionális stilisztika módszerének megfelelően elsőként a vers akusztikai szintjét vizsgálom. A vers struktúráját tekintve nincs versszakokra tagolva, és különböző szótagszámú sorokból áll. A sorok hol rövidebbek, hol hosszabbak, páronként váltakozva szűkülnek és áradnak ki, lelassul, majd megugrik a ritmus. A vers első sorai 8 és 10 szótagúak, a népdalokra jellemző ütemhangsúlyos verselést (4+4+3) alkalmazza a költő, ugyanakkor az ütemhangsúlyos 12-es verselés is megfigyelhető a szövegben. Legtöbbször 8, 10 és 11 szótagos sorpárokkal találkozunk, az érzelmileg legmagasabb pontokon megjelenik az 5 és 12 szótagú sorpáros is. A szlovák szövegvariánsok prozódiai sajátosságait tekintve teljesen eltérnek a forrásműtől, azaz a fordítóknak nem sikerült adekváтан visszaadni a forrásmű akusztikai szintjének sajátosságait. Ján Smrek fordításában [19] a 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12 és 13-szótagos verssorokat figyelhetjük meg, míg Emil Boleslav Lukáč fordításában [17] a felsoroltakon kívül 14-szótagos verssorral is találkozunk. Az említett verselés a szlovák romantikus költő, Janko Král' műveiben lelhető fel.⁴

Sem a forrásnyelvi szöveg, sem a fordított változatok nincsenek versszakokba tördelve, szerkezetileg egy versszak az egész költemény. A sorok összecsengését páros rímek (*aabb*), azaz asszonáncok alkotják. Az éles sorvégek mintha tiszta rímként is csengenének össze mindegyik szövegváltozat esetében. A költők a verssorok utolsó szótagjait összekötik, s ennek köszönhetően könnyebben fogadjuk el a nem egybetartozó sorvégeket is („nyúgati g – megütközik”, „smrt' – pomínút”, „raz – čas”, „národy – tmy”, „prúd – hrud”). Mint azt fentebb említettük, a vers nincs versszakokra bontva, azonban mégis megfigyelhetünk egy bizonyos mértékű felosztást a versben. A teljes kompozíció három nagy egységből áll, melyet a 12. és 30. sor végén elhelyezett gondolatjelek jeleznek. Ennek megfelelően bontom részekre a költeményt a továbbiakban, amikor a szövegkorpusz különböző szinten történő vizsgálatát végzem.

- (1) *Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos fűreg foga rág;
Elfogyini lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem.
Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le... –*

⁴ Milan Pišút 1965-ben jelentetett meg tanulmányt Kral és Petőfi költészetének összehasonlításáról. Pišút, Milan: *Petőfi Sándor és Janko Král' (Kísérlet a két költő összehasonlítására)*. In: *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest 1965. 199-209.

Smrek-féle szövegváltozat:

*Z myšlienky jednej hrôzu mám:
V posteli umrieť, v duchnách priam!
Pomaly uvädať jak kvietok ľúby,
na ktorom tajný červ si brúsi zuby:
pomaly stráviť sa jak svieca,
čo v pustej, prázdnej izbe chvie sa.
Bože, nie takú daj mi smrť!
Nie tak sa mi daj pomínúť!
Nech strom som, cez ktorý blesk šľahne rázne,*

*či ktorý vyvráti sa v búri strašnej,
nech balvan som, čo v údolie sa zrúti,*

hromami od končiara odčesnutý...

Lukáč-féle szövegváltozat:

*Myšlienka jedna trápi, súži:
V posteli zmierať na vankúši!
Pomaly zvädať ako kvieťa
– kúsadlo hmyzu rozmelie ťa;
ubúdať ako svieca útla,
čo v opustenej izbe bútľa*.
Nie takú smrť daj, bože, nie!
Nie takú smrť, nie takú mne!
Čo blesk doň treskne, nech som strom,
alebo víchrom zvrátený aj s pňom,
balvanom, ktorý z vrchu do údolia
otriasajúce hromobitia skolia ...*

Nyersfordítás:

‘Egy gondolattól rettegek:
Ágyban meghalni, dunnában egyenesen!
Lassan elhervadni mint a szerelem virága,
amelyen a titkos féreg élezi fogait:
lassan eltölteni mint a gyertya,
ami a puszta, üres szobában remeg.
Isten, ne ilyen halált adj nekem!
Ne így add nekem az elmúlást!
Hadd legyek fa, melyen keresztül a villám
átcsap erélyesen,
vagy amelyik kifordul a szörnyű lázadásban,
hadd legyek sziklatömb, ami a völgyben le-
zuhan,
mennydörgéssel a hegycsúcstól elszakítva...’

Nyersfordítás

‘Egy gondolat bánt, kínoz:
Az ágyban meghalni a párnán!
Lassan elhervadni mint a virág
a rovar állkapcsa szétőről téged
eltűnni mint a vékony gyertya,
ami az elhagyatott szobában korhad.
Ne ilyen halált adj, Isten, ne!
Ne ilyen halált, ne ilyet nekem!
Amibe villám csap, hadd legyek fa,
vagy viharral kicsavart tövestül,
sziklatömb, amit a hegycsúcsról a völgybe
megrázó mennydörgések ledöntenek ...’

A cím mind az eredeti, mind pedig a fordított szövegváltozatokban megegyezik a vers első sorával (*Egy gondolat bánt engemet / Z myšlienky jednej hrôzu mám / Myšlienka jedna trápi, súži*). A címadó és a bevezető sor bánt igéje enyhébb érzelmi töltettel rendelkezik a fordításban fellelhető igékkel szemben. Smrek ugyanis a *hrôzu mám* ‘rettegek’ szinonimával helyettesíti, immutációs alakzatot hozva ezzel létre, az eredeti ige jelentéséhez közelítve. Lukáč a bevezető sor igéjét kiemelve, az eredeti *bánt* igét átveszi, sőt: igealmozással *trápi, súži* ‘bánt, kínoz’ a fokozás alakzatát hozza létre. A második sorban található *párnák* többes számú főnevet a Smrek-féle variánsban az archaikus *v duchnách* ‘dunnákban’ kifejezés váltja fel, míg Lukáč a második sor *ágyban, párnák* főneveit hűen adja vissza a *v posteli, na vankúši* ‘az ágyban’, ‘párnán’ főnevek szó szerinti fordításával. Az első részben exponált halál alternatíváit mindkét célnyelvi szöveg adekvát módon adja vissza. A forrásnyelvi szöveg (féreg-rágta virág, álló gyertya) bevezető sorait követő hasonlatok (elhervadó virág, elfogyó és vékony gyertyaszál) metaforikusan a nem kívánt halálnem típusára és lassúságára utalnak. A Smrek-féle változat harmadik sora metaforákban gazdag a *kvietok ľúby* ‘szerelem virága’ adjekciós alakzat betoldása által. Lukáč a bevezető sorokat követő hasonlatokat szinte szó szerint adja vissza, azonban a negyedik sor *féregrágta* összetett szó alakú metaforáját már némileg módosítja, rendhagyó alakú személyes névmással nyomatékosabbá teszi: – *kúsadlo hmyzu rozmelie ťa*; ‘a rovar állkapcsa szétőről *téged*’. Petőfi *titkos féreg foga rág* alliterációs

alakzata a Smrek-fordításban *tajný červ si brúsi zuby* 'titkos féreg élezi fogait' változatra, az ötödik sor *áll* igéje *chvie sa* 'remeg', illetve Lukáčnál a *bútl'a* 'korhad' immutációs alakzatra változik. Szathmári szerint [11] a bevezető 6 sor halmozásnak tekinthető, ugyanis egy egységes képzettartalom több vonatkozásban is tükröződik általa. Ezt követően a forrásnyelvi szövegben az ellentét erejével harsan fel a két – anaforikus – felkiáltás: *Ne ily halált adj, istenem, / Ne ily halált adj énnekem!* A szlovák változatban a *Bože, nie takú daj mi smrť!* / *Nie tak sa mi daj pomínúť!* – 'Isten, ne ilyen halált adj nekem! / Ne így add nekem az elmúlást!' szemantikailag hűen visszaadja az információtartalmat, a nem várt halált. A fordító a szórend felcserélésével transzmutációs alakzatot hoz létre (a helyes logikai sorrend: *Bože, nie takú smrť mi daj!*) A forrásnyelvi változat két anaforikus felkiáltását Lukáč (apró grammatikai változtatásokkal) teljes mértékben visszaadja a fordításban:

Ne ily halált adj, istenem, Nie takú smrť daj, bože, nie! 'Ne ilyen halált adj, Isten, ne!'
Ne ily halált adj énnekem! Nie takú smrť, nie takú mne! 'Ne ilyen halált, ne ilyet nekem!'

Az előző statikus képekkel szembeállítja a költő a halál vízióját (villám sújtotta fa, vihar kicsavarta fa, mennydörgés ledöntötte kőszirt). A forrásnyelvi szöveg metafora-sorai (*Legyek fa, melyen villám fut keresztül / Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül; / Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe / Eget-földet rázó mennydörgés dönt le... –*) a személyiség tárgyi kivetítődése, s ugyanakkor nemcsak kontrasztot képez a második rész elején kibontakozó látomással, hanem mesteri módon át is vezet ahhoz: „... a természeti vihar a társadalmi összecsapás előképe, a villámhasította-szélvészcsavarta fa és a mennydörgés által ledöntött kőszirt a világméretű küzdelemben életét áldozó költőé.” [2] Az eredeti szövegvariáns metaforákban gazdag sorai és igenlő felszólításai (*Legyek fa ... (!), Legyek kőszirt ... (!)*) nyomatékosítják a költő vágyait. E tekintetben mindkét célnyelvi szövegvariáns szemantikailag adekvát a forrásnyelvi szöveggel, a *nech som* 'hadd legyek' felszólító módú létige által kifejezésre jut, azonban a *v búri strašnej* 'szörnyű lázadásban' jelzős szerkezet betoldásával inkább jeleníti meg számunkra az emberiség cselekedeteit, mintsem a természeti vihart. A forrásnyelvi szöveg *szélvész* főnevét Lukáč immutációs alakzatként a *víchor* 'vihar' jelentésű szinonimával helyettesíti. Ez a természeti kép metaforikusan is és valóságos természeti viharként is értelmezhető. Az eredeti szöveg enumerációt (*eget-földet*) tartalmaz, célja a feszültségkeltés, a hangulat fokozása, amely a Smrek-féle szlovák változatban is érzékelhető az (*od končiaru*) *odčesnutý* '(a hegycsúctól) elszakítva' jelentésű ige betoldásával, ugyanakkor a Lukáč-féle *otriasajúce hromobitna* 'megrázó mennydörgés' jelzős szerkezet betoldása által is érezhetővé válik.

- (2) *Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
„Világszabadság!”
S ezt elharsogják,
Elharsogják kelettől nyugatig,
S a zsarnokság velök megütöközik:
Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szivembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörejt,
A trombata hangja, az ágyudörejt,
S holttestemen át*

*Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva. –*

Smrek-féle szövegváltozat:

*Ked' tak raz každý národ-otrok,
zunujúc jarmo, biedny obrok,
na pole činov vstúpi, rumeň v tvári,
s koruhvou červenou, kde žiari
jagavé heslo, výzva svätá:
„Sloboda sveta!“
a ked' to heslo rázne
od východu na západ zaznie
a so šíkmí sa zrazí tyrania:
tam na poli tom
svojím životom
nech platím ja.
Krv mladá srdca môjho tam nech sa vycedí*

*a výkrik posledný šťastne ked' vyletí
z úst mojích, nech sa vtopí v rinkot zbrani*

zapadne v hlase trúb, v diel burácaní,

*a nado mnou tam v chvíli mojej smrti
dychčiaca jazda nech sa rúti
za slávou istou, za víťazstvom sviežim
a nedbá, že pod kopytami ležím. –*

Lukáč-féle szövegváltozat:

*Ked' zotročené národy
povstanú, zunujúc jarmo tmy,
zrumenené s červeným práporom
a na ňom s tým svätým heslom-náporom:
„Sloboda sveta!“
a zhučí tá veta,
od východu k západu zhučí, brojí
a tyranstvo sa stretne s nimi v boji:*

*tam nech padnem v cti,
tam na bojišti,
tam nech mi vytečie zo srdca mladistvý prúd
a posledné radostné slovo vydýchne hrud';*

*nech pohltí ho ocele tresk,
vrešťanie trúb i kanónov hrom a blesk.*

*Cez mŕtvolu moju
nech uháňajú*

‘Ha egyszer minden nemzet-rabszolga,
megunva jármát, nyomorúságos abrakját,
a tettek mezejére lép, pirosság az arcon,
zászlóval pirossal, ahol fénylik
a csillogó jelszó, szent felhívás:
„Világszabadság!”
és amikor ez a jelszó erélyesen
kelettől nyugatig megszólal
a csatasorral megütközik a zsarnokság:
ott a mezőn azon
saját élettemmel
hadd fizessen meg én.
Szívemnek fiatal vére ott hadd csöpögjön
ki
és az utolsó felkiáltás boldogan, ha kirepül
a számból, hadd olvadjon be a fegyverek
csörgésébe
beleesik a trombiták hangjába, a zúgás
részébe,
és felettem ott halálom pillanatában
lihegő lovaglás hadd száguldjon
a biztos dicsőség, a friss győzelem után
és ne bánják, hogy a paták alatt fekszem.’

‘Amikor a rabszolgává tett nemzetek
felkelnek, megunva a sötétség jármát,
arcpírral és piros zászlóval,
és rajta azzal a szent jelszóval-támadással
Világszabadság!
és morajlik az a mondat,
kelettől nyugatig morajlik, lázad
és a zsarnokság találkozik velük a harc-
ban:
ott hadd essem el a becsületben,
ott a harcmezőn,
ott hadd folyjon ki szívemből a fiatalság
és az utolsó örömteli szót leheli ki a mell-
kas
hadd nyelje el acéli zörej,
Trombiták és ágyúk bögése mennydörgés
és villám
Holttestemen át
hadd száguldjanak

*spenené paripy vo víťaznom chvate,
nech tam ma nechajú v krvi a v blate. –*

tajtéző paripák a győzelmi rohamban,
hadd hagyjanak engem ott a vérben és
sárban. –

A második egység 18 sora, vagyis a kibontakozó látomás az előző metafora-sorok értelmezésének is tekinthető. Lendületességét részint az adja, hogy egyetlen „hömpölygő” feltételes mellékmondatokat tartalmazó összetett mondat az egész, „*amelynek gondolatpárhuzamaiból rohanó, időben egymást követő és okozatilag egymásra épülő események láncolata bontakozik ki; a csúcspontot képező csataképben, ahol a költő személyes sorsa beteljesedik, a jambikus ritmus is megbomlik, »ropogó« anapesztusok veszik át az uralmat...*” [2], másrészt pedig a már említett váltakozó szótagszámú soroknak köszönhetően, fokozatosan előrehaladó zaklatottság fejeződik ki benne. Az első 13 sorban a költő kibontja a feltételeket, azaz, hogy mikor szeretne meghalni, ha már életét adja a szabadságért. A hegyi táj, „*a hömpölygő, hosszú sorokban megjelenített villámlás, szélvész, mennydörgés, a faóriások, sziklák komor, viharzaggatta hegyi tája varázsintésre eltűnik*” (uo. 101), helyette a síkság víziója jelenik meg, mint a harcmező metaforája. A második egység első sorában *minden rabszolganépről* beszél a lírai én, hiszen nemcsak a magyarsághoz köti a forradalmat, hanem egyetemes érvénnyel minden emberről, a földön élő egész emberiségről (tekintet nélkül a nemzetekre) beszél. A szlovák fordítók cserével, a *každý národ-otrok* ‘minden nemzet-rabszolga’ és a *zotročene národy* ‘rabszolgává tett nemzetek’ immutációs alakzattal fejezi ki az egyetemességet. Ugyanezen sor végén és a következő sor elején egy enjambementet találunk: a *národy povstanú* ‘nemzetek felkelnek’ szókapcsolat által. A forrásnyelvi változat *sikra lép* szókapcsolatát Smrek a *na pole činov vstúpi* ‘a tettek mezejére lép’ átvitt értelmű, idiomatikus kifejezéssel helyettesíti. A magyar és a szlovák nyelvű változatban egyaránt fellelhetők a színek mint motívumok: a fekete és a piros szín a kilátástalanság és a lelkesedés motívumaként jelennek meg. A forrásnyelvi lelkesedés vérszíne, a piros a fordításokban a *pirosuló arccal és piros zászlókkal* kifejezéseknek megfelelően a *rumeň* ‘arcpír, pirosság’, *zrumenené* ‘pirosloán, arcpírral’ archaikus kifejezések által jelennek meg, ugyanakkor a fekete színérzet is jelen van a Lukáč-féle variánsban *tmy* ‘sötétség’ főnév adjekciója által. A színek alkalmazása különösen képszerűvé teszi a költeményt. „*A megelőző mondatok heves hullámverésével külön sorrá kidobott egyetlen nagy szó: „Világszabadság!”, valamint az ismétléssel hangsúlyra kapó s térbeli széthatásában is végtelenig növelt „elharsogják”: ez egyszerű eszközök milyen rendkívüli erélyt öntenek a haladó izgalomba.*” [2] Az *elharsogják* igénk – mint az érzéki szemléletek egyike –, a Smrek-féle változatban elmarad, s helyére a *zaznie* ‘megszólal’ kevésbé expresszív ige, a Lukáč-féle variánsban pedig *zhučí* ‘morajlik’ ige lép. A fordított szövegváltozatokban alliterációval találkozunk a *svätá*, „*Sloboda sveta!*” kifejezésekben.

A szerkezeti rész 2. felében vált ritmikát a költemény, a jambusokat felváltják az anapesztusok. Ezáltal érzékelődik a gyorsabb haladás, fokozódik a zaklatottság érzése. A költő a mutató névmások anaforikus ismétlésével mintha a látomásra szegezné ujjait: *Ott essem el én / Ott folyjon az ifjúi vér ki szivembül / S ott hagyjanak engemet összetiporva / Ott szedjék össze elszórt csontomat.* A költemény fordításában is érezhető a ritmika változása és a zaklatottság érzése is. Az eredeti szövegvariánsban az *ott* határozószó a sorok elején anaforikus ismétlődéses alakzat formájában jelenik meg, s ugyanilyen anaforát alkotnak a Lukáč-féle szlovák variáns *tam nech padnem v cti*, / *tam na bojišti*, / *tam nech mi vytečie zo srdca mladistvý prúd* sorok adekvát kezdőszavai. A fordított szövegváltozatban a *tam* ‘ott’ határozószó jelen van, szemantikailag adekvátan adja vissza az eredeti változat fő gondolatát. Hasonlóan érzékelteti a csatamezőre való vágyódását és önfeláldozását a szerkezeti egység zárósora is: *nech tam ma nechajú v krvi a v blate. –* ‘hadd hagyjanak engem ott a vérben és sárban. –’, valamint a harmadik egység *Tam nech mi kosti zozbierajú len* ‘Ott csontjaimat csak hadd szedjék össze,’ Az

eredeti *Ott essem el én, / A harc mezején* a Smrek-féle fordított szövegváltozatban szemantikailag azonos tartalommal, lexikálisan mégis más kifejezések segítségével: *tam na poli tom / svojím životom / nech platím ja* 'ott a mezőn azon / saját életemmel / hadd fizessen meg én.' A mozgáson és a képszerű színeken kívül a hangok érzetének is fontos funkciója van (harsog, zendül, acéli zörej, trombita hangja, ágyúdörej). Smrek fordításában a *výkrik* 'felkiáltás', *rinkot zbrani* 'fegyverek csörgése', *hlas trúb* 'trombiták hangja', *v burácaní* 'zúgásban' kifejezések teremtik meg a hangulatot, míg a Lukáč-féle változatban az *ocle tresk* 'acéli zörej', *vrešťanie trúb* 'trombiták bögése', *vrešťanie kanónov* 'ágyúk dörgése', *hrom* 'mennydörgés' és a *blesk* 'villám' kifejezések juttatják felszínre a hangulatokat, s közülük néhány teljesen adekvát az eredeti kifejezésekkel. A második egység utolsó két sorában a *diadal* főnevet a fordítók, mintegy megelőlegezve a harc pozitív kimenetelét, a *za slávou istou, za víťazstvom* 'a biztos dicsőség, a friss győzelem', valamint a *víťazný chvat* 'győzelmi roham' jelentésű jelzős szerkezetekkel adjekciós alakzattá alakítják.

- (3) *Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,
Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
És fátyolos zászlók kíséretével
A hősokeket egy közös sírnak adják,
Kik érted haltak, szent világszabadság!*

Smrek-féle szövegváltozat:

*Tam rozmetané kosti moje raz,
na pochovávanie keď pride čas,
nech pozbierajú, v deň ten veľiký,
keď pri smútočnom marši muziky
a za sprievodu zástav s čiernym flórom
v hrob spoločný klást' budú všetkých zborom
hrdinov, čo sa vzdali života
pre teba, svätá sveta sloboda!*

'Ott az én szétszórt csontjaimat egyszer, az eltemetésre, amikor eljön az idő, majd összeszedjék, azon a nagy napon, amikor a gyászmenet muzikája mellett és fekete fátyolos zászlók kíséretében a közös sírba fognak rakni minden hőst, akik feladták az életet érted, szent világszabadság!'

Lukáč-féle szövegváltozat:

*Tam nech mi kosti zozbierajú len,
keď pride veľký pohrebný deň;
slávnostný, smútočný pochod zaznie chórom

v sprievode zástav s čiernym flórom
a hrdinov v spoločný položia rov.
Za teba mreli, presvätá sloboda národov!*

'Ott csontjaimat csak hadd szedjék össze, amikor jön a nagy temetési nap, ünnepélyes, gyászmenet kórossal szólal meg fekete fátyolos zászlók kíséretében és a hősokeket közös sírba helyezik el. Érted haltak meg, nemzeteknek szentté vált szabadsága!'

A költemény harmadik szerkezeti része hangnemváltással folytatódik, majd érzelmi elcsendesedés és lezárás következik. Ezt a középső rész befejező sora után kitett gondolatjel, illetve a visszazökkenő ritmus jelzi, amit egyébként nehezen vennénk észre, hiszen itt is meseteri megoldású az átvezetés. Szorosan egymás mellé kerül a második rész záró- („*S ott hagnanek engemet összetiporva. –*”) és a harmadik rész kezdősora („*Ott szedjék össze elszórt csontomat,*”). „*A verssorok csaknem egyenletesen hosszúak, a jambikus lejtés helyenként szinte feloldódik a lépegető spondeusi lábak között. Olyan kimért ritmus keletkezik így, amely „a nagy temetési nap” víziójával, az „ünnepélyes, lassú gyászzené” hangképzetével és a „fá-*

tyolos zászlók” látványával alkot összhangot.” [2] A forrásnyelvi változatban Petőfi megrendült ünnepélyességgel villantja fel *a nagy temetési nap* képét és szlogenjét, melyet a fordítók adekvát módon adnak vissza a *na pochovávanie keď pride čas / nech pozbierajú, v deň ten veľiký* ‘az eltemetésre, amikor eljön az idő, / majd összeszedjük, azon a nagy napon,’ valamint *veľký pohrebný deň* ‘nagy temetési nap’ szó szerinti fordítása által. Lukáč a *slávnoštný* ‘ünnepélyes’ és *smútočný* ‘gyászos’ jelzők egymás mellé rendelésével kontrasztot teremt, hiszen két ellenétes tartalom fejeződik ki.

Az előző rész csatazaját felváltja a gyászzene, a gyász hangulata uralkodik. Az eredeti variáns *ünnepélyes, lassu gyász-zene* hangképzetét a szlovák szövegvariánsokban a *smútočnom marši muziky* ‘gyászmenet muzikája’ és a *smútočný pochod zaznie* ‘gyászmenet szólal meg’ immutációs alakzatokkal helyettesítik a fordítók. A forrásnyelvi szövegben a fátyolos zászlók kíséretében allegorikus alakzatot a célnyelvi *za sprievodu zástav s čiernym flórom* és a *v sprieводе zástav s čiernym flórom* ‘fekete fátyolos zászlók kíséretében’ (azonos nyersfordítás) kifejezés adja vissza adjekciós alakzatként. A fordított szövegvariánsokban a fekete váltja fel az addig uralkodó motívumként szereplő piros színt. Az utolsó előtti verssorban a harcmezőn elesettek temetésének látomása jelenik meg. „*S ha a vers mértani középpontjában a piros zászlókon a „Világszabadság!” „szent” jelszava volt olvasható, most – a gyászlobogók említésekor, a közös sír szájánál – újra a „szent világszabadság” eszméjét csillantja meg a költő: a nagy célt, amelynek megvalósulása érdekében semmilyen áldozat nem sok.*” [2] Mind az eredeti, mind a fordított változat perszifikációt tartalmaz, hiszen a költő megszólítja a világszabadságot: (P) *Kik érted haltak, szent világszabadság!* / (S) *čo sa vzdali života pre teba, svätá sveta sloboda!* / (L) *Za teba mreli, presvätá sloboda národov!* (‘akik feladták az életet érted, szent világszabadság!’ / ‘Érted haltak meg, nemzeteknek szentté vált szabadsága!’). A Smrek-féle szlovák változatban a *haltak* ige helyett a *sa vzdali života* ‘feladták az életet’ szemantikailag adekvát szinonimikus szókapcsolattal, Lukáčnál viszont az eredeti *haltak* igenek megfelelő *mreli (umreli)* ‘haltak’ igével találkozunk. Petőfi a költeményt a legfőbb gondolatával, vagyis a világszabadság jelszavával fejezi be. A fordítók azonban – az előző egységekhez hasonlóan – nem a világról, hanem nemzetekről emlékeznek meg. A Smrek-fordítás zárósora egy tipikus retorikai hangalakzattal, alliterációval zárul: *svätá sveta sloboda*, Lukáč pedig az eredeti *világszabadság* helyett a *presvätá sloboda národov!* ‘nemzeteknek szentté vált szabadsága!’ immutációs alakzatot hozza létre.

BEFEJEZÉS

Bár Petőfi zsenialitását elismerték, sokan szerették és olvasták költeményeit, életére és költészetére, a róla kialakított képre mégis rányomta bélyegét a szlovák nacionalisták által a köztudatba beépített vélemény, miszerint Petőfi áruló. Léteztek azonban kivételek a szlovák irodalomban, akik tisztelték. Így tartjuk számon az egyik legnagyobb szlovák Petőfi-fordítót, Ján Smreket, valamint Pavol Országh-Hviezdoslavot és Emil Boleslav Lukáčot is.

E tanulmányban Ján Smrek és Emil Boleslav Lukáč által fordított szlovák nyelvű szövegvariánsok elemzését végeztem el. A kutatás céljaként a szövegvariánsok adekvátságának vizsgálatát jelöltem meg. A funkcionális stilisztika módszerével megvizsgált forrásnyelvi, azaz magyar, ill. célnyelvi, azaz szlovák szövegvariánsokról elmondható, hogy azok nem teljes mértékben ekvivalensek. A magyar és szlovák szövegek rímélése, ill. a szó- és kifejezőkészlet sem azonos. Míg Petőfi nyelvhasználatára jellemző az archaikus szóhasználat, addig a szlovák variánsokban ez nem, vagy csak kis mértékben lelhető fel. Szemantikai tartalmukat illetően egyenértékűnek tekinthetőek, hiszen – bár a kifejezések nem egyeznek meg minden esetben (a két nyelv eltérő rendszeréből is adódóan) – az információtartalom mindkét

vers esetében azonosnak vélhető. A forrásnyelvi variánshoz képest a célnyelvi variánsban több az alakzatok betoldása, helyettesítése, esetenként a kifejezések halmozása, illetve expresszívabb kifejezések alkalmazása. Ez azt támasztja alá, hogy a sajátos, 20. századi nyelvvel rendelkező Ján Smrek és Emil Boleslav Lukáč inkább a stilisztikai átváltási műveletekkel élt, mintsem igyekezett volna az eredeti változatot szlovák nyelvű szószerinti variánsával megfeleltetni (kivételt képeznek Lukáč esetében a néhol direkt módon elhelyezett tükörfelfordítások). Megállapíthatjuk, hogy a szükséges módosítások mellett az alakzatok funkciója ekvivalens a fordításszövegekben. A célnyelvi variánsokban a forrásnyelvi szövegekhez képest módosított részek kompenzálódtak.

A két szerző fordítását egymáshoz mérten bizonyos tulajdonságok szempontjából ekvivalensnek mondhatjuk és nagyon nehezen tehetünk közöttük különbséget minőségi szempontból. Szubjektív véleményem szerint mindkét fordítás sikeresnek és hitelesnek bizonyul. Smreket kiváló Petőfi-fordítóként tartjuk számon, hiszen egy egész kötetnyi fordítás megjelentetése és annak az olvasók általi recepciója bizonyítja sikerességét. Emil Boleslav Lukáč csak néhány Petőfi-vers fordítója, de ennek ellenére is teljes mértékben remek fordításai születtek. A szóban forgó Lukáč-féle fordításszövegben is jelen vannak a forrásszöveg szavainak megfelelő lexikai jelentések, ami létrehozza a Petőfi-szöveg alakzatainak és azok funkcióinak tökéletes célnyelvi fordítását.

Bár a Petőfi-művek idegen nyelvű fordításai jelen vannak az irodalmi kánonban, úgy vélem, mégsem elégséges mennyiségben. A klasszikusok életművének fordítása az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult, mintha az elmúlt századokban keletkezett fordítások elegendőek lennének két kultúra folyamatos közeledéséhez, párbeszédéhez és a köztük lévő viszony fejlődéséhez. Ehhez viszont olyan poéták életműveinek fordítása lenne szükséges, akik valóban kánonépítő szereppel bírnak a forrásnyelvi irodalomban is. Közéjük tartozik Petőfi is, akinek fordításai és művei fordíthatóságának kérdései nem tekinthetők lezártnak és különböző diskurzusok témáit képezik. A Petőfi-életmű tolmácsolása már elkezdődött, de folytatása és befejezése még várat magára.

SZAKIRODALOM

- [1] BENŐ, Attila 2011. *A dolgok másik neve*. Ariadné Könyvek. Kolozsvár: KOMP-PRESS Kiadó. pp. 138.
- [2] FRIED, István – SZAPPANOS, Balázs. 1987. *Petőfi-versek elemzése*. Budapest: Tankönyvkiadó. pp. 296.
- [3] LŐRINCZ, Julianna. 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata*. Az alakzatok világa 19. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. pp. 48.
- [4] LŐRINCZ, Julianna. 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó. pp. 223.
- [5] LŐRINCZ, Julianna. 2014. *Bábel tornya alatt*. Kontrasztív nyelvészeti alapismeretek. Eger: 4Pont Nyomda Kft.
- [6] LŐRINCZ, Julianna. 2018. A régi magyar irodalom fordítási nehézségei. Balassi Bálint-versek orosz fordításban. In: *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Selye János Egyetem, Komárom. pp 116–126. ISBN 978-80-8122-255-9. (Letöltve: 2021.08.03.)
- [7] MARGÓCSY, István. 2011. *Petőfi-kísérletek*. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről. Pozsony: Kalligram. pp. 453.
- [8] NÉMETY, Alexandra. 2017. *Petőfi-versek szlovák fordításainak stílusjellemzői*. In: *Kölcsönös átszövődések*. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium. <<http://www.balassiintezet.hu/images/institutes/budapest/Kiadvanyok/Klcsns%20tszvdsekBORTVAL.pdf>> (Letöltve: 2018.02.19)

- [9] POPOVIČ, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Aspekty textu a literárnej komunikácie. Bratislava: Tatran. pp. 295.
- [10] SZATHMÁRI, István. 1996. A funkcionális stilisztika megalapozása. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. pp. 13–33.
- [11] SZATHMÁRI, István. 2004. *Stilisztikai lexikon*. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve. Budapest: Tinta Könyvkiadó. pp. 250.
- [12] SZATHMÁRI, István. 2013. *Hogyan elemezzünk verset?* Budapest: Tinta Könyvkiadó. pp. 140.
- [13] SZEGEDY-MASZÁK, Mihály 2008. *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony: Kalligram. pp. 242.
- [14] SZIKSZAINÉ NAGY, Irma. 1994. *Stilisztika*. Budapest: Trezor Kiadó. pp. 220.
- [15] TOLDI, Éva 2016. *Műfordítás, újraírás, recepció*. Annual Review of the Faculty of Philosophy, Novi Sad, Volume XLI-1. pp. 467–480.
- [16] VÁNDOR, Judit 2010. *Adaptáció és újrafordítás*.
<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/vandorjudit/tezis.pdf> (Letöltve: 2021.08.18.)

Szépirodalmi források

- [17] LUKÁČ, Emil Boleslav (n/a). *Myšlienka jedna trápi, súži*. In: Bernáthová, Alžbeta–Bogárová, Julianna–Jávorková, Alžbeta–Krpčiar, Ján. 2007. *Čítanka zo slovenskej literatúry pre 8. ročník základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava: OG – Vydavateľstvo Poľana. pp. 106.
- [18] PETŐFI, Sándor. 1923. *Petőfi összes költeményei*. Budapest: Székesfőváros kiadása.
- [19] SMREK, Ján. 1973. *Sándor Petőfi: Bászne*. Bratislava: Tlačiarne SNP.

A GÖMÖRPANYITI TEMETŐ NYELVI ÉS VALLÁSSZEMIOTIKAI TÁJKÉPE

Béla ISTÓK¹

ABSTRAKT

This study analyses the linguistic and religious semiotic landscape of the graveyard in Gemerská Panica (in Hungarian: Gömörpanyit). The religious semiotic space of a given area consists of the analysed area's religious and denominational symbols, as well as of the language elements (epigraphs) closely related to them. Before 1945, Gemerská Panica was inhabited mostly by citizens of Hungarian nationality speaking Hungarian language. However, population transfer after World War II changed the ethnic composition of the village. This study presupposes that the change of the village's ethnic composition is reflected in the religious semiotic landscape of the graveyard (symbols and epigraphs). Almost all of the epitaphs dated before 1945 are written in Hungarian language. However, during the decades after WWII, epigraphs in Slovak language have become more frequent. The majority of native townspeople of Gemerská Panica belonged to or still belongs to the Evangelical or Reformed denomination. In general, we can find symbols of the Evangelical or less frequently Reformed Church on gravestones from before 1945 (the former are arched, the latter pyramidal). On tombstones after WWII, the cross symbol becomes more frequent, which in our case can be seen as a symbol of Slovak Catholics relocated from Hungary.

KEYWORDS

linguistic landscape, semiotic landscape, religious semiotics, bilingualism, epigraphs, denominations

BEVEZETÉS

A nyelvi tájkép kutatásán egy meghatározott földrajzi terület – település, régió, ország stb. – vizuális nyelvhasználatának a vizsgálatát értjük. Ha a nyelvi elemeket körülvevő nem nyelvi elemek (pl. fényképek, szimbólumok, geometriai alakzatok) is az elemzés tárgyát képezik, célszerű a nyelvi tájkép fogalma helyett szemiotikai tájképről beszélnünk, ez utóbbi ugyanis magában foglalja „a nyelvi jelenségek teljes környezetének a vizsgálatát” (Balázs 2015: 46). A verbális elemeket kiegészítő nem verbális elemek felerősíthetik, de akár módosíthatják is azok jelentését.

Tanulmányomban² egy dél-szlovákiai község, a második világháború után lakosságcsere-
rén átsett Gömörpanyit³ (Gemerská Panica) temetőjének a nyelvi és vallásszemiotikai tájké-
pét vizsgálom. Gömörpanyitot 1945 előtt főleg magyar nemzetiségű, illetve anyanyelvű pol-
gárok lakták, a második világháború utáni lakosságcsere következtében azonban megváltozott
a község nemzetiségi összetétele (Sipkai 2007: 7–35). A kutatás során abból a feltevése-
ből indulok ki, hogy a lakosság nemzetiségi összetételének alakulása kiolvasható a temető nyelvi
és vallásszemiotikai tájképéből. Hipotézisem a sírokon megjelenő, a különböző vallási fele-

---

¹ Mgr. Istók Béla, PhD. Selye János Egyetem TKK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. istokv@uj.ssk

² Tanulmányom *A nyelvi tájkép két dél-szlovákiai községben* című diplomadolgozatom Gömörpanyit nyelvi tájképéről szóló (al)fejezeteinek szerkesztett, részben bővített és továbbgondolt változata (lásd: Istók 2014: 15–18, 21–25, 44–46, 63).

³ Gömörpanyit a Sajószentkirály–Bánréve (Szlovákia–Magyarország) határátkelőtől mintegy 22 kilométerre, a Kassai kerület Rozsnyói járásában található.

kezetekhez kapcsolható szimbólumokkal és a síremlékeken található magyar vagy szlovák nyelvű feliratokkal igyekszem igazolni.

A temetők nyelvsemiotikai tájképéről mind ez idáig nagyon kevés tudományos igényű dolgozat született. Yael Guilat és Shoshi Waksman az izraeli katonai temetők nyelvsemiotikai tájképét vizsgálják. Felhívják a figyelmet arra, hogy a nyilvános tér nyelvi, illetve szemiotikai szempontból semmiképpen sem tekinthető semleges vagy homogén közegeknek, a hatalmi viszonyok ugyanis különböző politikai, gazdasági vagy társadalmi kontextusba helyezik azt (2014: 8). A témában olvasható még Puntigán József és Puntigán Tünde munkája, amely *A losonci református temető* sírfeliratainak a nyelvét és szimbólumait vizsgálja (2003).

Tanulmányomban a feliratok és a nyelvi dizájn kommunikatív funkciója mellett – a fenti szerzőkhöz hasonlóan – azok szimbolikus funkciójára igyekszem rámutatni. Az elemzéseket a vonatkozó történelmi eseményeket megélt idősebb adatközlőim beszámolóival és a 2013-as terepmunka során készített fényképekkel egészítem ki.

A NYELVI TÁJKÉP KUTATÁSÁNAK KIALAKULÁSA ÉS ELMÉLETE

A nyelvi tájkép [linguistic landscape] az elmúlt húsz-huszonöt évben vált önálló kutatási területté. A 2000-es évek határán számos olyan tudományos munka született, amely megalapozta a vizuális nyelvhasználat széles körű kutatásának kialakulását (lásd: Landry–Bourhis 1997, Shohamy–Gorter 2009, Blommaert 2012). A fogalmat két kanadai szociálpszichológus, Rodrigue Landry és Richard Y. Bourhis (1997) hozta létre a quebeci franciák etnolingvisztikai vitalitásának kutatására (vö. W1).

Jan Blommaert (2012: 5) nyelvi tájképen a nyilvánosság számára is látható írott nyelvi szövegek együttesét érti. Szerinte az óriásplakátok, a közúti és biztonsági jelzések, az üzletek feliratai, a graffiti és minden más, nyilvános helyen elhelyezett gyárilag vagy saját kezűleg készített felirat a vizsgált terület nyelvi tájképének részét képezi (uo).

A különféle írásjelek, határkövek és monumentális feliratok az írásbeliséggel egyidős nyelvtájkép-tervezés [linguistic landscaping] részeként már az ókorban is egy adott közösséghez tartozó (írni és) olvasni tudó emberek megszólítására, tájékoztatására szolgáltak. Bár az írásbeliség kezdetben csak egy adott közösségen belüli elit társadalmi réteg tagjait érintette, alapjaiban változtatta meg, illetve alakította át az emberiség világról alkotott képét, emellett pedig hozzájárult a nyelvi tudatosság kialakításához. A nyelvi tájkép kutatásán ennél fogva a közszférában látható szöveg tanulmányozását értjük (Coulmas 2009: 13–14).

Petteri Laihonen (2012: 35; 2013: 164) a települések nyilvános feliratainak hét vizsgálható csoportját különbözteti meg. Ezek a következők: nemzetközi, állami, önkormányzati, kereskedelmi, egyházi, magánemberek és civil szervezetek feliratai. E kategóriák természetesen további elemekkel is bővíthetők. Ilyen lehet például a temetők, az emlékművek, az információs táblák vagy a honlapok nyelvi tájképe.

Rodrigue Landry és Richard Y. Bourhis (1997) különbséget tesz a feliratok kommunikatív és szimbolikus alapfunkciója között. Az előbbi az adott település vagy régió lakosainak nyelvi összetételébe, az utóbbi pedig az általuk beszélt nyelvek státusába enged betekintést. Kétnyelvű beszélőközösségekben a kommunikatív funkció elsődleges célja a közvetlen közlés: az információátadás. A szimbolikus funkció a 19. század második felében – az európai romantika és a nemzetállam eszméjének megjelenésével – kerül előtérbe, amikor is az egyes feliratok a nemzeti identitás kifejezőeszközeivé válnak (Laihonen 2012: 27, 2013: 157–158).

A nyelvi tájkép kutatása szorosan összefügg a nyelvi ideológiák vizsgálatával is: „A nyelvi ideológiák kutatása annak elemzését jelenti, hogy a táblákat állítók, a táblákat olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket feltételeznek a nyelv választást, a feliratok szemiotikai tulajdonságait vagy elhelyezését illetően” (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 16).

Kétnyelvű környezetben gyakran találkozunk a nyelvi nacionalizmus ideológiájával. Ez a „nemzetiként» aposztrofált nyelvnek a »felmagasztalása«, mintegy szentként való tisztelete [...]. A »szentként« való tisztelet abban nyilvánul meg, hogy akárcsak az istenségeket, a nemzeti nyelvet is tökéletesnek [...], sok esetben más nyelveknél magasabb rendűnek vélik» (Lanstyák 2009: 30).

Durk Gorter és társai szerint a nyelvi tájkép kutatása erősítheti a kisebbségben élők nyelvi tudatosságát (2012: 148–163, vö. Laihonon 2013: 159). Pozitív példaként említhető a Fórum Kisebbségkutató Intézet által kiadott *Anyanyelv-használati útmutató* (Cúth–Horony–Lancz 2012), amely kérdés-felelet formájában vázolja fel a szlovákiai magyarok nyelvi, egyben vizuális nyelvhasználatára vonatkozó jogait, lehetőségeit.

HATÁRVÁLTOZÁSOK ÉS LAKOSSÁGCSERE⁴

1918-ban Magyarország egyes területeit Csehszlovákiához csatolták, aminek következtében a magyar nemzetiségű lakosok egy része mesterséges kisebbségi helyzetbe került. Az 1920-as etnikai tisztogatás során 105 ezer magyar kényszerült elhagyni az akkori Csehszlovákia területét. A feljegyzések szerint Gömörpanyitról három magyar család menekült Magyarországra. Az 1938-as bécsi döntés értelmében Csehszlovákia bizonyos területeit visszacsatolták Magyarországhoz: Gömörpanyit hét évre újra az anyaállam részévé válhatott. Mivel az 1945-ös kormányprogram a magyar nemzetiségű lakosokat kollektív bűnösnek ítélte, megfosztotta állampolgári jogaitól. Ezzel egyidőben megkezdődött a magyar lakosok kitepítése Csehszlovákiából. 1944 és 1948 között több tízezer magyart fogtak kényszerszolgára vagy hurcoltak koncentrációs táborba. 1947 és 1949 között a lakosságcsere-egyezmény értelmében megközelítőleg 76 ezer magyart telepítettek át Csehszlovákiából Magyarországra. 1946-ban a reszlovakizáció⁵ részeként 327 ezer magyart kényszerítettek nemzetiségének megtagadására. Az üldöztetés és meghurcoltatás elől körülbelül 10 ezer magyar menekült külföldre. Gömörpanyitról a legtöbben Magyarországra távoztak, de akadtak olyanok is, akik Amerikát választották a szebb jövő reményében. A magyar tannyelvű gömörpanyiti alapiskola 1945-ben bezárta kapuit. Ugyanebben az évben öt szlovák családot telepítettek a községbe, melynek néhány tagját magasabb funkcióval jutalmazták. 1946-ban a reszlovakizácírra vonatkozó kormányhatározat nyomására körülbelül 10 gömörpanyiti család vallotta magát magyar helyett szlovák nemzetiségűnek. A feljegyzések szerint megközelítőleg 10 családot vihettek kényszerszolgára csehországi nagybirtokosokhoz. Az 1947-es lakosságcsere-egyezmény értelmében annyi szlovákiai magyart telepítettek át Magyarországra, ahány magyarországi szlovák benyújtotta Szlovákiába való áttelepülési kérelmét. Gömörpanyit összlakosságának megközelítőleg a fele (48 család – 207 személy) volt kénytelen maga mögött hagyni otthonát, és áttelepülni Magyarországra. Helyükre 48 szlovák család, összesen 246 személy érkezett: egy részük önkéntelenül, másokat pedig szebbnél szebb ígéretekkel győzték meg a Mátrában toborzó csehszlovák politikusok. A tősgyökeres gömörpanyitok és a betelepültek legtöbbször magyarul kommunikáltak egymással, a mátrai szlovákok egy része ugyanis jól beszélt magyarul (Sipkai 2007: 7–35).

Gömörpanyit egyik legidősebb lakosa egy 2013-as beszélgetésünk során elmesélte, hogyan vált szlovák községgé a gyermekkorában még színmagyar település:

---

⁴ A történelmi áttekintés Sipkai Sándor jegyzeteit (2007) veszi alapul.

⁵ „A lakosságcserevel párhuzamosan a felvidéki magyarság számának csökkenését célozta az ún. reszlovakizációs, vagyis »visszaszlovákosítási« kampány is. A reszlovakizáció hivatalosan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szlovákiában élő magyarság nagy része az elmúlt évszázadokban, különösen pedig a 19. sz.-ban elmagyarosított vagy elmagyarosodott szlovák, akiknek a reszlovakizáció útján lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjenek »eredeti« szlovák nemzetiségükhöz» (Popély 2002: 472–473).

„Hetvennégy éves vagyok. Kilencéves koromig három szlovák nő jött be a faluba, korábban egy se volt. Aztán a *Beneš-dekrétumok* által úgy megkeverték a falut, hogy most több a szlovák, mint a magyar. Amikor 47-ben betelepítették őket ide, bevezették a *pridel* (ejtsd: *prígyel!*), vagyis a fejadagot. Meg volt szabva, hogy egy fejre, ki mennyi jutalékot kap. Körülbelül ekkor telepítették át ide a mátrai szlovákokat, oszt mivel egyszerre kaptuk a fejadót meg őket is, rájuk maradt a *pridel* jelző.”

GÖMÖRPANYIT NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA

A lakosok száma évtizedről évtizedre csökkenő tendenciát mutat Gömörpanyiton: 1991-ben 805-en, 2001-ben 729-en, 2011 pedig már csak 660-an lakosa volt a községnek (W2, W3).⁶ A szlovákok és a magyarok száma egyaránt csökken, a falu nemzetiségi összetételét illetően azonban a szlovákoké nő: 1991-ben 50%, 2011-ben pedig 55%, ami hozzávetőleg 5%-os növekedést jelent. Ezzel szemben a magyarok száma 20 év alatt 9%-kal csökkent: 1991-ben még a lakosság csaknem fele, 49%-a magyar nemzetiségű volt, 2011-ben ez a szám már alig haladta meg a 40%-ot (lásd: 1. táblázat).

Nemzetiség/Év	1991	2001	2011
szlovák	404 (50,19%)	379 (51,99%)	360 (54,55%)
magyar	395 (49,07%)	341 (46,78%)	269 (40,76%)
roma	0 (0,00%)	2 (0,27%)	9 (1,36%)
egyéb vagy nem megállapított	6 (0,74%)	7 (0,96%)	22 (3,33%)
Összesen	805	729	660

1. táblázat: A lakosság száma nemzetiségi hovatartozás szerint (a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai – W2 és W3 – alapján)

A magyarok számának csökkenését Gömörpanyiton a következőképpen magyarázta az egyik adatközlő:

„A nagyszülők még magyarok voltak, a szülők tudnak magyarul is, szlovákul is, de azok gyerekei már csak szlovákul beszélnek. Nagyon szomorú, hogy sok magyar szülő szlovák iskolába küldi a gyereket, mert azt hiszi, hogy úgy majd jobban tud érvényesülni. Pedig az én unokám is magyar, magyar iskolába járt, most meg Kassára jár szlovák főiskolára, oszt nincsen problémája a szlovák nyelvvel... Itt, Panyiton elég sok a vegyes házasság: egy magyar férfi elvesz egy szlovák nőt, vagy egy szlovák férfi egy magyar nőt, és a gyereket már szlovákul tanítják meg beszélni. Az a gyerek aztán a környéken megtanulja a magyar nyelvet is, de az már nem olyan, mintha kezdetektől fogva magyarul nevelték volna.”

„A MÚLT MESÉL”: A GÖMÖRPANYITI TEMETŐ NYELVI TÁJKÉPE

Gunther Kress és Theo van Leeuwen szemiotikaprofesszorok a *Képolvasás [Reading Images]* című könyvükben megteremtik a vizuális dizájn fogalom- és példatárát (vö. Virág 2013: 496). Véleményük szerint a világról alkotott mentális képünk a társadalmi interakciók nemcsak verbális, hanem vizuális nyelvtani ismereteinkkel történő dekódolásával jön létre (Kress–Leeuwen 1996: 3, vö. Virág 2013: 497). A jelet a saussure-i jelfogalom és a pierce-i jeltípusok alapján a jelölő (forma) és jelölt (jelentés) motivált kapcsolataként értelmezik (vö. Virág 2013: 497).

⁶ A kézirat leadásakor még nem voltak publikusak a 2021-es népszámlálás eredményei.

„A vizuális kommunikáció mindig kódolt, akkor tűnik átlátszónak, ha az adott kultúra tagjai vagyunk. A szemiotikai tájkép kifejezés olyan képre utal, mint a táj, amely földrajzi adottságokhoz kötött, vagyis kultúrákhoz kapcsolódik. Másrészt emberi produktum, amelynek csak kontextusban van jelentése, és folyamatosan változó” (Virág 2013: 498).

A gömörpanyiti temető nyelvi tájképéből kiolvasható a község nemzetiségi összetételének múltbéli alakulása. A temető területén három reprezentatív sírkőtípust figyelhetünk meg: (1) boltíves tetejűvel általában az evangélikusoknál, (2) gúla fedelűvel a reformátusoknál találkozunk, (3) a kereszt pedig a katolikusok szimbóluma. A község egyik legidősebb lakosa fehérvita a figyelmemet arra, hogy egy-egy sírkő vagy azon található szimbólum elárulhatja, hogy magyar vagy szlovák személy nyughelyéről van-e szó: a gömörpanyiti magyarok általában az evangélikus vagy a református vallásfelekezethez tartoznak, illetve tartoztak, a Magyarországról áttelepült szlovákok és azok leszármazottai pedig többnyire katolikusok (voltak).

A második világháborút követő lakosságcsere előtti évtizedekből csaknem kizárólag magyar nyelvű sírfeliratokat találtam: ezek meghatározó része boltíves alakú, vagyis feltételezhetően evangélikusoké. Az 1945 előtti néhány síron megjelenik a kereszt is mint szimbólum: az adatközlőim elmondása szerint ez esetben még a második világháborút megelőzően Gömörpanyitra költözött és elhunyt, elsősorban magyar nemzetiségű, illetve anyanyelvű személyekről van szó. A második világháború utáni lakosságcsere-egyezmény értelmében a Gömörpanyitról Magyarországra áttelepített magyarok házaiba mátrai szlovákok költöztek, akik az egyik adatközlőm elmondása szerint *egyől egyig* katolikusok (voltak). Ennek fényében korántsem meglepő, hogy az 1945-ös sírhelyeken az évek múlásával párhuzamosan egyre többször jelenik meg a kereszt mint a katolikus vallásfelekezet szimbóluma, és egyre több a szlovák nyelvű sírfelirat is. Az adatközlőim elmondása szerint a szlovák sírokon azért találunk sok magyar családnevet (pl. *Szabad, Szőke, Völgyi, Szombathelyi, Kékeši* stb.), mert a Gömörpanyitra áttelepült szlovákok még a magyarországi szlovák kisebbség tagjaiként különféle üzleti megfontolásoktól vezérelve *magyarosították a nevüket*.

Az 1. ábrán egy magyar házaspár sírkövei láthatók. A bal oldali emlék gúla alakú teteje a feleség református voltára enged következtetni. Ezt támasztja alá a magyar felirat feletti fűzfa mint a református vallásfelekezet szimbóluma is: a szomorúfűz a halál, a gyász, a fájdalom jelképeként értelmezhető. A jobb oldali sírkő a valószínűleg evangélikus férj nyughelyét jelöli, boltíves emlékekkel ugyanis a lutheránusoknál szoktunk találkozni.

A 2. ábrán egy szlovák házaspár nyughelye látható. A rajta lévő kereszt és a Krisztus-ábrázolás a katolikus vallásfelekezet szimbóluma.

1. ábra: Egy magyar házaspár sírkövei (re-

2. ábra: Egy szlovák házaspár (katolikus)

formátus feleség, evangélikus férj)

sírköve

A legrégebbi olvasható állapotban lévő feliratok a XIX. század második feléből származnak, ezek mindegyike magyar nyelvű. Kiváló állapotban találjuk két 48–49-es honvéd tüzér, Kerepessy Ferenc és Kerepessy Bertalan sírját. A síremléken látható szomorú fűz a református felekezet jelképe, a fejkő körüli piros-fehér-zöld szalag pedig a magyar nemzeti-ségi tudat kifejezőeszköze. Az adatközlőim elmondása szerint a XIX. század második és a XX. század első feléből való *elhagyatott, nem gondozott, nagyon rossz állapotban lévő* vagy *tönkrement* sírköveket, illetve azok darabjait az elmúlt évtizedben egy, a temető bejáratánál kialakított sírkertbe helyezték át. Az adatközlőim felhívták a figyelmemet arra, hogy a sírkertben jórészt református és evangélikus köveket találunk, s mivel a sírok a második világháború előtti korokból származnak, valószínűleg magyar emberek emlékeiről van szó. Egy itt álló kőoszlopon a következő kétnyelvű feliratot olvashatjuk: *Elődeink emlékére / Na pamiatku našich predkov*. A magyar felirat megelőzi a szlovák nyelvűt, ami az egyik adatközlő véleménye szerint is megerősíti a korábbi állítást.

A temető szlovák sírjainak emléktábláin leggyakrabban két típusú feliratot figyelhetünk meg: a *Tu odpočiva(jú) – Itt nyugszik/nyugszanak* – kezdetű és az *Odpočivaj(te) v pokoji! – Nyugodj(ék)/Nyugodjanak békében!* – befejezésűt. A sírfeliratok között csupán négy szlovák nyelvű verset, illetve idézetet találunk (lásd: 2. táblázat).

Szlovák nyelvű felirat	Magyar nyelvű fordítás
ČO NÁM BOLO MILÉ, TO NÁM BOH VZAL, V SRDCI NÁM ZOSTAL, BOL A ŽIAL.	AMI SZÁMUNKRA KEDVES VOLT, AZT ISTEN ELVETTE TÓLÜNK, A SZÍVÜNKBEN MEGMARADT, HOGY VOLT ÉS A BÁNAT.
VŠETKO POMINIE, LEN LÁSKA OSTANE, LEBO LÁSKA JE BOH.	MINDEN ELMÚLIK, CSAK A SZERETET MARAD MEG, MERT A SZERTET [EGYENLŐ] ISTEN.
HOCI ŤA ZEM RODNÁ SKRÝVA, TVOJE SRDCE V NAŠICH BÝVA.	NOHA A SZÜLŐFÖLD REJTEGET TÉGED, SZÍVED A MIÉINKBEN ÉL.
...ČO ŽIVOT ROZDELIL, VEČNOSTĚ SPOJI NAVEKY.	...AMIT AZ ÉLET KETTEVÁLASZT, AZ ÖRÖKLÉT ÖRÖK IDŐKRE ÖSSZEKÖTI.

2. táblázat: Szlovák nyelvű versek

A magyar feliratok skálája a szlovák feliratokéhoz képest sokkal színesebb: többféle vers, idézet vagy gondolat gazdagítja a magyar sírok emléktábláit. A legnépszerűbb motívumok közé a család és Isten tartoznak (példaként lásd: 3. táblázat).

KICSI CSALÁDOMAT JÉZUSOMRA BÍ- ZOM, KIKHEZ NEM SZÓLHATTAM UTOLSÓ ÓRÁMON.	NE KELTSETEK ENDEM ALSZOM MÁR CSENDESEN VÁRATLAN HALÁLOM ÍGY RENDELTE ISTEN
---	--

3. táblázat: Magyar nyelvű versek

Az ikonikus nyelv [iconic language] is része a temetők nyelvi tájképének: az elhunyt személy portréja a nyelvi dizájn [linguistic design] integrált részeként fogható fel (vö. Guilat–Waksman 2012: 19). A legtöbb temetőben különféle technikai megoldásokkal találkozunk: a klasszikus előhívott (egyik adatközlő szavaival élve: „divatjamúlt”) fényképek mellett egyre gyakoribbak („divatosabbak”) a lézergravírozott márványtábla-portrék (lásd: 3. ábra).

3. ábra: Újszerű nyelvi dizájn

A szemiotikai tájkép részét képezik a sírkövön és a körülötte elhelyezett tárgyak (lásd: 3. ábra): ezek explicit (pl. nyitott könyv szöveggel) vagy implicit módon (pl. játék, zászló, baba) válhatnak a gyász kifejezőeszközeivé (vö. Guilat–Waksman 2012: 20). A gömörpanyiti temetőben a leggyakrabban megjelenő szimbolikus tartalommal bíró elemek a kis angyal mint oltalmazó és a szív mint a szeretet kifejezőeszköze.

A temető területén egy olyan magyar sírt is találunk, melynek emléktáblája a többi nyughely emléktáblájával ellentétben a hegyoldalról nem a község irányába, hanem attól elfelé tekint. Az egyik adatközlőm elmesélte, hogy egy olyan magyar ember sírjáról van szó, akit a második világháború után a lakosságcsere-egyezmény értelmében akarata ellenére is Magyarországra telepítettek, élete utolsó éveit azonban szülőfalujában, Gömörpanyiton töltötte. Végakarata szerint ezen a helyen temették el, a községből kifelé tekintő emléktábla pedig a hazától való megfosztottság szimbóluma (lásd: 4. ábra).

4. ábra: Egy „fordított” sír

A régmúlt emlékei, illetve feliratai még egynyelvű magyar beszélőközösségről árulkodnak, a temető nyelvi tájképéből azonban kiolvasható, hogy a XX. század közepének és második felének eseményei megváltoztatták az egykoron „színmagyar” község nemzetiségi összetételét. A 2000-es évek elején épült halottasház tetején található kereszt már nemcsak a katolikusok, hanem közvetett módon a Mátrából Gömörpanyitra betelepült és ma már többségben lévő szlovák nemzetiségűek ismertetőjegye is. A 2013-ban végzett terepmunkám során kizárólag egynyelvű szlovák plakát függött a bejáratnál, egy jólész (szlovákul: *Jovice*) sírköves hirdete: *Kamenárstvo Štefan Tóth – Hrobky, hroby, pomníky, lampy, lampáše...*, ami magyar fordításban a következőt jelenti: *Tóth Štefan kőfaragó – Kripták, sírok, emlékművek, lámpák, lámpások...* A temető területén mindössze az első világháborúban elesett katonák tiszteletére állított (és a sírkerti) síremlékeket jelölő felirat kétnyelvű, a szlovák felirat megelőzi a magyart, betűméretében és -típusában teljesen azonos vele (lásd: 4. táblázat).

1919
ČESŤ PAMIAŤKE ČERVENOARMEJCOV!
A VÖRÖS KATONÁK EMLÉKÉNEK TISZTELETÉRE!

4. táblázat: Egy kétnyelvű síremlék

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban Gömörpanyit (Gemerksá Panica) temetőjének nyelvi és vallásszemiotikai tájképét vizsgáltam. Egy adott terület vallásszemiotikai tájképét egyrészt a vizsgált terület vallási, illetve felekezeti szimbólumai, másrészt pedig az ezekkel szorosan összefüggő nyelvi elemek (feliratok) alkotják. Gömörpanyitot 1945 előtt jórészt magyar nemzetiségű és anyanyelvű polgárok lakták, a második világháború utáni lakosságcsere azonban megváltoztatta a község nemzetiségi összetételét. A kutatás során abból a feltevésből indultam ki, hogy a lakosság nemzetiségi összetételének a változása kiolvasható a temető vallásszemiotikai tájképéből (a szimbólumokból és a feliratokból). Az 1945 előtti sírfeliratok csaknem mindegyike magyar, a második világháborút követő évtizedekben azonban egyre gyakoribbá válnak a szlovák nyelvű sírfeliratok. A tősgyökeres gömörpanyitok többsége az evangélikus és a református vallásfelekezethez tartozott, illetve tartozik. Az 1945 előtti sírköveken általában evangélikus, ritkábban református szimbólumokat találunk (az előbbieket boltíves, az utóbbiak pedig gúlafedelűek). A világháború utáni síremlékeken egyre többször jelenik meg a kereszt, amely jelen esetben a Magyarországról betelepült szlovák katolikusok jelképeként értelmezhető.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Balázs Géza 2015. Jelzavar. A szemiotikai tájak topográfiája. In Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.): *Tájszemiotika*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 43–53.
- [2] Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23. évf. 3. sz. 13–28.
- [3] Blommaert, Jan 2012. *Chronicles of complexity. Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg University. Tilburg.
- [4] Coulmas, Florian 2009. Linguistic landscaping and the seed of the public space. In Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. New York. 13–24.

- [5] Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2012. *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- [6] Guilat, Yael – Waksman, Shoshi 2012. The Linguistic Landscape of Israel's Military Cemeteries as a field of Symbolic Contestation. In Koll-Stobbe, Amei – Knospe, Sebastian (eds.): *Language Contact in Times of Globalization*. Peter Lang Publication – Greifswald University.
- [7] Istók Béla 2014. *Nyelvi tájkép két dél-szlovákiai községben* [diplomamunka]. Comenius Egyetem. Pozsony.
- [8] Kress, Gunther – Van Leeuwen, Theo 1996. *Reading Images*. Routledge. London.
- [9] Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 14. évf. 3. sz. 27–49.
- [10] Laihonen, Petteri 2013. Csikszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*. 17. évf. 7. sz. 157–177.
- [11] Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. No. 1. 23–49.
- [12] Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 11. évf. 1. sz. 27–44.
- [13] Popély Árpád 2002. Lakosságcsere és rezlovakizáció. *Demográfia*. 45. évf. 4. sz. 472–473.
- [14] Puntigán József – Puntigán Tünde 2003. *A losonci református temető*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Komárom.
- [15] Shohamy, Elana – Gorter, Durk 2009. Introduction. In Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. London. 1–10.
- [16] Sipkai Sándor 2007. *Szomorúan szóltak a harangok. Az 1945–1947-es események Gömörpanyit vonatkozásában*. Gömörpanyit.
- [17] Virág Ágnes 2013. A multimodalitás nyomában. *Magyar Nyelv*. 137. évf. 4. sz. 496–501.

FORRÁSOK

W1 = <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/> (2021. 07. 25.)

W2 = <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html> (2014. 01. 01.)

W3 = <http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf> (2014. 01. 01.)

<https://doi.org/10.36007/4126.2022.59>

NAGYÍTÓ ALATT
A SZÜNNI NEM AKARÓ EMLÉKEZÉS
MINT A MEGFIGYELŐT KONSTITUÁLÓ CSELEKVÉS
GREGOR VON REZZORI ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSAI ALAPJÁN

Szilárd KMECZKÓ¹

„Mindig igazad van, amikor beszélsz.
De alighogy kiteszed a lábad a szobából,
az egészből egy szó sem igaz!”²

ABSTRACT

With the 1918 fall of the Austro-Hungarian Empire, multinational, hence multilingual Central-Europe lost the former framework of its existence. Living conditions started changing, and the attitudes determining actions transformed in a process over a prolonged period of time. Gregor von Rezzori belongs among authors whose work had been influenced by the cultural-civilisational gravity of the Austro-Hungarian Empire between the two world wars and in the subsequent period. The most salient feature of his writings is the unvarnished honesty, an almost natural way of writing about his antisemitism in his childhood and youth, without the benefit of hindsight. I will examine a few particular features of his memoirs, the relationship between fact and fiction, which is based on a distinct concept of truth, the character of memories interlaced with emotions and the decisive features of his antisemitism – mainly based on the stories of his volume entitled *The Memoirs of an Antisemite*, published in 1979.

KEYWORDS

Gregor von Rezzori, author, narrator, truth, fiction, Austro-Hungarian Empire, antisemitism

BEVEZETŐ

A soknemzetiségű Közép-Európa tarka világa 1918-ban elveszítette létezésének korábbi keretét, amit az Osztrák-Magyar Monarchia jelentett. Napjainkra ez a régi világ megszűnt, fennmaradt emlékei azonban ma is vonzást gyakorolnak mindazokra, akik a személyes világuk meghatározó eseményeit szélesebb történeti perspektívába illesztve próbálják megérteni. A sajátosan magyar tájékozódás szempontjait egészítheti ki a Gregor von Rezzori önéletrajzi írásaival való találkozás, akinek a történetei mögött akként van jelen a Monarchia régi világa, hogy szinte teljességgel hiányzanak a magyar olvasó számára oly fontos sajátosan magyar vonatkozások, de ez mit sem von le szövegeinek lebilincselő voltából. Mivel számos kérdés merül fel a történetek elbeszélőivel kapcsolatban, ezért nem tudhatjuk, hogy egyetlen személyről van-e szó, de az életrajzi adalékok csábításának engedve mégis megkockáztatható, hogy az *Egy antiszemita emlékiratai* című kötetbe rendezett elbeszélések főként ugyanazon személy élettörténetének különböző szakaszaiból merítik a témájukat. Az idős férfi, aki az utolsó történet lapjain lép az olvasó elé, 1914-ben a Monarchia keleti peremén, a régi Bukovi-

---

¹ Dr. Kmeckó Szilárd PhD, Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), e-mail: kmeckzo.szilard@drhe.hu. (A szöveg megírása idején a DRHE kutatófinanszírozási támogatásában részesültem – K. Sz.)

² Von Rezzori második feleségének felismerése. [15]

na tartományi központjában, Czernowitz-ban született, birodalmi osztrák nevelést kapott, Ausztriában járta iskoláit, ifjú felnőttként pedig éveket töltött Bukarestben s eközben erős román identitásra tett szert, amit később sem tagadott meg. Életének jelentős színtere később Bécs és Berlin, könyvének írásakor pedig Rómában él. A szerző és az elbeszélő viszonyát jellemzi, hogy nem azonosíthatók egymással, de nem is választhatók le egymásról maradéktalanul. [16] Mivel indokolt az elvi különbségtevés, ezért mindig egy csipetnyi fenntartással kell fogadni az önéletrajzi írások részleteit, ami nem jelenti azt, hogy a történetek ne mutatnák fel a korábbi életszakaszokra vonatkozó narratív igazságot. Von Rezzori az elbeszélőnek a szerzővel való reflektálatlan azonosítása kapcsán megemlíti, hogy az egyik szerkesztője a regények bizonyos, életrajzi adatnak tekintett részletei alapján állította össze a szerzői életrajzot. Az eredményt szürreálisnak és kísértetiesnek nevezte. [1] A szerzőre és az elbeszélőre vonatkozó állítások félreértése vagy keveredése az önéletrajzi ihletésű visszaemlékezések recepciójának egyik zavarba ejtő jellegzetessége, ami természetes módon emeli a fontos témák egyikévé a szerző és az elbeszélő már-már szétbogozhatatlan kapcsolatát.

AZ EGY ANTISZEMITA EMLÉKIRATAI CÍMŰ KÖTET RECEPCIÓJÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

Gregor von Rezzori *Memoirs of an Anti-Semite* című kötete 1979-ben jelent meg német nyelven. Műfaji besorolását tekintve regény, de tekinthetjük többé-kevésbé összekapcsolódó öt novella vagy kisregény együttesének is. A könyvben szereplő írások önéletrajzi jellegűek. A botránykönek számító cím miatt is szükséges különbséget tenni a szerző és az elbeszélő énye között, hogy a szerzőre nézve súlyos tévedést elkerüljünk. Nem egy antiszemita szerző könyvről van ugyanis szó, holott az elbeszélő világlátásának kétséget kizáróan lényegi eleme a zsi-gerileg kódolt antiszemita attitűd, amit nem is akar eltitkolni. Nyíltan, magától értetődő természetességgel, lefegyverző őszinteséggel beszéli ezt a nyelvet a narrátor. Ez az attitűd mind az öt elbeszélő érzelmvilágának és a világ dolgairól való ítéletalkotásának alapvető formáló ereje. Ez okozza a könyvvel kapcsolatos olvasói zavart és tanácstalanságot, ami meglehetősen zavarja a szerzőt is, aki kijelenti, hogy amennyiben a kötet írásait az elbeszélő antiszemita vallomásainak tekintenénk, nem vonatkoztathatjuk ezt az ítéletet a szerzőre, aki saját elmondása szerint a szövegekben az antiszemitizmust nem a védelmébe veszi, hanem leleplezi és megbélyegzi. [1] Nem szorul magyarázatra, hogy erőteljesen elhatárolódik az őt ért vádaktól. A gyanúba keverés szándéka nélkül azonban jelezni szükséges, hogy az antiszemita magatartás ábrázolása nem szolgálja didaktikus módon a nyilvános bírálatot és a nevelői szándékot. Alighanem ez is hozzájárul, hogy a történetek nyelvezete meghökkenítő, zavarba ejtő, maguk a történetek pedig varázslatosan érdekesek.

Sziji Ferenc kitűnő magyar fordítása 1996 során látott napvilágot. A könyv magyarországi fogadtatását is megterhelte a bizonyos mértékig félrevezető címválasztás és a szöveg semmihez sem hasonlíthatóan zavarba ejtő volta. Ha vádként nem is, de mint rosszallásra, aggodalomra okot adó jelenség megemlézése a szakmai reflexiókban is tetten érhető. A probléma a következő módon összegezhető: a szerző nem határolódik el egyértelműen az antiszemitizmustól.

„Nagyon különös könyv, azt hiszem, hogy életemben még ilyen furcsa könyvet nem olvastam. Elsősorban azért, mert többszörösen becsapta a különböző várakozásaimat. Először is a cím. Egy ilyen címtől az ember azt várja, hogy ironikus legyen, tehát hogy ne feleljen meg a tartalmának. Viszont a könyv végére az derül ki, hogy a cím egyáltalán nem ironikus. [...] [I]lyenfajta vegyülékkel én még életemben nem találkoztam.” [2]

A befogadóban keletkező értetlenség oka, hogy von Rezzori „[n]em az önvizsgálat vagy a számadás hangján beszél önmagáról [...] tegnapi öntudatlanságára nem vetíti rá a mai tudását.” [11] Hogy mire is terjed ki az elbeszélő tudása, s mi az, amiről már nem tud, szorosan kapcsolódik ahhoz a morális kérdéshez, hogy a holokausztot követően nyílhat-e lehetőség olyan megközelítésre, amely nem szembesíti az olvasót a holokauszt etikai relevanciájával. Az etika dimenziója nem kerülhető meg, az etikai tanulságok közvetlen tematizálása, a moralizálás azonban igen. Von Rezzori ugyanis „az ásító erkölcsi hiányból építi ki a könyv kimondatlan erkölcsi tanulságát. Olyan jelenségek és összefüggések fölé tart nagyítót, amelyeknek a látásától éppen a kultúra etikája és esztétikája tilt el bennünket még a világegés után is.” [11] Nádas szerint bár von Rezzori kívülhelyezi magát az emelkedett humanista etikai hagyományon, ez mégsem von maga után immoralitást, hiszen ez által teszi láthatóvá a kultúra előtít vagy alattit, aminek a vizsgálatára másként nem nyílna lehetőség. Tehát a mélyebb megismerés etikai relevanciáját emeli ki. Az életviszonyok eredendőbb megértése azonban az elbeszélő leírásai, beszámolóí, visszaemlékezései által válik hozzáférhetővé az olvasó számára. Az elbeszélő ártatlanságára irányuló kérdés így az elbeszélő többlettudásának kérdéseként jelenik meg. Míg Fox elfogadja, hogy többlettudásról egyedül a befogadó oldalán beszélhetünk [16], addig Hitchens Eisenberggel [4] vitázva keresi az elbeszélő többlettudásának nyomait, amelyek a morális elmarasztalás előtt nyitják meg a kaput. [7] Ilyen szöveghelyekként azonosította *A Löwinger-panzió* című elbeszélésnek azokat a részleteit, ahol a jénai egyetemi éveket követően Bukarestbe érkező Alvaro kisasszonnyal kapcsolatban elhangzik, hogy az egyik Kişinan – az angol fordításban Kishinev, tehát a mai Chişinău – melletti faluból származik [15], ahol a cári időkben olyan súlyos pogrom történt, hogy a híre bejárta a világsajtót. Az elbeszélő azonban mélyen, valójában beszédesen hallgat erről. Másrészt viszont olyan tudáselemekkel rendelkezik a nemesi származású bukovinai fiatalember, amelyek meglétét Hitchens nem tartja magától értetődőnek. Ilyen az Izrael felépítésére szánt adományok gyűjtésére szolgáló „Kupat Kerem Kajemet” feliratot viselő persely rendeltetésének az ismerete. [15] További valószerűtlen tudáselem meglétére utal, amikor a Văcăreşti negyedben gyakorta felkeresett Flora drogéria zsidó tulajdonosnőjének (fekete özvegy) a hálószobáját írja le. Ez a leírás ugyanis gyanút keltően plasztikusra sikerült az art deco hálószoba tollpárnás, zsidósan buja chagalli hangulatának az említésével. [15] Hitchens értelmezése a holokauszt perspektívájából történik, ezért sem tudja elfogadni, hogy a szerző nem vesz róla tudomást, azonban szemmel láthatóan tartózkodik a közvetlen morális gyanúsítástól és ítélezkéstől. Ennek érdekében az elbeszélőt olyan megfigyelőként azonosítja, aki mindössze érzékeli környezetének a zsidókkal szembeni előítéleteit, de ő maga nem osztja ezeket, miként azt a kötet címe sugallja. [7] Ez természetesen nem igaz, hiszen a történetek érdekességét és egyedi voltát jórészt az antiszemita magatartás kendőzetlen, reflexió nélküli leírása, működésének bemutatása eredményezi. A kötet ismeretében a cím nehezen tekinthető félrevezetőnek.

Az antiszemita attitűd nagyon mélyen, zsigerileg kódolt, így az ennek megértésére irányuló kísérletek az identitás kérdését sem hagyják érintetlenül. A különálló szövegekben felbukkanó elbeszélők énjének magatartása és magatartásuk formálódása kerül a figyelem középpontjába. [1], [5], [8] Az antiszemita magatartás ábrázolása tehát nem öncélú és nem is esetleges. Az 1914-ben született von Rezzori az első világháborúval sirba kerülő Közép-Európa (Mitteleuropa) egy darabig továbbélő és fokozatosan felbomló életviszonyainak a krónikása. Egy olyan világé, amelynek története nem mesélhető el a zsidó elem mellőzésével. [11] Mindez akként is megfogalmazható, hogy von Rezzori visszatérő témája Közép-Európa két világháború közötti elsötétülő világa, amely vonatkozásában a 2. világháború és a holokauszt utóregnésnek tekinthetők. [16] Von Rezzori ezzel a döntésével megadja annak a lehetőségét, hogy értelmezői különböző irodalmi hagyományokhoz kapcsolják. Nádas a német irodalom

egyik áramlata, az ún. steti-irodalom területén helyezi el [11], Magris kiemeli a nemzetek feletti habsburgianus látásmódját, s ezzel igazolva látja, hogy továbbra is létezik e hagyomány művelésének nem anakronisztikus módja, amely megtalálja a kapcsolódást a kortárs irodalmi irányzatokhoz. [10] Dassanowsky-Harris azon – Arthur Schnitzlertől Heimito von Dodererig ívelő – osztrák irodalmi hagyomány utolsó örökösét látja benne, akit a Habsburg Birodalom soknyelvű atmoszférája és a nagy számú etnikum változatos magatartásformáinak együttlétezése, valamint a Közép-Európát ért trauma két világháború között megfigyelhető következményeinek irodalmi megformálása ösztönzött. [3] Hitchens a két világháború közötti időszakot feldolgozó, a Monarchia-irodalom hagyományához kapcsolódó szerzők között az egyik kismesternek tartja. [7] Fox is akként tekint von Rezzorira, mint aki a két háború közötti időszak tapasztalatai alapján a Monarchia továbbélő, de már bomlásnak induló életviszonyait örökíti meg műveiben. [16] Hammerstein pedig kiemeli, hogy von Rezzori beleírta a Monarchia-irodalom Habsburg-mítoszába az antiszemitizmus témáját. [6]

A kötet elbeszélései alapján megvizsgálom az emlékezés néhány fontosabb jellemzőjét, és kísérletet teszek annak a felvázolására, hogy az emlékek tükrében miként tekintett az apa, s az apa nyomdokain járva a fiú a bukovinai léhelyzetükre. A *Szkucsno* című írás cselekménye 1927-ben játszódik Bukovinában, az *Iffúság* 1933-tól kezdve néhány bukaresti évet fog át, a *Löwinger-panzió* a bukaresti időszak 1937 nyarára és őszére eső hónapjainak a történetét meséli el, a *Hűség* cselekménye Bécsben játszódik 1933 során, majd később 1938-ban az Anschluss idején, a *Pravda* című írás kerettörténete pedig 1979-ben Rómában.

AZ APAI ÖRÖKSÉGHEZ FÜZŐDŐ HŰSÉG ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI

A család tagjai a kultúrájukat tekintve a Monarchia 1918-as széthullását követően is osztráknak tekintették magukat, immár a Román Királyság állampolgáraiként. Olyan osztrák identitásról van szó az apa esetében, amelynek kialakulása történetileg nyomon követhető az egyik ős Szicíliából való elindulása és 1750-es Bécsbe érkezésétől kezdve. Ez a folyamat germanizációnak, pontosabban mondva ausztrianizációnak tekinthető, amelynek kibontakozását jól jelzi az egymást követő generációk névválasztása. A család emlékezetében tehát még nem merült el az osztrák identitás időbeli kezdete. A szerző/elbeszélő identitása, miként arra számítani lehet, több elemből áll: a gyermek mélységesen osztrák identitása kiegészül az ifjú felnőtt románokhoz való tartozást kifejező heves érzelmeivel, de feltűnik az idősebb korban az olasz identitás elem is. Az identitás változásait von Rezzori két metafora segítségével ábrázolja: egyrészt a változást jelezve a bőrét levedlő kígyóéval, amelyet kiegészít az évgyűrűket növesztő fa összetettebbé válást, gazdagodást kifejező képével. Az identitás változása egyaránt jelenti a túllépést egy korábbi horizonton, valamint a korábbi választások részbeni megőrzését. Az írás folyamata a múltba való visszatérés, az önmegértés eszköze. Az életív más és más szakaszait bejárva új, korábban nem hozzáférhető nézőpontú elemzésre nyílik lehetőség a vizsgálat újabb és újabb szintjeiről kiindulva. Von Rezzori ezt egy spirál mentén végigfutó mozgáshoz hasonlítja. [1] Bár hangsúlyozza, hogy a spirál mentén haladva mindig ugyanazokhoz a dolgokhoz tér vissza, a különböző szintek vagy rétegek említése azonban azt fejezi ki, hogy a különböző perspektívából feltárolt dolgok, amiként a megfigyelő számára megjelennek, valójában nem vezethetők vissza egymásra. Ezért van szükség különböző elbeszélőkre, amelyek között nincs eredeti, amelyhez képest a többiek származtatottak volnának.³ [1]

---

³ Lewis és Fox hangsúlyozzák, hogy az *An Ermine in Czernopol* című önéletrajzi regényben a narrátor nincs megnevezve – ami önmagában még nem volna rendkívüli von Rezzorinál –, viszont a hangja redukálhatatlanul több hangból áll, s ezek a hangok mint kollektív „mi” szólnak meg. Fox megjegyzi továbbá, hogy a narráló gyermekhangok nem gyermekiek, ugyanis bár a város élete a gyermekszemek előtt zajlik, de nem gyermeknyelven számolnak be róla a gyermekhangok. [9], [16] Perez az elbeszélők vizsgálatától jut el a kérdéshez, hogy hol húzódik a határ tény és fikció között az önéletrajzi írásokban. [12]

Von Rezzori a két világháború közötti időszakban tapasztalt rossz közérzetről számol be, amelynek a forrását a 20-as évek nagy reményeihez való hűtlenségben, az elárulásukban találja meg. A bűnös-ként való létezésről nem csupán mint individuális léttapasztalatról, hanem mint kollektív európai morális állapotról is beszél. Mindebből azonban nem következik, hogy az első világháború előtti világot, vagy gyermek és ifjúkorának két világháború közötti világát kizárólag nosztalgikus érzelmekkel vonná be és menedékhelynek tekintené. Az Anschlusstól kezdődő és az 50-es évekig tartó életszakaszára undorral gondol vissza. Ekkor válik fontossá a bőrét levedlő kígyó képében megragadható változásnak a saját életív egy különös szakaszára való vonatkoztatása. [1] Ezekkel az eltávolító gesztusokkal megteremtí a kísérletezés lehetőségét újabb és újabb elbeszélői én-t megformálva, s így korábbi önmagának a világhoz való sajátos kapcsolat feltárásán alapuló megértését.

Bukovinában, a soknyelvű és soknemzetiségű egykori birodalom nem kevésbé színes keleti szegletében élve a saját helyzetét az apa tanítása alapján egy mítosz, egy nagy elbeszélés keretei között értelmezi, amelynek központi eleme a hűség. A gyermek sok mindent nem ért mindabból, amit az apjától hall, s ez nem mindig az ő hibája. Megpróbálja újra és újra összehozni a hézagosan megértett elbeszélést, amelynek történeti mélysége nagyon csábító. Az apai feddés a fiú hűségének megkérdőjelezését jelenti. Az önmegértés mítosz kínálta lehetőségének mint kulturális-civilizációs küldetésnek az elfogadását érintő hűtlenkedés nyomaira mutat rá ilyenkor az apa a gyermek viselkedését pellengérré állítva. Maga a küldetés egy sajátos Habsburg szempontú nagynémet vállalkozás: az egykori Szent Birodalom mintájára összegyűjteni a németül beszélő népességet egy közös birodalomban a császári lobogó alatt. A hűség tehát egy sorsot rajzol fel, a személyes létezésnek ez ad értelmet. Román fennhatóság alá kerülve 1918-at követően az ilyen sorshoz való hűség semmihez sem hasonlítható szint és mélységet kölcsönöz a személyes tapasztalatoknak. A logikai ellentmondásokkal átszőtt mítikus történet a kisfiú számára egy idő után kerek egészé áll össze. Ennek előterében árulásnak minősül Vilmos császár birodalma, miként később Adolf Hitler birodalomépítő vállalkozása is, aki nem Ausztria köré szervezve, hanem az Ausztrián kívüli területeken hozta létre az új birodalmat, s ehhez Ausztriát csupán toldalékként kapcsolta hozzá.

Az Atlantiszként elsüllyedt régi világ [9] keleti peremén, a soknemzetiségű Bukovinában a kisfiú életének tehát sajátos ízt adott a német kulturális talaj és ezzel összefüggésben a civilizációs küldetés. Ennek a világnak a halványuló fényei mély hatást gyakorolnak az emlékező hangra, ugyanis a gyermekkori emlékek nyomai érzelmes képekben törnek a felszínre évtizedekkel később. A létezésnek ez a sajátos karaktere egyaránt formálja a közvetlen érzéki tapasztalást és később az emlékeket is. Ennek példáját nyújtja az alábbi leírás, megmutatva, hogy milyen magával ragadó képek sorozatává formálódott – alighanem többlettudást képezve – a narrátor emlékezetében a bukovinai táj, s ennek egyik szegleteként a tartományi fővároson túli kisvárost körbeölelő táj, ahová az iskolás fiú nyári vakációra érkezik. A szöveg kizáróan nem a tizenhárom éves gyermek percepcióját közvetíti.

A város, melyben rokonaim voltak a legjelentősebb munkaadók, a szinte gyarmati sorban élő távoli tartomány kulturális futóhomokjára épült, elfelejtett kis település volt. Különösen akkor tűnt szívbe markolónak elhagyatottsága a csillagos ég alatt, ha éjjel közeledett feléje az ember: maroknyi elszórt fény a folyókanyarban levő dombocskán, melyet csak a vasút holdfényben fürdő sínpárja köt a világhoz. Az égbolt határtalansága csak az alatta elterülő föld roppant tömegéhez volt mérhető, melynek áthatolhatatlan sötétségében az emberi jelenlétnek ezek az aprócska jelei szinte ésszel felfoghatatlan bátorságról tanúskodtak. Olyan megragadó volt a látvány, mint Chagall számos képe. Ha valakinek a *szkucsno* töltötte el a szívét, fájdalmasan szépnek láthatta. [15]

A szkucsno e távoli vidéken élők érzésvilágának meghatározó része volt egykor. A bukovinai léleknek a szkucsno-val leírható állapota „[t]öbb, mint sivár unalom: olyan lelki üresség, mely meghatározhatatlan, de heves vágyakozásként keríti hatalmába az embert.” [15] Ebben az alaktalan vágyakozásban, ami alkalomadtán szívbe markolóan széppé tudta varázsolni a dolgokat, jelen lehetett meghatározatlanul annak a tudása is, hogy ez a mesterségesen kialakított törékeny világ, ami az otthont jelentette, hamarosan el fog tűnni. Ez a tudás azonban a kisfiú számára még aligha volt hozzáférhető, hiszen tapasztalatai és gomolygó érzelmei az apa által közvetített mítosz keretei között keresték a struktúrába rendeződés lehetőségeit. A mítosz kölcsönzött nekik formát. Annak a folyamatnak egy közbülső szakaszán pillantja meg az olvasó, amit úgy nevezhetünk, hogy a felnőttek világának megismerése, elsajátítása. A férfiak világával való ismerkedéshez a gyermeki képzelet számára kiváló kellékeket kínál a lakhelyül kijelölt „toronyszoba”, az idelátogató vadászok téli szállása. Az a típusú fejlődés, amelyre a környezet ösztönzi, természetes módon illeszkedik a nagynémet mítosz kereteihez, másrészt arra csábít, hogy elhagyva a gyermekkor unalmát, belépjen a férfikor szabadságot jelentő kalandos és játékos világába. Az első világháborús emléktárgyakba és Hubert bácsi egykori diákegyleti relikviáiba mintegy belebújva, magához asszimilálva azokat, próbál meg eggyé válni a tárgyak egykori gazdájával. Hubert bácsi tübingeni egyetemi éveit a romantika lobogó szenvedélye uralta, a szellemi gyújtópontban a nagynémet gondolat állt, amelyet – immár a Monarchiába visszatérve – áthatott a Wagner iránti rajongás, a politikai példaképnek tekintett Georg von Schönerer tisztelete, valamint az antiszemitizmus magától értetődősége. A kisfiú még nem tudja, hogy a nagynémet rajongás teljességgel ellentétes mindazzal, ami osztrákként említhető: a józan szkepticizmussal, a hagyományok tiszteletével, a túlzások elutasításával és az állam iránti hűséggel. [15] Megpróbál alámerülni Hubert bácsi ifjúkorának érzelmi közegébe, felélesztve és megismételve egy elmúlt korszak szelleméhez kapcsolódó hangulatot. Ezt szolgálták a közös éneklések, melyek során előkerültek a régi dalok, de ugyanezt az egykoron kollektív érzületet fejezte ki az ízlés területén a diákegyleti egyenruha imitálása különböző, nem egészen egymáshoz illő darabokból összeállított, de mégiscsak furcsa mód az eredetihez hasonlatos maskara formájában. A németiségnek ez a romantikus megélése valójában mint sajátosan német szkucsno értelmezhető.

Jóval később, Bécsben testközelből látja az Anschluss eseményeit, a sok évszázados álom beteljesülése azonban nem okoz maradéktalan örömet. A hangulatba csalódás keveredik:

[E]gy új valóságnak volt ez a kezdete: tisztább, nyíltabb, energikusabb, dinamikusabb valóságnak – ez kétségtelen. De ez az egész valahogy csírátlan volt, úgyszólván absztrakt, élettelen. Stájerország friss hegyi levegője Bécsbe érkezett, a gleccserek levegője, az Alpok levegője Salzburgból, Tirolból, Vorarlbergből – kétségtelen. De a németek is megérkeztek [...] [é]s utánuk civilek jöttek, recsegő hanggal és rövidre vágott, simára kefélt és középen szigorúan elválasztott hajjal. A friss hegyi levegőből könyvelési tétel lett, felporciózták, kiosztották. [15]

Nyugtalanító érzés keríti hatalmába az időközben Arnulfból Georggá átváltozó elbeszélőt, aki az akkori barátnője, a zsidó Minka Raubitschek elejtett szavait gondolja tovább:

Azt mondta, „elsikkasztották”, nyilván teljesen öntudatlanul, bele se gondolva, hogy milyen mélyértelmű szót használt. [...] Tényleg így volt: ami körülöttünk történt, az egy hatalmas méretű sikkasztás volt – de tulajdonképpen mi volt az, amit hűtlenül kezeltek? Már most is az volt az ember érzése, hogy a hit volt, a tiszta lelkesültség, amellyel ezt a változást kívánta az ember, és aztán a megvaló-

sulását üdvözölte. A hűséget kezelték hűtlenül, gondoltam. Például a régi birodalomhoz való hűséget. Ennek az újnak ugyanolyan kevés köze volt a Szent Rómaihoz, mint a dicső Habsburgokéhoz. De hamarosan belefáradtam, hogy ezen törjem a fejem. Én végül is román alattvaló voltam... [15]

A létezés szellemi alapját jelentő nagy elbeszélés kezd idegenné válni, hiszen részben külső nézőpontból viszonyul a mitikus történetet a jelenben beteljesítő változásokhoz. Nemsokára azonban függetleníti magát tőle, amikor a nagy elbeszélést újraértelmezve kijelenti, hogy valójában ez nem más, mint egy zsidó eredetű messianisztikus eszme. Ez nem a személyes életnek korábban értelmet adó eszmei horizont egészének a tagadása, mint inkább az iróniával átszőtt dekonstrukciója. A zsidók iránti elutasítás mint az atyai örökség része ugyanis olyannyira mély és zsigerből jövő, hogy még az erotikus közelség, a bensőséges pillanatok és az erős személyes szimpátia sem tudják zárójelbe tenni. Így történt az árja kedvesével való friss szakítást követően is, még a szerelmi csalódás hatása alatt, egy Minkának adott csók után. Gregor elégedetten konstatálja a következőt: „Ebben a pillanatban tudtam, hogy ugyanúgy tudtam volna őt szeretni, ha nem jobban, mint azt a nőt, akit elvesztettem, ha nem lett volna zsidó. Mégis éreztem valami kis szúrást, valami örömteli lelkiismeret-furdalást: mintha elárultam volna a zászlót.” [15] Ugyanez a szituáció Minka oldaláról úgy fest, mint az előző perspektíva tükörképe: „Tíz évvel idősebb vagyok nálad, és a házasságot biztosan nem nekem találták ki. De ez még mind semmi. Nem is szeretnék feleségül menni hozzád, ha érted, mire gondolok. Mert te mégiscsak goj vagy. De én ennek ellenére szeretlek, mégpedig nagyon.” [15]

Ezt a szellemi utat bejárva gondolhatja az apjáról, aki másodrendű állampolgárként utálja Bukovinát, ahol ráadásul német nyelvű kisebbséghez tartozóként a zsidókkal kerül egy kalap alá, hogy hűtlenné kellett lennie a császári lobogóhoz, hogy hűséges maradjon mélységes szenvedélyéhez, a bukovinai vadászatokhoz. Ha az irónia a szent dolgok közelébe férközik, akkor a fiú, bár szeretete nem múlik el, mégis egy tágas perspektívában kezdi szemlélni az édesapját s vele együtt korábbi önmagát is. Az elbeszélések mélységes félreértését jelentené, ha a szerző von Rezzorival szemben az antiszemita magatartástól való nyílt elhatárolódást követelnénk.

A MEGKONSTRUÁLT IGAZSÁG TÖRÉKENYSÉGE ÉS IGAZSÁGA

Ha a *Pravda* című írás alapján nyomába eredünk antiszemitizmusa karakterének, hogy milyen forrásból táplálkozik „a zsidókkal” szembeni, még a bukovinai gyermekkorból magával hozott elementáris idegenségérzet, nem sikerül egyértelmű álláspontra jutni. Angyalosi von Rezzorinak a korán elhalt gyerekéhez fűződő szeretetteli, ám ambivalens viszonyát, valamint a gyermek anyjával, második, zsidó feleségével való kapcsolatát említi annak példaként, hogy valójában biologizmuson alapuló faji miszticizmusról van szó. [2] Megdöbbenő látni, hogy még saját gyermekére sem tud maradéktalanul mint sajátjára, mint vele azonosra tekinteni. Az ismeretlen őstől származó testi jegyeiktől elindulva manifesztálódó zsigeri idegenség még az apa-fiú viszonyba is behatol: „[K]i lehetett hát az a melankolikus talmudista az ősei közül, akitől ezeket – *a testi jegyeket* – K. Sz. – örökölte?” [15] Úgy tűnik, mintha a gyermek példáján tűnődve a szellemi és pszichikai struktúrák átörökítését a Mendel-szabályok szerinti biológiai öröklést alapul véve tartaná megérthetőnek, kizárva az öröklésnek csupán a környezeti hatásokra és a nevelésre korlátozódó magyarázatát. Mintha szándékosan nem hagyna lehetőséget a biológiai alapú antiszemitizmustól eltérő értelmezésnek, ami nem volt jellemző a többi szövegre, de még a *Pravda* című elbeszélés többi szakaszára sem.

A második feleségéhez fűződő összetett viszony megértésére azonban más lehetőség is nyílik. Kettejük kapcsolatát elemezve von Rezzori mély iróniával átalakítja a „goj” és a „zsi-

dó” hagyományos szembeállítását. A feleségét úgy jellemzi, mint aki mindig is az abszolúthoz, a megkérdőjelezhetetlenhez ragaszkodott, míg a férj (von Rezzori/elbeszélő) a relatívat vette a védelmébe, elárulva ezzel a kompromisszumok nélküli igazság eszméjét, megtagadva a hűséget az élet szervezőelveként felfogott igazsághoz mint apai örökséghez. A „goj” és „zsidó” szembeállítása így átalakult a leggojabb zsidó (feleség) és a zsidós goj (férj) szembenállásává. Az értékhangsúlyok azonban helyet is cserélhetnek, hiszen a férj korábban a feleség abszolúthoz való feltétlen ragaszkodását szörszálhasogatásnak, a szabályoknak való vak alárendelődésnek, valójában kispolgári butaságnak tekintette. [15] Az igazsághoz fűződő sajátosan laza viszony teremti meg a férj azon ritka képességének a lehetőségét, hogy megkonstruálja a valóságot, aminek része a múlt mintegy mesévé alakítása. Ez a gondolat adja a kulcsot a szerző és az elbeszélő közötti viszony megértéséhez von Rezzorinál. Ez a különbség elvi, bármennyire is fedik egymást az életrajzi részletek alapján. Tévedésen alapul tehát minden olyan kísérlet, amely az irodalmi szövegek alapján következtet a szerző faktikus élettörténetére, hiszen a tény fogalma is módosul. A kötet zárókövének tekinthető *Pravda* című írás az egyetlen, amelyben nem egyes szám első személyű az elbeszélő. Itt még hiányzik az időbeli távolság. Az egyes szám első személy elfedné a szerző és a narrátor kérdéses viszonyát. Önmaga vizsgálatához szükséges az eltávolító gesztus, a harmadik személyű elbeszélő, aki mint-ha másvalakiről beszélne, s ez a „mintha” kiküszöbölhetetlen sajátja minden elbeszélte történet valóságvonatkozásának.⁴ [15]

A leggojabb zsidó (feleség) és a zsidós goj (férj) szembeállítása valójában a megoldhatatlan párkapcsolati konfliktust rajzolja fel, aminek eredete túl van a hétköznapi élet vitás kérdésein s ennyiben metafizikai gyökerű, s amelynek alapját nem az igazsághoz fűződő viszony, hanem az igazság mibenlétéről alkotott eltérő álláspontok, két össze nem egyeztethető igazságfelfogás konfliktusa jelenti. A két igazságfelfogás két egymással szemben álló magatartást alapoz meg, amelyek az egymást kizáró moralitásuk következtében utasítják el a másikat. Igazság és hazugság konfliktusa ez.

A férj oldaláról az asszony bornírt, a banalitáshoz ragaszkodó magatartása vakon elmegy az igazság mellett. Von Rezzori Pilátus igazságot megkérdőjelező gesztusát⁵ az emlékezés igazságára vonatkoztatva, ellátogat ifjúságának meghatározó színtereire. A 70-es évek végén, mintegy negyven esztendő követően felkeresi Bukarestet, egy évtizeddel később pedig szülővárosát, Czernowitzot, akkori orosz nevéen Csernovcit, ahol 1936-ban járt utoljára. Honnan vajon a készítés az útra kelésre? A bukaresti látogatást megelőzően már egy jó ideje tapasztalja, hogy nem előre, hanem visszafelé álmodik az időben. Az emlékezet „egyre több hordalékot mosott ki neki egy olyannyira távol leélt életből”, tehát még mielőtt elhatározta volna, már régóta készülődött a hazatérésre. [15] A szülővárosában tett látogatást megelőzően érzi, hogy indoklással kell szolgálnia: „[S]zülőhelyem a mondaszerűség, a valóságnélküliség dicsfényében ragyog. S miért is kellene történeti fényt deríteni e homályra?!” [14] Az emlékezet dinamikája, működésének szelektív természete önmagában nem tenné szükségessé az emlékek tényszerű ellenőrzését, hiszen az írói igazmondás követelményének eleget tesz, sőt kötelességének tekinti, hogy a valót a hihető végső határához közelítse. Csakhogy az emlékezés anyagát a saját élettörténete képezi, s ez tudathasadásos állapotot eredményez. „Ezek után, minthogy adok a lelkiismeretemre, kalandra adtam a fejem. Elhatároztam, hogy szembesítem az általam költött Csernopolt a létező, konkrét mai Csernovci-Csernoviccal.” [14] A szembesítés mindkét esetben hasonló eredménnyel zárul. A viszonyítási pontok megvannak, életé-

---

⁴ Hasonló észrevételeket oszt meg Perez a *The First and Other Persons* című írásában. [12]

⁵ „Pilátus közbeszölt: 'Tehát király vagy?' 'Te mondd, hogy király vagyok – mondta Jézus. – Arra születtem, s azért jöttem a világba, hogy tanúságot tegyek az igazságról. Aki az igazságból való, hallgat szavamra.' Pilátus ezt mondta: 'Mi az igazság?'" (János 18:37–38a)

nek egykori helyszínei a változások ellenére jól felismerhetőek. „Nos, éppenséggel ott találtam magam az általam ismert Csernovicban meg a két gyilkos háború közötti Cernăuți-ban, mintha mindazóta is ott lennék, vagy mintha Rip van Winkle módjára ébrednék száz- vagy hát az én félszáz esztendő álomból. Megvolt minden körös-körül, akár ötvenhárom évvel ezelőtt.” [14] Bukarestbe érkezve a látványon alapuló érzéki verifikáció szintén nagyon gyorsan lezajlik, valójában megelőzi azt a repülőtéren való érésnek – a várakozásokat megerősítő – hazatérésként azonosítása: az ország „változatlanul az az ország, amelyben születtem, amelyben éltem, amelyet szerettem, amelyről negyven éven át álmodoztam – lényegében nem változott, s éppen ezért mindez olyan elképesztően banális”.⁶ [15] A látogatás összegzése kiábrándító. A tárgyi változatlanúság, a negyven éven át tartó álmok mögötti empirikus igazság és a banalitás összekapcsolódik. Az eleven tapasztalás és az emlékek egymásra vetítése háborzongató eredményt szül mindkét esetben:

Nem térek magamhoz a csodálkozástól. A szememmel látom: a gyermekkori Csernovic áll előttem, kézzelfoghatóan. És mégsem az, amit félszáz éve látomás-ként őrzök magamban: a sztyeppe városa, mitikus cselekmény mitikus színhelye, Csernopol. [...] A szemnek darabról darabra a legendás Csernovic mása a város, amilyenek Csernopol alakjában leírtam. Itt és most csak a lelke hiányzik, téből, időből kivált, nem a megállt időben tetszhalottan, hanem úgyszólván visszadatált időtelenséggel.” [14]

A város lelke valójában az, amivel később Csernovic szellemét azonosítja. Ezt pedig „a népfajok egyszeri, megismételhetetlen összetalálkozásából, a székvárosbeli koncentrátum prérésztől eredeztetik.” [14] A kovász, ami életre keltette a város szellemét, nincs többé, egyszer s mindenkorra a múlté, ugyanis egy időkoordinátával jól meghatározható rövid periódushoz kapcsolódott. Csernovic a látogatás idején nem a kozmopolisz eleven, nyüzsgő szeglete: „Mit is látok hát most ezeken az utcákon, zavarodott csodálkozással? Majdnem teljesen azonos embertípust. Semmi színeződés, ami a fajtaönérzetet táplálhatná... Naphosszat ugyanaz a forma, mint amelyik a gyárakból kitódul este.” [14] A tapasztalat nemcsak kiábrándító, hanem az álmokra veszélyes is, hiszen az emlékezés immár nem csak a gyermekkori Csernopolt jeleníti meg. A gyermekkori emlékképeihez hozzákapcsolódik innentől fogva a város a maga szellemtelen jelenével. A korai emlékek alapján megköltött Csernopol mítosza így „Csernovic valóságának valótan képe”. [14]

Az emlékezet igazsága nem támasztható alá hasonló próbával. A múltat keresve visszatérni az élet meghatározó színtereire, kudarcra ítélt vállalkozás. Hiányzik a visszaemlékezések eredeti közege. Az emberek kicserélődtek s ezen a talajon alighanem immár más történetek teremnek. Amennyiben nem lehetséges a visszaemlékezések történeteken kívüli megerősítése, vajon hazuggá válik ettől, ami egykor igaz volt? Vagy csak töredékeiben volt faktuálisan igaz mindig is? A feleség oldaláról nézve a férj elbukott a próbán, a szerző/elbeszélő/férj azonban más következtetésre jut. A feleségéhez szólva ekként summázza az igazságot, az igazát:

[T]udnod kellett volna, hogy az én átköltéseim, a mesék, melyeket a saját múltamból és másokéiból szőttem, a szerelem aktusa voltak; a szerelem, miként azt mindig is tudtuk, mindketten, a szerelem azonosulás, nem igaz? –, nos, én csak így, az átköltéseimben tudtam azonosulni önmagammal, másképp nagyon gyűlöl-

---

⁶ Az angol fordítás alapján módosítottam Szijj Ferenc magyar nyelvre átültetett szövegét, amelynek eredetije így hangzik: „[...] változatlanul az az ország, amelyben születtem, amelyben éltem, amelyet szerettem, amelyről negyven éven át álmodoztam – azaz lényegében változott, s mindez olyan elképesztően banális”. [15]

nöm kellett volna magamat, és másfelől a szerelmemmel és a gyűlölettemmel mégiscsak átláthatóvá tettem valamit, nem igaz? [15]

A múlt újraalkotása kreatív, teremtő aktus keretében tehát képes valamit igaz módon ábrázolni, világossá tenni, felmutatni annak a valaminek az igazságát – például az elbeszélő énjével kapcsolatban. Aki azonban hosszú életet él, több életet is él, s szerzőként meglehetősen különböző önéletrajzi ihletésű történetek elbeszélőjévé válhat. Mint láttuk, von Rezzorinál számos, egyetlen eredetire visszavezethetetlen elbeszélői én létezik, és mindig tekintettel kell lenni a szerző és az elbeszélő közötti elvi különbségtevésre. A szerzői én-nel kapcsolatban viszont fontosnak tartja leszögezni, hogy az én az életív során végbement minden átalakulás ellenére változatlan marad, és mint ilyen saját sorssal rendelkezik. Ezt a titokzatos én-t azonban még önmaga számára sem tudja részleteiben megvilágítani. [17] Ez újra csak az elbeszélő énjének a szerző énjére való redukálhatatlanságát mondja ki. Ellenkező esetben ugyanis a szerzői én szigorú korlátot képezne az elbeszélő számára. Csakhogy a *Pravda* című elbeszélésben van számos szöveghely, amelynek olvastán az eltávolító gesztus ellenére természetesen tűnik a szerző és az elbeszélő azonosítása, vagy legalábbis korántsem egyértelmű, hogy csupán az elbeszélőről volna szó. Az életív mentén végighaladó én önazonosságának kérdését vizsgálva von Rezzori végül is eljut a felismerésig, hogy az álmodozás tette az én-t identikussá a különböző korábbi alakváltozataival:

[A]mi azt az érzést keltette benne, hogy ő ugyanaz a személy, aki kamaszként, fél évszázaddal ezelőtt egy dombtetőn feküdt a fűben a Kárpátokban [...], aki forgatókönyveket írt az ötvenes évek Párizsában, és aki egyéb más metamorfózisokat is megélt élete során, ami tehát ezeknek a személyeknek egyetlen és megtagadhatatlan identitást adott, az az álmodozás volt. Ha azt mondta, „én”, akkor úgy látta önmagát, mint aki álmodozik: somnio ergo sum – álmodozom, tehát vagyok.” [15]

A Descartes fundamentális belátását – cogito ergo sum – idéző felismerésig vezetnek el az én-nel kapcsolatos vizsgálatok. Az álmodozás mint a személyes identitás azonosságát és a történetek igazságát biztosító konstitutív tényező, valamint az álmodozás mint tévelygés vagy szándékolt megtévesztés, hazugság – ez a két egymással szemben álló felfogás szül feloldhatatlan idegenségérzetet férj és felesége között.

Azonban tagadhatatlan, hogy a feleség személyes sorsát alapvetően formálta a harmadik birodalom idején bekövetkezett tragédiák sorozata, és alakíthatott ki nála olyan sajátos érzékenységet, amit a férj zsidó érzékenységeként azonosíthat, és ezt felfedezheti akár az abszolút akarása mögötti motívumként is. Az ilyen érzékenységre épülő magatartásról azonban a nélkül beszélhetünk, hogy biológiai alapú antiszemitizmusra kellene hivatkozni.

BEFEJEZÉS

A narrátor érzésvilágában végig jelen van a transzcendens motívum, a létező tökéletlen viszonyokon való túllendülés kívánalma, az ideális keresése annak különféle formáiban. Az antiszemitizmusa is ebbe a szerkezetbe illeszkedik, ugyanis „a zsidókkal” kapcsolatos érzései, a rájuk irányuló reflexiói az ideállal szemben súlyosan alulértékelt területhez kötődnek. A transzcendensre való irányulásból azonban hiányzik a vallási dimenzió, s úgy fest, hiányzik az antiszemitizmusából is, amelyet sajátos arisztokratikus antiszemitizmusként írhatunk le, ugyanis „amit általában közönséges antiszemitizmusnak nevezünk, azt tökéletesen felülről és

megvetéssel kezeli, tehát magasan felette áll az útszéli antiszemitizmusnak.” [2] Ha a zsidók utcai megalázását 1938 tavaszán Bécsben olyasmiként tapasztalja, ami nem esztétikus, akkor megvetendőnek ítéli. *A Löwinger-panzió* című írásból megismert Alvaro kisasszony, aki ortodox zsidó családba született, majd örmény kereszténynek nevelték, konstatálva a kereszténységnek a vallásos hit meggyöngyülésébe torkolló történetét, megdöbbentő kijelentést tesz: „Megértettem, miért ölték meg Krisztust a zsidók, nem tudom, érti-e.” [15] Krisztus fellépését tekinti ugyanis a hit megszűnése felé mutató döntő mozzanatként. Amennyiben a vallásos alapérzés az értéknek tekintett általános szeretetben válik megragadhatóvá, úgy a felvilágosodás szűrőjén áteresztett kereszténységről beszélhetünk. „Akkor aztán a szigorú régi parancsolatok törmelékei az általános emberszeretet tejében úszkálnak.” [15] A régi, szigorú és számon kérő Isten már nem létezik, a szeretet Istene talán igen, de ő evilági Isten, ezért bálványnak tekinthető Alvaro kisasszony szerint. Bálvány azonban sokféle lehet. Közülük valónak tekinthetjük az apától megörökölt tanítást is a Szent Birodalomról, amelyhez a fiúnak hűségnek kellett maradnia. A vallási dimenzió jelenléte esetén nem szorulna különösebb magyarázatra, ha az antiszemitizmus az evangéliumi történetben gyökerezne, de az elbeszélések szövegében ennek nem látni a nyomait. A kereszténység személyessé váló történetének azon a pontján, ahol von Rezzorit látjuk, nem érzékelhető az eredetnek tekinthető eseménysor, mivel a megfigyelő semmilyen vonatkozásban nem áll vele.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ACIMAN, André A. *Conversations with Gregor von Rezzori*. Salmagundi No. 90/91 (Spring–Summer 1991), 12–32.
- [2] ANGYALOSI Gergely, BÁN Zoltán András, NÉMETH Gábor, RADNÓTI Sándor. *Irodalmi kvartett: Gregor von Rezzori Egy antiszemita emlékiratai című könyvéről beszélget Angyalosi Gergely [et al.]*. Beszélő 3. folyam, 2. évfolyam (1997/2), 115–120.
- [3] DASSANOWSKY-HARRIS, Robert. *Gregor von Rezzori*. The Snows of Yesteryear: Portraits for an Autobiography. *Trans. H.F. Broch de Rothermann*. New York: Vintage International, 1991. 290. pages. Modern Austrian Literature 26 (1993/2), 190–192.
- [4] EISENBERG, Deborah. *Introduction*. In: *Gregor von Rezzori: Memoirs of an Anti-Semite: A Novel in Five Stories*. New York: New York Review of Books, 2008, vii–xxii. 320 p. ISBN 978-1-59017-246-9.
- [5] GADDY, Kerstin T. The German Legacy in East Central Europe: As Recorded in Recent German-Language Literature. By *Valentina Glayar*. Rochester, NY: Camden House, 2004. ix + 185. \$ 70.00. South Atlantic Review 71 (2006/1), 147–150.
- [6] HAMMERSTEIN Judit. *Az álmodozások kora?* Látó 20 (2009/11), 86–93.
- [7] HITCHENS, Christopher. *The 2,000-Year-Old Panic*. The Atlantic 301 (2008/2), 99–103.
- [8] HOFFMAN, Nancy Yanes. *The Temptations of Betrayal: Von Rezzori on Anti-Semitism*. Southwest Review 68 (1983/3), 234–249.
- [9] LEWIS, Tess. *Childhood Regained: Gregor von Rezzori's Autobiographical Fiction*. The Hudson Review 65 (2012/1), 159–164.
- [10] MAGRIS, Claudio. *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Budapest: Európa, 1988. 269 p. HU ISSN 0231-2433.
- [11] NÁDAS Péter. *Hetedik levél*. Magyar Napló 2 (1990/18), 3.
- [12] PEREZ, Gilberto. *The First and Other Persons*. The Hudson Review 34 (1982/4), 606–620.
- [13] REZZORI, Gregor von. *Memoirs of an Anti-Semite: A Novel in Five Stories*. Harmondsworth, Middlesex, England and New York, N. Y., U. S. A.: Penguin Books, 1982. 287 p. ISBN 0 14 00.6224 6.
- [14] REZZORI, Gregor von. *Hazatérés Csernopolba*. Nagyvilág 38 (1993/4): 414–421.

- [15] REZZORI, Gregor von. *Egy antiszemita emlékiratai*. Budapest: Osiris–2000, 1996. 288 p. ISBN 963-379-198-7.
- [16] FOX, Lorna Scott. *A Child of Sleepwalkers*. *The Nation* 294 (2012/10), 32–34.
- [17] WOLMER, Bruce. *Gregor von Rezzori*. *BOMB* No. 24 (Summer 1988), 14–17.

EMILY DICKINSON AS A PRIVATE POET

Judit KÓNYI¹

Abstract

Emily Dickinson rejected print publishing, however, her preference for the handwritten page as a medium does not mean that she did not intend to share her poems with readers. Her alternatives to print publication appear to be numerous. Her methods of private publishing or sharing her poems with an audience include handmade booklets known as fascicles, unbound sets, poems included in letters, poems or lines of poems embedded in letters, letter-poems, fair copies of poems on individual sheets sent to recipients as gifts, and reading out poems to family members or friends.

Keywords

Emily Dickinson, publishing, alternatives to print publication, private poet, fascicles, unbound sets, letter-poems, gift-poems

Introduction

Emily Dickinson was a private poet, still, she found her ways of private publishing, intended for a limited circle of readers. Her preferred medium was the handwritten page. Paradoxically, while this is an alternative to print publishing which she found intruding her privacy, it reveals much more about the author as a private person. Although Dickinson's poems are not necessarily personal messages, as manuscripts, they appear in a personalized framework, bearing the personal touch of their author, evoking her memory. The reader's interpretative freedom is combined with and maybe limited by the authorial presence. Her manuscript distribution of the poems is in sharp contrast with her silence as a non-published poet, just like the highly emotional, intimate nature of her lyric.

Dickinson's bypasses of conventional print publishing involve: handmade booklets known as fascicles, unbound sets, poems included in letters, poems or lines of poems embedded in letters, letter-poems, fair copies of poems on individual sheets sent to recipients as gifts, poems included in letters and reading out poems to family members or friends.

Dickinson's handmade books: the fascicles

Dickinson's most characteristic products of private publishing are the forty fascicles which contain eight hundred poems altogether. Scholars agree that the fascicles, prepared between 1858 and 1864, are gatherings of poems, interrelated by theme, imagery, or emotion. The organizing principle and the relation of the poems is a complex and unexploitable topic which raises several questions, the examination of which is beyond the scope of this paper. In the present paper I would like to discuss the fascicles as an alternative form of publishing. These home-made books enabled Dickinson to exercise control not only over the text and the

---

¹ Dr. Kónyi Judit PhD, senior lecturer, Budapest Business School, College of International Management and Business, Department of International Business Languages, e-mail: konyi.judit@uni-bge.hu

readers but also over the context of her poems. We could say that this method of self-publishing involves less publicity but more activity on the poet's behalf, as she both writes and edits the poems.

The fascicles as alternatives to print publishing raise the following questions: Were they meant to be shared at all or intended for private publication or are they preparations for print publication in the future? Or are they rather the results of the poet's private bookmaking activity?

Alexandra Socarides notes that the idea of fascicles as homemade books was not unknown in Dickinson's time. It was customary to write or copy poems or passages of prose into commonplace books, which often contained lines between the entries, like the fascicles. Autograph albums were also popular among Dickinson's contemporaries. They usually included the writings of others, addressed to the owner of the album [19: 71-72].

Another kind of blank book which served the purpose of copying as well as clipping and pasting different texts and pictures was the scrapbook (Socarides, "Rethinking the Fascicles" 76). These blank books were mass-market products, however, Dickinson did not use ready-made ones but constructed and sew the fascicles herself. Socarides finds that this "affected their status and genre" [11: 78].

Although the first fascicle is from 1858, R.W. Franklin supposes that Dickinson learned fascicle-making at Amherst Academy, where student writing was included in a manuscript called "Forest Leaves", "often hand-copied on single sheets of folded paper to form a volume". He suspects that "the little manuscript" (L247²) and "the little volumes" (L280) Dickinson mentions in her letters to her college friend, Henry Vaughan Emmons "may have been gatherings of her poems" [6: 1:9]. Alexandra Socarides and Melanie Hubbard argue that Dickinson's compositional methods had precedent in the manuscript culture she participated in, and that she and her peers wrote the way they did because of the education they received in composition and rhetoric [9: 22]. "When Dickinson pulled together her drafts, copying as neatly as possible onto sheets sewn into booklets, such as she must have made at Amherst Academy and Mount Holyoke Female Seminary, she was doing what nearly every educated young person in the vicinity did for at least the first three-quarters of the nineteenth century" [9: 23]. Hubbard asserts that Dickinson and her peers "were well acquainted with the idea of writing down, sewing up, and circulating items of interest in what was a vibrant manuscript culture both in and out of the curriculum" and preparing booklets, manuscript newspapers was a widespread practice cultured in the high schools and colleges of the period [9: 23-25].

Thomas Wentworth Higginson labeled Dickinson's poetry "the poetry of the portfolio" using Emerson's term for private, unedited poetry, which had a well established tradition [8: 107]. As Eleanor Elson Heginbotham points out, it was not uncommon to produce individual collections of others' poetry, as, for instance, Dickinson's friend, Helen Hunt Jackson did among many others. She mentions Emily Brontë, who made prepublication books, copying them into notebooks, then after rearranging them, copied them again. Heginbotham presumes that Dickinson must have been familiar with this practice of

---

² The following abbreviations are used:

L:

Johnson, Thomas H., and Ward, Theodora, eds. *The Letters of Emily Dickinson*. 3 vols. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard UP, 1965. Citation by letter number.

Fr:

Franklin, R.W., ed. *The Poems of Emily Dickinson: Variorum Edition*. 3 vols. Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard UP, 1998. Citation by poem number.

professional writers [8: 108-110]. According to Elisabeth A. Petrino “the portfolio tradition takes on a distinctly feminine cast by mid-century”. Its sketches and fragments were not meant for publication. She finds that it was a suitable genre for women both for its unfinished and private nature. However, Dickinson’s fascicles are not unfinished in the sense of being fragmented. They are rather unfixed, open, and mobile. Nor are they private, in the sense of being the products of an amateur. They are very carefully written and edited self-publications. Moreover, although there is no evidence that the fascicles had any readers, they might have been circulated.

In order to decide whether Dickinson regarded the fascicles as finished products, it is important to understand her method of book-making, which is described by Franklin as follows: she copied the selected poems in ink onto sheets of letter paper, folded by the manufacturer into a bifolium. Then she stacked the sheets and bound them by stabbing two holes through the sheets on the left side and tied them with a string. Dickinson would prepare a formal copy of the worksheet, destroy the first copy, then prepare a further copy to be sent to family members or friends or to be retained. Following this she would enter the poem into the fascicle or later the unbound set. Some further copies to be sent or retained could follow this process.

In Fascicles 1-4 we can find only finished poems with the alternative readings resolved, and before 1860 she did not revise them in the fascicles. Later there are more and more variants, turning the fascicles into worksheets. It appears that Dickinson gave up making fascicles in early 1862, when she began to copy individual poems, sometimes fair copies, sometimes texts with alternative readings. She always destroyed the working drafts, which had served as basis for the fascicles. In the summer of 1862 she returned to fascicle making with Fascicle 16, to produce twenty-six new ones. Unlike concerning the previous fascicles, now copying and binding were close to each other, as the handwriting indicates [6: 1:22-25].

Franklin presumes that Dickinson’s goal could be merely “stocktaking, sifting and winnowing” the whole corpus, although at the beginning her intention was to produce finished products while later she just prepared fascicles “with no other purpose in mind than her own interest in the poems” [6: 1:11-20]. At the same time, almost two decades earlier, in the Introduction to *The Manuscript Books of Emily Dickinson* Franklin allows for the supposition that the fascicles “may have served privately as publication” besides the motif “to reduce disorder in her manuscripts” [6: ix]. There are no titles or title pages, the poems are not numbered or arranged alphabetically, there is nothing, like contents or indexes to facilitate finding one particular poem [6: 1:7].

The fact that the fascicles do not bear the poet’s name emphasize that she was comfortable, indeed, with anonymity. Her non-titling may be explained by her preference of anonymity as John Mulvihill suggests, and may serve as evidence that “she never had any interest in publishing” [14: 2]. However, this statement may be true for traditional print publication only, not for publication as such.

Nonetheless, there is no evidence that Dickinson shared the fascicles with anyone. Even the family members were surprised to learn about them when her sister, Lavinia Dickinson found them after her death. Franklin supposes that the later fascicles, especially from Fascicle 9, which contain alternative readings and are less carefully copied, were not intended for readers and would have been unsuitable for circulation [6: 20]. However, Dickinson intended to leave the task of finishing the poem to readers through the selection of the alternative word when more variants are offered and through creative interpretation. Thus the existence of unresolved readings is not necessarily evidence of her renouncement of an audience. As no one knew about the fascicles, it seems that she was storing them for future use, although if it was the near or the distant future, we do not know. However, she must have

had a definite purpose with them, probably that of leaving her poems in order for some kind of circulation before or after her death.

Domhnall Mitchell assumes that Dickinson was preparing for future “textual or print distribution”, a project that she gave up later. The fact that the fascicles were not sent to anyone, unlike individual poems “suggests that their intended audience may not have been an intimate, or local, or even contemporaneous one” [12: 166, 225]. Mitchell thinks that the construction of handmade editions and the high quality of the language indicate a desire for permanence as well as “her awareness of a larger nexus of relations between herself as a writer and an unknown audience of the future” [13: 170]. Nevertheless, the unfinished nature of her poems and her demands from readers appear to contradict this supposition. Considering the existence of alternative readings, the later fascicles seem like interactive books denying permanence. As far as Dickinson’s intentions are concerned, fascicles 1-8, which have only finished poems, may have been written with print publication in mind. Jerome McGann observes that in these fascicles “she arranges the lines as they would be expected to appear in a printed book. These texts are being copied to imitate, at their basic scriptural level, the formalities of print”. McGann thinks that Dickinson rejected publishing “with its medium of print, because she came to see how restrictive and conventional that medium had become” [12: 250]. Sharon Cameron also argues that the fascicles were a form of private bookmaking. She contests Franklin’s assumption that they were merely a means of stocktaking. Cameron finds that Dickinson destroyed the worksheets as she might have regarded the fascicles “as definitive, if privately published, texts”, although Dickinson adopted variants from the fascicles in the copies of individual poems she sent to friends, and included variants in fair copies, as well, in the last thirty fascicles [3: 142]. Contrary to Franklin’s view, Sharon Cameron believes that the fascicles were intended not for ordering but for arranging the poems. It is possible that Dickinson left single poems temporarily separate to stitch them to the place where they would fit later. Cameron also sees it as an evidence that twenty of the forty fascicles were copied in 1862 but not all written in the same year. The facts that sometimes she repeated a poem within a fascicle as, for instance, “Portraits are to daily faces” (Fr174) copied in Fascicle 8 with variant first lines or copied on matching leaves poems from different fascicles or included in fascicles poems from different years suggest that there should have been a conceptual scheme [2: 14-18].

This method of changing arrangement may lead to the conclusion that for Dickinson the manuscript copy was the only possible way of publishing. Additionally, her binding practice of stacking the sheets instead of nesting them meant that the sheets were prepared individually. In this form the unfixed openness of the text could be retained. It also offered the possibility of the constant revision of the texts. Furthermore, if we agree with Smith’s supposition that from the early 1860’s Dickinson regarded her poems as “holographic entities” [17: 205], the manuscript collections seem to be the most suitable form, indeed. Martha Nell Smith also assumes that both Dickinson’s manuscript books and letters were her method of publishing, and calls them “a consciously designed alternative mode of textual reproduction and distribution” [18: 2]. Similarly to Sharon Cameron, Dorothy Oberhaus, Susan Howe and others, she finds another evidence of this: “the lyrics within the manuscript books require the context of the fascicles, the poems of the same fascicle may be variants of one another [17: 203]. Cameron sees it as an evidence that “once Dickinson had copied poems into fascicles she usually destroyed her worksheets” thus “she might herself have regarded them: as definitive, if privately published, texts” [4: 14]. Consequently, the fascicles are not just products of stocktaking, nor are they preparations for print but carefully compiled and edited publications.

Nonetheless, it remains doubtful whether Dickinson meant the fascicles for a contemporary or a future audience. Nell Smith is not certain, unlike Franklin, that the manuscript books were private documents, not shown or sent to anyone. She suspects that Helen Hunt Jackson's letter may include a reference to a fascicle: "I have a little manuscript volume with a few of your verses in it" (L444a). In another letter (L976a), ten years later Jackson writes: "I wish I knew what your portfolios, by this time, hold" [18: 73]. As discussed above, portfolio poetry was quite common at the time, and Jackson knew about Dickinson's poetic activity. Thus the word "portfolio" could be just a reference to the poems she may have written, not necessarily to the fascicles.

The unbound sets

The sets represent an ostensibly similar form of non-print publication. They contain unbound sheets similar to those of the fascicles. Franklin presumes that Dickinson may have given up binding as "her need for self-publication declined" or because "unbound sheets may have been easier for her to use" [17: xii]. Franklin contributes the first interruption of fascicle-making in 1864 to the problems related to her eyes. Her ophthalmologist, Dr. Williams forbade her the use of pen and ink, thus she wrote everything in pencil. When she returned to copying the poems in ink onto the fascicle sheet, she did not bind them [6: 1:25]. Still, the need for organizing and editing her poems suggests that the unbound sheets may have had a similar publishing function as the fascicles. Nevertheless, fascicles and sets represent different forms of self-publication. Fascicles are characterized by the relationship of the poems as lyric sequences, the poems they include are dependent on each other, with an interplay among them. Conversely, sets are both literally and metaphorically unbound. Alexandra Socarides supposes that the poems become more independent and self-contained as the individual poems become Dickinson's prominent concern [20: 129].

In my interpretation, as loose sheets are interchangeable, the shift of Dickinson's publishing practice could make it possible for her to experiment with the unfixed openness method she established with the variants. It was easier to rearrange the unbound fascicle sheets than the bound ones, although, as Franklin mentions, we have some information about the close context of the poems in the sets, since, as Franklin writes, the order within a given sheet is known [6: 3:1542]. However, it does not necessarily imply that Dickinson did not think of the sets as sequences of poems the order and context of which could be altered. Consequently, the change of method may be seen as a means of further loosening the limitations of the fixed text. Interestingly, the wish for a somewhat permanent form of nonprint preservation contradicts the desire for multiplicity.

As an evidence of the existence of some editing principle and the need to rearrange the poems, it is interesting to observe that sometimes she grouped the poems differently in the fascicles than in the sets or within the letters including more poems. Occasionally, Dickinson would leave some of them out of gatherings. This suggests that the purpose of her activity could be more than stocktaking. For example, the first version of "Knows how to forget!" (391) is included in Fascicle 19 while its longer variant appears in Set 7 [6: 1:415-6]. The latter is copied on the same sheet as "'tis anguish grander than delight" (Fr 192), which is not included in Fascicle 19 at all, although it is thought to have been written in about 1861, earlier than Fr 391. The three variants of "Sweet – you forgot –but I remembered" (Fr 635) were included in both Fascicle 31 and Set 7. However, in the fascicle the poem is on the same sheet as Fr 634 Fr636 and Fr 637, while in the set it shares the sheet with the poems Fr 996-1000, which are not included in Fascicle 31. The above changes seem to be the results of an editing activity rather than the simple arrangement of the poems.

Poems embedded or included in letters

Emily Dickinson's bypasses of publication appear to be inventively numerous. The letters represent another medium which enables her to reinvent an old cultural tradition and adopt it to her needs. In her correspondence she finds different ways to meet the goal of publishing. There are letters enclosing poems, letters parts of which have qualities of poems and it is for the reader to decide which genre they belong to, poems which are letters referred to as letter-poems, and poems embedded in letters. Similarly to her unwillingness to fix her work in print, she does not have the intention to fix the context or the genre of the poems, either.

Correspondence as a form of publishing offers the same advantage as fascicles and sets: the poems appear in Dickinson's own, personal context. Franklin observes that in case of the incorporated poems, it is often obvious that the passages are poetry, however, sometimes the only evidence that she meant them as poetry is that she capitalized the first words of lines [6: 1:32]. Letters could also enable the poet to customize the poem to the recipient, that is she would sometimes produce a different variant for a different addressee. As Agnieszka Salska informs us, sometimes the same poem was included or embedded in different letters, "its meaning changed by the new context or adjusted to suit it" [16: 178]. "I have a bird in spring" (Fr49), is an example of this, as well as that of the influence of the change of context and genre on the poems.

According to Franklin, there were more than forty recipients of the poems, most of which were sent through correspondence. Susan Dickinson received about two hundred and fifty poems, other recipients included Thomas Wentworth Higginson, Louise and Frances Norcross, Samuel Bowles, Elisabeth Holland, Mabel Todd, Helen Hunt Jackson and Maria Whitney [16: 3:1547]. In the case of the letter-related poems, the context of the letter may clarify the message of the poem, or at least facilitate interpretation for the critical reader, who may, in turn, respond to the poem. The distribution of poems in letters thus enhances critical reading and establishes an interactive situation with the possibility of a dialogue. Given the conversational-dialogic voice of the letters, the poems make the impression of being part of oral rather than written communication, as if they were read out or recited, which could probably make them "breathe" better³ (L262).

Contrary to the impersonal character of print, letters provide a personal context for the poems, as if they were written for or addressed to the owner of the letter, even if they were not. The audience of these poems is also personalized, it is not the faceless mass of printed publications. It could serve as a source of inspiration for Dickinson that she knew at least the first readers of her poems. Thus, she was in control not only of the poems but the audience, as well.

The letter-poems and gift-poems

The letter-poem is Dickinson's characteristic genre in which she may have intended to create the intimacy of correspondence for her poems. In many of the letter-poems some standard clichés characteristic of conventional letters are employed: at least an opening salutation and a signature, disguising the poems as letters. Thus, the Dickinsonian letter-poem constitutes a transition between private letters and epistles, typically meant for publication. This hybrid genre may be also regarded as a form of self-publication. The letter-poems are intended for a narrow, individualized, target readership. Unlike in the case of the poems enclosed or

---

³ In her letter to Thomas Wentworth Higginson she asks whether her poems are alive and breathe.

embedded in letters, there is no context to assist interpretation. Furthermore, the intimacy of these texts and the enigmatic language rich in allusions, comprehensible for the addressee only, act as factors of alienation, as obstacles to reception by hindering understanding. Composed for sending like prose letters, their style is defined by the addressee's social standing and relationship with the author. The private nature of the texts is violently changed by print publication. Moreover, this form serves as a mask to reduce the risk of revealing herself in her art, a risk she seems to fear so much.

Certainly, examples of this transitional genre may be found as early as antiquity. However, in Emily Dickinson's case this genre is of special importance. She managed to create a form suitable for her reserved, reticent nature, a disguise tailored to her personality and to that of the intended reader.

Yet, we cannot assume that she had full control of the public of her letter-related poems, as the private sharing of letters was customary in Dickinson's times. Dickinson chose the intimate and private medium of correspondence as one of the means to distribute her poems. However, it lost some of its privacy when the recipients shared the letters with others. In spite of her secluded lifestyle and non-published status, she was known as a poet not only by her personal acquaintances. According to Karen Dandurand, Higginson was the most active in sharing Dickinson's letters and poems with his friends and family members, for example, Helen Hunt Jackson or his sisters. As a comment to his sister in L481n he mentions a parody of a Dickinson-letter his close friends, Theodora and Sarah Woolsey produced at a party. It is known that he spoke about and read poems by two unknown women poets, Dickinson and his sister, Louisa in a women's club on 29 November 1875 [5: 265, 266]. As Dandurand points out, the audience "potentially included many of the leaders of literary Boston and, indeed, some of the major writers of the time". Although Dickinson's name was not revealed, Dandurand believes that some of the audience may have recognized her poems [5: 267, 268].

Dickinson would also read out some of her poems to family members. Fred D. White quotes Martha Ackman, who tells the story of Emily Dickinson's relative, who heard Dickinson "declaim her poetry". Ackman also describes as Dickinson's cousin, Louise Norcross would sit behind the pantry door and listen to Dickinson reading her poems to her [21: 91-92].

The private sharing of the poems included gift-poems, as well. Dickinson would prepare a hand-written copy to be offered to a friend or a family member, sometimes accompanied with some fruit, sweets, flowers or some other present. "When Katie walks, this simple pair accompany her side" (Fr 49), for instance, was sent to Dickinson's friend, Katherine Scott Turner during one of her visits to Amherst between 1859 and 1861. Turner later added the following lines to her transcript of the poem: "Emilie knitted a pair of garters for me & sent them over with these lines" [6: 1:99]. The same person received the poem "It cant be 'summer'!" (Fr 265) in October 1861. Turner explained on the transcript she prepared for Susan Dickinson several years later: "Emily sent over this poem, with three clover heads & some bright autumn leaves [6: 1:284]. A copy of "South winds jostle them" (Fr 98) accompanied flowers which Dickinson sent to her cousins, Louise and Frances Norcross probably in 1859. Another copy of the same poem and two more poems were enclosed with pressed flowers in Dickinson's second letter to T.W. Higginson in April 1862 [6: 1:135, 136].

CONCLUSION

Dickinson rejected print publishing as she objected to the commercialization and mass reproduction of literature. She did not intend to tailor her poems to meet the taste of editors or the demands of the market. Neither did she wish to get involved in the world of literary business. She insisted on keeping full control of her work and wanted to select her readers. Her negative experience of editors printing her poems without her permission and altering them as it happened, for instance to “A narrow fellow in the grass” (Fr 1096) could have contributed to her rejection. In her letter to Higginson she complains that the editors of Springfield Weekly Republican added a question mark, although her use of irregular punctuation was deliberate [21: 89]. “Lest you meet my Snake and suppose I deceive it was robbed of me – defeated too of the third line by punctuation. The third and fourth were one” (L316). Furthermore, she may have found it objectionable that once a poem was published in a paper, its reprinting could not be controlled, either.

Instead of traditional print distribution she found alternative ways of publishing, which involved fascicles, unbound sets, poems included or enclosed in letters, letter-poems and gift-poems. She opted for the more intimate and personalized handwritten, handmade media as she preferred to control and safeguard her privacy characterized by female reticence along with her artistic integrity.

Works Cited:

- [1] Ackmann, Martha. “ ‘I’m Glad I Finally Surfaced’: A Norcross Descendent Remembers Emily Dickinson.” White, Fred D. *Approaching Emily Dickinson: Critical Currents and Crosscurrents since 1960*. Rochester, NY: Camden House, 2008.
- [2] Cameron, Sharon. *Choosing Not Choosing: Dickinson’s Fascicles*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1992.
- [3] ---. “Dickinson’s Fascicles.” *The Emily Dickinson Handbook*. Eds. Gudrun Grabner, Roland Hagenbüchle, and Cristanne Miller. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1998. 61-92.
- [4] ---. *Dickinson’s Fascicles: A Spectrum of Possibilities*. eds. Paul Crumbley and Eleanor Elson Heginbotham. Columbus: Ohio State University Press, 2014.
- [5] Dandurand, Karen A. “Dickinson and the Public”. *Dickinson and Audience*. Eds. Martin Orczek and Robert Weisbuch. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996. 225-276.
- [6] Franklin, R.W., ed. *The Poems of Emily Dickinson: Variorum Edition*. 3 vols. Cambridge, MA and London: The Belknap Press of Harvard UP, 1998.
- [7] ---. *The manuscript books of Emily Dickinson*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1981.
- [8] Heginbotham, Eleanor Elson. *Reading the Fascicles of Emily Dickinson: Dwelling in Possibilities*. Columbus: Ohio State UP, 2003.
- [9] Hubbard, Melanie. *Emily Dickinson: Poetics in Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- [10] Johnson, Thomas H., and Ward, Theodora, ed. *The Letters of Emily Dickinson*. 3 vols. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard UP, 1965.
- [11] Lundin, Roger. *Emily Dickinson and the Art of Belief*. Cambridge: William B. Eerdmans, 2004.
- [12] McGann, Jerome J. “Emily Dickinson’s Visible Language.” *Emily Dickinson: A Collection of Critical Essays*. Ed. Judith Farr. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 07458: Prentice Hall, 1996. 248-259.
- [13] Mitchell, Domhnall. *Emily Dickinson: Monarch of Perception*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2000.

- [14] Mulvihill, John. "Why Dickinson Didn't Title". *The Emily Dickinson Journal* V.1 (1996):71-87. Web.
- [15] Petrino, Elizabeth A. *Emily Dickinson and Her Contemporaries: Women's Verse in America, 1820-1885*. Hanover, NH and London: UP of New England, 1998.
- [16] Salska, Agnieszka. "Dickinson's Letters." *The Emily Dickinson Handbook*. Ed. Gudrun Grabner, Roland Hagenbüchle, and Cristanne Miller. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1998. 163-182.
- [17] Smith, Martha Nell. "Corporealizations of Dickinson and Interpretive Machines." *The Iconic Page in Manuscript, Print, and Digital Culture*. Ed. George Bornstein and Theresa Tinkle. University of Michigan Press, 1998.195-221.
- [18] ---. *Rowing in Eden: Rereading Emily Dickinson*. Austin: University of Texas Press, 1992.
- [19] Socarides, Alexandra. "Rethinking the Fascicles: Dickinson's Writing, Copying, and Binding Practices" *The Emily Dickinson Journal*.15.2 (2006): 69-94.
- [20] ---. *Dickinson Unbound: Paper, Process, Poetics*. New York: Oxford University Press, 2012.
- [21] White, Fred D. *Approaching Emily Dickinson: Critical Currents and Crosscurrents since 1960*. Rochester, NY: Camden House, 2008.

ANDRÁS SÜTŐ: *FROM THE SECRETS OF THE DANUBE*

Tibor KOSZTOLÁNCZY¹

ABSTRACT

András Sütő's short story evoked the memories of a Transylvanian-Hungarian fishing and hunting group which arrived in a village in Dobruja in September 1970, to explore the Danube Delta for three weeks. The writer – who kept a diary about his adventures – was guided in the water-world by an adolescent boy, Alyosha. I try to analyze in this lecture that, through the violent life of this boy and his mother, Sütő explored the problems of stigmatization and social exclusion related to minorities in a wider context. Sütő used first person narrative in his story, and his pen was led by his anxiety for the survival of Hungarian minorities abroad, primarily the one in Transylvania. The narrative and thematic characteristics of the short story strongly resembled the style of Sütő's other writings in the 1980s, through, the omission of didactic remarks was a more effective artistic tools: *From the Secrets of the Danube* dealt with the issue with a subtle approach.

KEYWORDS

András Sütő, Lipovans, Transylvania, Ethnic Minority, Trauma

1.

There is a ballad hidden deep within the story. A man and a woman fall in love, they get married in the city; the man takes the woman home to his village, where their child is born. Although the woman is also a Christian, the locals look at her as a “heathen”, do not accept her because of her different religion. The man's bad character traits become evident, the marriage starts to fall apart; the woman is regularly reviled and beaten due to her “heathen” nature. The woman with her child – during a sudden flood – escapes from the man in a boat, and starts to work in a nearby town, as a housemaid. She writes a letter to her parents, asking whether she could relocate to them with the child. ”And the reply came: Just stay where your disrupted mind has driven you!” [4, p. 271]

The man seeks out the woman, and takes a domesticated wolf into the city; while the woman is at work, the wolf guards the child. Later, the man kidnaps the child back to the village, just to have the woman reunited with him soon. The man kneels in front of the woman, promising that he would never beat her again and that he would also give up drinking. Still, he cannot change; instead he tries to force the woman to convert into his religion, and her refusal results in repeated abuse.

The man gets imprisoned for poaching, the ailing woman dies; she is buried at Epiphany – without the attendance of a priest.

2.

This “ballad” did not take place in the ancient times, but in the 1960s, in Romania. The Lipovan man and “the woman from faraway lands” met at Bucharest; the man's village is located in Dobruja, at the sharp river bend of the Saint George arm of the Danube. The whole story is

---

¹ Dr Tibor Kosztolánczy habil, PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. ktibor333@gmail.com

revealed by a member of a Transylvanian-Hungarian fishing and hunting group which arrives at this very village in September 1970, to explore the Danube Delta for three weeks. The Hungarian man – who keeps a diary about his adventures – is guided in the water-world by an adolescent boy by the name of Alyosha, whose mother is the “heathen woman”, who was buried at the beginning of the year; the father’s two year-long confinement is due to expire at Christmas.

The “ballad” is revealed to the Hungarian hunter in several parts, by her landlady named Gáfta. Initially, Gáfta seems to be cold, since concerning Alyosha’s mother, she also expresses the same “judgement” as the rest of the villagers do: “Her whole life, she remained a stranger among us. She did not convert to our religion, she was never seen in church, nor did she make a sign of the cross ever. Only a heathen would live like that. Heaven have mercy on her.” [4, p. 260] This point of view is strict, almost to the point of being cruel – but at the same time, it reflects the expectations that accompany the national identity of Lipovans.

The Russian schism of the 17th Century initiated significant population movement, and one of the ethnic groups among the migrating followers of the old faith were the few tens of thousands of people called the Lipovans, who found their shelter in the swamps of the Danube Delta. According to ethnographic research, religion often withstands foreign influences and preserves the identity of a minority more effectively than language itself. [1, p. 48] The same thing has happened to the Lipovans: after a while, besides Russian, the use of Romanian language became a part of their everyday life; thus their identity was most importantly shaped by the meticulous obedience to their native religious rules and regulations. According to Lipovan standards, that were still valid by the end of the 20th Century, the religious conversion of “a wife brought from faraway lands” would still have been required: “In case of a mixed marriage, the reconversion by complete baptism is mandatory.” [2, p. 342]² However, as the woman refused to do so, her very presence started to symbolize the rejection of the most important element in the identity of the host community.

Obviously, in the course of the strife for preserving one’s identity, the essential components of Christianity: the commandments of love, acceptance and nonviolence are reduced into a subsidiary role. The Lipovan lifestyle – as Sütő describes it – is rather simplistic; lacking the “key symbols and events”, which although naturally diverge by each nation and ethnicity, but they “probably carry rich cultural meaning and connotations, and are there to recall shared memories that originate from similar situations.” [3, p. 20] We do not read about family celebrations or favourite foods. The identity of the Lipovans appearing in the story almost exclusively roots in the outwardly rites of religion. It can also come from an author’s objective, this way the pivotal conflict of the story is “clearly” present: in this narrow minded world, the disobedience of the woman creates a *scandal* that upsets the community and becomes a trigger for drastic responses.

Even Alyosha tries to avoid speaking about his mother’s fate; it actually looks like that the traumas that he went through, make him unable to voice it. When asked about it, he contradicts himself, or simply becomes upset; other times he almost pretends to be an imbecile. That is in contrast with his natural behaviour, which is friendly and cooperative. Alyosha’s fragmented state of mind is confirmed by the fact that he cannot even recall the day his mother died, no matter how hard he “ponders” – his memories are limited to the day of her funeral.

When speaking to others, Alyosha identifies himself as a Lipovan, and verbally does not question the community’s condemnation of his mother. At the same time, he obviously disagrees with the rest, and he is mentally unable to accept that his mother would have been a

---

² Ferenc Fodor’s paper (cited above) carefully described the ethno-cultural peculiarities of the Lipovans living at the Danube Delta. The study contains a bibliography with most of the entries in Romanian language.

“heathen” [4, p. 259, 262, 263]. Nevertheless, as he cannot find any guidelines that would reveal his mother’s descent, and in the given rural community his mother’s “justice” cannot be renegotiated, he is tortured by constant tension and sadness. Once again, it is confirmed that in order to overcome the traumatic experiences, one has to discuss them.

3.

Meanwhile, as the story unfolds, we learn that Gáfta does not completely accept the villagers’ opinion about the dead woman either. Gáfta is both wiser and more experienced than them. According to her understanding, love is an inapprehensible force. It is almost a “calamity” that cannot be controlled by discretion, or by reason; and which often drives its “victims” into jeopardy. The same thing happened to Alyosha’s parents. Gáfta also has a suspicion about where the woman came from – and partly because of that, the arrival of the Hungarian hunters upsets her daily routine. However, the only way for her to obtain the necessary knowledge about this “faraway” nation, is by also opening herself. She does not reveal her opinion to the villagers, but in the foreign hunter she confides: within three weeks’ time, he will be gone anyway. On the other hand, she does not consider the ethnicity, which the hunters come from as a “relevant factor”: the only thing she knows about Hungarians that “a long time ago they rampaged through the country, side by side with the Turks, until they were driven out by the Romanians in 1918”. When the hunters inform her that Hungarians have been in Transylvania for a thousand years, and there are still about two millions of them, she considers it as a mere “fable”. [4, p. 265–266]

Gáfta speaks cautiously, withholding several important things about the life of the “heathen woman”; and although she reveals the name of the husband – Gávrilov – by accident, the woman still remains anonymous in her narrative. At the same time, Gáfta shows remarkable sympathy when speaking about the dead woman. Alyosha is also of special importance for her – she tries to “guide” him in the maze of the world. It all is not by accident, as Gáfta is not of Lipovan descent either; by birth she belongs to the Macedo-Romanian (Aromenian) ethnic minority. In addition, her first husband was Turkish, and she ended up with the Lipovans through her second marriage. Gáfta apparently also experienced the grinding conflict of emotions and faith, however – by making her own compromise with fate – *she did*, what the “heathen woman” refused to do. Ornamenting her house with a plethora of religious symbols, crosses, icons, and embroidered pictures is a result of overcompensating and seeking approval. Of course, these objects reflect the dogmas followed by the Lipovans; according to *outward appearance*, Gáfta presented as a deeply religious person. *Her life* is also a ballad.

4.

The book entitled *The Bird, Whose Leg Has Been Shot* – in which the short story *From the Secrets of the Danube* was published – contains the most intimately-voiced writings of András Sütő’s works at that time. [4] According to the introduction that was attached to the diary notes from 1970 in 1986, the writer published his one-time notes without any alterations. However, the image is a little bit tinted by the fact that Sütő worked on his text from April 1984 until December 1986 – with significant temporal pauses, as his diary reads. [5, p. 12, 166]. On the other hand, the narrative and thematic characteristics of the story strongly resemble the style of the latter writings in the book that are dated to the 1980’s.

The author’s perspective of the story also rhymes with the theme of the entire book, as while contemplating about the laws of nature, the writer also examines his life’s most intimate

plights. In a major part of the volume, Sütő uses first person narrative, and his pen is led by his anxiety for the survival of Hungarian minorities abroad, primarily the one in Transylvania. *From the Secrets of the Danube* deals with this issue with a more subtle approach. The omission of didactic remarks is a more effective artistic tool; an example for this can be seen in one of the parabolic episodes of the short story, in which the ornithologist who is engaged in bird banding, “exposes” Alyosha, stating that on the tissue-paper affixed on the birds, instead of the regular text, he sends his own messages to the north: “I’m here at the Delta. Where are you?” [4, p. 275]

The content of the diary notes in *From the Secrets of the Danube* is elaborate, with a strong literary character. Besides the laboured, meticulous style, certain composition elements also suggest that the text underwent posterior editing; for example the theme of dying swan – with the inclusion of the poem *Fairy’s Dream* by Sándor Petőfi – appears both on the 26th of September and on the 3rd of October, although the war of birds that finally concludes the stay at the Delta is not even conceived by that time [4, p. 267, 279, 294].

The disclosure of the Transylvanian-Hungarian origin of the “heathen woman” is also conveyed through literary reminiscences (although the reader could somehow already suspect that). Through the pranks of Alyosha, the author recalls the character of Áron Tamási’s protagonist, Ábel. Besides, Alyosha listens to the folk song – starting with the line “*I have lost my little bay horse...*” – with awe.³ At night, when the fellow fishermen tell their anecdotes, Alyosha is eager to recognize Hungarian phrases.

At certain times, Sütő’s prosaic text transforms into poetry, due to the writer’s masterful word-craft. Alyosha is touched by the encounter with the Hungarian language and the melody of the song. The reader is increasingly charmed by an emerging illusion, hoping for a fairy-tale ending. On the 2nd of October, the hunters sing a folk song from Csík, that starts with the line *On the first of October, October...*⁴ They also try to teach it to Alyosha, however, at the end he fails to pronounce the vowels – according to the writer’s comments, due to the lack of *Hungarian* “motherly voice and relentless chanting over the cradle” [4, p. 277].

Joyous and sad scenes alternate; one can succeed tomorrow in something that he failed in today. Fishing, hunting, making supper, drinking wine, singing. The hunters are mysterious, maybe even with some magical powers; at last Alyosha’s destiny could take a positive turn too. The world is idyllic, or at least has the potential to turn into a better one.

However, a few remarks from the diarist remind us that we are in a police state. Among others, for Transylvanian-Hungarians, the Danube Delta is far from being an idyllic location – in the decades of dictatorship, thousands were deported there to different labour camps. Local authorities are also alert, they even know that Alyosha stole two asp from the underwater net of the fishing association. Alyosha and the hunters are arrested, interrogated, Alyosha is even slapped in the face: “All of us were protesting, causing a great stir so that we were finally released.” [4, p. 285] Really, mysterious hunters they were.

Alyosha’s arrest initiates a series of ominous developments, and the happenstance events fall into an order of unambiguous composition. On the 7th of October, Alyosha prepares the war of birds for the next day, which – as it later turns out – is an unethical action: it goes against the rules of nature, as its mere purpose is self-serving killing. The hunter has no idea what is to come, however, nature itself sends a kind of warning through the enormous storm that breaks out on Lake Uzlina, to show that they are on a wrong path. The next day Alyosha tries to catch a swan, yet a “distant shot” makes the birds flee.

---

³ The author replaced the commonly used “green forest of Gyimes” phrase with “cypress forest” [4, p. 270].

⁴ The folk song was collected by Béla Bartók at Csíkkarcfalva, in 1907.

On the third day, a swan is finally captured. The hunter thinks that Alyosha is about to band it, however, he daubs the bird in red paint instead, painting a cross on its crop. The marked swan returns to its flock, they deem it as an intruder, attacking it and inflicting mortal wounds to it.

As a symbol, the wounded bird has already been connected with Alyosha's mother. When the mother was beaten by the gamekeeper in front of the tin Christ statue of the village, her hands were also shaken to force her into making a sign of a cross as the followers of the old faith do. The woman's hand became injured, and as Gáfta formulated it: "The woman ran away lopsidedly, like a moorhen with a broken wing." [4, p. 281]

5.

Alyosha's behaviour is deranged since the death of her mother – Gáfta several times tries to explain how the boy has changed, but she continuously fails to do so. Alyosha also cannot put the trauma into words, he is only able to recall the events through the language of the wild-water world. Though, he has to get drunk in order to enter this world of primitive aggression, which he is attracted to and repelled by in the same time, and which he is unable to understand.

At the end of the story, Gáfta also reaches a deadlock. Upon saying goodbye to the hunter, she clarifies that Alyosha's mother indeed came from Csík, as Reformed Believer; that is why she refused to make a sign of the cross. But she makes the hunter swear that as long as she (Gáfta) is alive, he will not reveal the secret to Alyosha. However, her instincts tell her that Alyosha should meet his grandparents. But not just yet.

Gáfta trusts fate to take care of these issues.

REFERENCES

- [1] BARTHA Elek. *A vallás és a nemzeti kisebbségek néprajzi kutatása = Nemzetiség – identitás : A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Szerk. EPERJESSY Ernő, KRUPA András, UJVÁRY Zoltán. Békéscsaba – Debrecen : Ethnica, 1991. 47–49. p. ISBN 963-471-721-7
- [2] FODOR Ferenc. *A lipován közösségek etnokulturális sajátosságai = Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Szerk. JAKAB Albert Zsolt, PETI Lehel. Kolozsvár : Kriterion, 2009, 331–348. ISBN 978-606-92223-6-2
- [3] LÖFGREN, Orvar. *A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve = Janus*, 1989 tél (VI/1), 13–28.
- [4] SÜTŐ András. *A Duna titkaiból = SÜTŐ András. A lőtt lábú madár nyomában*. Budapest : Szépirodalmi, 1988, 258–296. ISBN 963-15-3725-0
- [5] SÜTŐ, András. *Napló*. Budapest : Helikon, 1998. 629. p. ISBN 963-208-512-4

ŠPATNOKRÁSNE ZÁKONITOSTI SVETA V ANDRUŠKOVOM ROMÁNE POTOMOK

Patrik ŠENKÁR¹

Abstract

THE UGLY BEAUTIFUL LAWS OF THE WORLD IN ANDRUŠKA'S NOVEL POTOMOK (DESCENDANT)

The article points out the contemporary social establishment and interpersonal relations in the novel *Potomok* (Descendant), written by the Slovak writer Peter Andruška. It is based on every valid moral principle of humanity and morality. It presents perhaps the typical actions of honest and less conscientious people, compares collective and individual efforts. In the background of the chronotope of southern Slovakia in the eighties of the 20th century, it generalizes but also concretizes. It is based on contemporary metatexts of literary criticism, while searching, interpreting, analyzing the strange, distinctive, observable. However, individual theoretical findings and judgments are also supported by selected quotations from the original. Thanks to them, the aforementioned laws of the world are also to become our authoritative ethical vectors.

Keywords

Social conditions, interpersonal relations, morality, interpretation, Peter Andruška

„Nížina je... Aktívny kus zeme, krajina bohatá a mnohotvárna, krajina premien a protikladov. Ocitneš sa v jej strede, obklopený štravami polí, lúk, zovretý dedinami a majermi, novšie hospodárskymi dvormi, chvíľami máš pocit, že človeka pohltí, že tá drobná bodka ľudskej bytosti sa stratí, rozplynie sa v jej rozsiahlych, rozľahlých priestoroch. Nie je to tak. Kým sa zemi klaniaš, kým si ju ctíš a vážiš, slúži ti spoľahlivo a odovzdate. Zvykol som si načúvať človeku z roviny, slediť po jeho stopách, vnárať sa do brázd, ktorými sa prihovára zemi cez radlá svojho pluhu. Prečo nepovedať: je to človek každodenný. Užitočný ako chlieb miesený mazoľnatými rukami matky. Nížinný človek. Ešte je taký. V každodennom zhone, v záplave povinností mu často nezvýši čas, aby si všimol svoj kraj, aby s ním cítil ako kedysi jeho predkovia, chvíle voľna využíva na rekreáciu v horách, cestuje k moru, chodí po širom svete, poznáva, ale stane sa mu i to, že zastane a zamyslí sa. A vtedy si obyčajne uvedomí i zem okolo seba. Veľkosť a krásu tohto nížinatého kraja. Krajiny tvrdej práce a bohatých stolov.“ [1]

Slovenský spisovateľ Peter Andruška (17. júl 1943, Trnovec nad Váhom) sa vo svojej bohatej literárnej tvorbe venoval – a aj venuje – najmä uchopeniu a umeleckému zobrazeniu slovenského juhu a rôznorodých spoločenských rozporov a konfliktov, vysúvajúc do popredia otázku regenerácie i reštaurácie morálky na rozličných úsekoch nášho každodenného života. Je to dozaista jeho akési autorské krédo, ktoré uplatňuje vo vyše štyridsiatich prozaických dielach, ktoré mu dodnes vychádzajú (od roku 1971). V tomto roku (2022) je tomu presne 35 rokov, čo mu v slovenskom vydavateľstve Smena vyšiel román *Potomok* (1987). Neskôr v českom vydavateľstve Práca vyšiel aj český preklad prototextu s názvom *Potomek* (Práce,

---

¹ doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD. / Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho / Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno / e-mail: senkarp@ujss.sk.

Praha, 1988). Spomínané dielo bolo ocenené v literárnej súťaži, ktorú vyhlásila Ústredná rada odborov v spolupráci so Zväzom československých spisovateľov, Zväzom českých spisovateľov a Zväzom slovenských spisovateľov pri príležitosti 35. výročia Víťazného februára a 40. výročia oslobodenia Československa. Autor v nej získal tretiu cenu Ústrední rady odborů za český variant rukopisu (1985).

Toto dielo znamená ďalšie podstatné rozšírenie tematického okruhu, ktorý autor vo svojich textoch neustále prehlbuje novšími komplexnými poznatkami, a tak Potomok „... výrazne dokresľuje umelecký profil Petra Andrušku, lebo zámer zverejniť dej vonkoncom nie všedný sa stal pre autora znovu vhodnou príležitosťou, aby sa románovou formou zaradil do trendu slovenskej prózy usilujúce sa zachytiť súčasný život jej úplnosti.“ [2] Je lokalizované do konkrétneho prostredia chemickej továrne Chempo v Topolnej (s týmto mestom sa stretávame aj v Andruškovom predchádzajúcom románe Nevkročíš do raja, Slovenský spisovateľ, 1986), ktorá sa pracovne zameriava na výrobu umelých hnojív pre československé poľnohospodárstvo, pričom nemalá časť hotových výrobkov sa exportuje aj do zahraničia. Rozvrstvenie deja je podopreté zaujímavou dejovou kompozíciou a strieda sa s presvedčivo vykreslenými typmi jednotlivých pracovníkov. Sujeť sa začína rodinnou oslavou sedemdesiatročnej Terézie Polákovej, na ktorej sa stretnú jej synovia a vnuci. Hoci oslava prebieha v rámci spoločenskej konvencie, už počas nej sa postupne začínajú odokrývať povahové a názorové rozdiely ľudí. Od tohto okamihu sa začína dej rozrastať, prehlbujú sa názorové rôznorodosti; do príbehu postupne vstupujú ďalšie osoby, ktoré sú odkázané vzájomne sa spoznávať. Dielo sa pritom vo všeobecnosti venuje pomenovaniu, uchopeniu a riešeniu akútnych dobových problémov – predovšetkým vo sfére etiky. Základnou ideovou črtou (ba nezrovnalosťou, až zápletkou) sujetu je rozkrádanie umelých hnojív v danom chemickom podniku na báze realistického výrazu pravdivosti a emocionálnej pôsobivosti.

Román je výrazný skôr v detailoch, teda v nastoľovaní problémov ako v ich riešení. Do centra i ohniska jej štruktúry pritom autor presunul morálne otázky: zmapoval a zachytil pragmatické postoje vedúcich i pracovníkov závodu, malomestskej mikrospoločnosti a strednej vrstvy v ostrom kontraste s pasívnym, no celkovo s eticky čistým postojom hlavného hrdinu. Ústredná postava s dominantnými kladnými hodnotami stojí v opozícii s celou plejádou týchto figúr a figúrok. Skladobno-organizačná jednota textu je tak vyvážená – a ucelená. Kompozičná variabilita diela je na žiaducej úrovni. V románovej výstavbe sa v rýchлом slede striedajú nielen rôzne prostredia, ale aj predstavy či drobné konflikty, ktoré rozvíjajú hlavnú sujetovú líniu, ktorá sa zauzľuje na princípe náhody (vychádzajúc na povrch práve počas spomínanej oslavy). Tento východiskový bod slúži na „spestrenie“ širokej škály konfliktov a medziľudských vzťahov, čím sa text stáva tzv. románom priestoru, teda svojského prostredia južného Slovenska, v ktorom sa presvedčivo a pravdivo odokrýva často až nelichotivá realita. V tomto diele je tak identifikovateľná atmosféra bezprostrednosti každodennej prítomnej reality. Autor celoplošne v texte predurčil morálne krédo: nič nebrať od života zadarmo a vedieť sa vzoprieť krivde, špekuláciám a frázovitosti. Do sporu stavia väčšími princípy a postoje ako činy protagonistov. Tie v kontexte románu sú kdesi v pozadí, kým do popredia sa dostáva samotná motivácia činu krádeže umelých hnojív. Autorskému ideovo-umeleckému zámeru tieto atribúty svedčia: v odokrývaní problémov sa hľadá skrytá pravda. Celkovo sa tak čestná práca stáva oporou a východiskom k normálnemu životu v spoločnosti.

Akýmsi centrálnym hrdinom Andruškovej prózy je mladý, názorovo a citovo ešte nedozretý Sebastián Polák, potomok starého dolnozemskeho rodu, ktorý však od svojich predkov zdedil čestnosť, úprimnosť, solídnosť, korektnosť. Je „... sympatický chlapík, obdarený väčšou škálou vlastností: je nerozhodný, ústupčivý pred agresivitou ponúk rozličných úspešnikov, veľa času mu zaberá usporadúvanie privátnych trampôt, vie byť aj

tvrdohlavý a zásadový...“ [3] V žilách mu koluje pritom aj akási archetypálna láska k zemi. Postupne prechádza zložitým vnútorným psychologickým vývinom; ťažko dospieva ku konečnému rozhodnutiu: vrátiť sa na dedinu, k pôde, a tak pokračovať v šľapajach svojich predkov. Ako kladný hrdina má pritom pevné životné zásady, čestný prístup k práci a ľuďom, nezlomný charakter; je skromný, pritom však náročný. Autor vlastne vďaka nemu „... *demonštruje príklad tých mladých ľudí, ktorí si budujú svoj systém hodnôt a odmietajú malomeštiacke maniere, využívanie šanci a výhod, ktorí chcú sami niečo dokázať, z čoho plynie ich zmysel pre pravdu, bezprostrednosť komunikácie, sebavedomie a hrdosť v skromnosti.*“ [4] Ctí si tradície; naráža však na (azda v meste všadeprítomné) nepochopenie. Nezapadá do užšie chápaného okolia; stáva sa neprijemným ‚svedkom‘ diania. Svojou mentalitou permanentne potvrdzuje vlastnosti spomínaného sedliackeho archetypu: je skôr pasívny ako aktívny, viac introvert než ako človek činu. Zisťuje teda, aké ťažké je v súčasnom svete zostať morálnym. Práve v tomto atribúte sa v texte nastoľuje otázka „... *pracovných vzťahov, ľudského porozumenia a pochopenia. Tak Andruška povyšuje počiatočné banálne hrdinove ťažkosti na závažný celospoločenský problém...*“ [5] Stredobodom a zároveň cieľom jeho záujmu sa tak stáva spoločnosť i jednotliviec, morálka i láska – teda človek v takej či onakej podobe. Vyslovuje sa pritom aj kritika ziskuchtivosti, egoistickej úspešnosti, rodinkárstva a ďalších negatívnych atribútov. Táto variabilita pomáha samotnej dejovej línii, ktorá videná zo zorného uhla objektívneho rozprávača sa strieda s denníkovými výpiskami. Lyrickejšie opisy krajiny tak nahrádzuje strohý, častý až dokumentárny záznam o uvádzaných pracovných problémoch.

Súčasnosť je pre Sebastiána dom svojej starej matky. Jeho chronotop je aj súzvuk a dokonale súladný vzťah s ňou. Táto idyla sa už na začiatku príbehu naruší: dostáva sa na povrch morálny konflikt okolo krádeže, ktorý zaťaží priebeh a spád celej prózy. Postupne sa cezeň odhaľuje mašinéria vzťahov v slovenskom malomestskom prostredí. Dotýka sa pritom aj problematiky ochrany prírody, znečisťovania ovzdušia, pričom autor presvedčivo vkladá do textu aj problematiku odmeňovania zamestnancov. Proporcionálne rozdelenie sujetu tak vytvára zaujímavú mozaiku osôb, ich záľub a názorov na dianie. Dejovú gradáciu má v rukách mladý ambiciózný novinár-reportér, ktorý vystupuje nielen v úlohe bystrého pozorovateľa vnútorného chodu podniku, ale pôsobí aj ako katalyzátor rôznych protikladných postojov. Vývin samotného Sebastiána Poláka je pritom „... *minimálny, takmer nijaký. Akoby sa román svojim záverom cez túto postavu vracal do svojho počiatku. Hlboký vzťah k zemi vyslovený na začiatku i v závere tvorí rámec. Prevyšuje u Sebastiána všetky ostatné vzťahy, najmarkantnejšie lásku.*“ [6] Práve on, ktorý sa – ako sme to už spomenuli – rozhoduje vždy s oneskorením, váhavo a málokedy správne, môže byť príznačným typom pre svoju generáciu, ktorá má nevyhranené (až nejasné) kritériá existencie. Autor však celkovo – prostredníctvom tejto postavy – „... *vykresľuje proces morálneho poznania a hodnotenia, nespokojnosti a citovej i racionálnej zainteresovanosti na živote okolo nás.*“ [7] Je to aj sociologický úkaz ako zdroj ustavičných konfliktov medzi spoločnosťou a jednotlivcom. Andruška pritom Sebastiána „... *v ničom neidealizuje, aj ostatné postavy a vzťahy medzi nimi stvára protirečivo. Etickým posolstvom románu je však jednoznačne hrdinstvo všedného života...*“ [8] Napriek stavovskej diferenciacii a silnej sociálnej determinácii v tomto románe identifikujeme istú uniformitu života. Zo skepsy, prameniacej z rozpadu hodnôt, nemožnosti ich návratu, vyplýva autorský tvorivý princíp, ktorý je vedomým odstupom od skutočnosti so silnou ironizáciou vnútornej významovej štruktúry.

Rámcom príbehu je vlastne dom(ov), ktorý je determinovaný vrúcnyimi citmi starej matky voči hlavnému hrdinovi. Terézia Poláková sa stará o svojho vnuka, bojí sa o neho a chce mu len to najlepšie. Vštepuje mu lásku k zemi i predkom. Ako pracovník laboratória závodného výskumu v továrni na výrobu umelých hnojív v Topolnej tak Sebastián preniká do tajomstiev

života v zemi a odkrýva procesy, ktoré bežný človek nevníma. Pre neho by však postačil všedný život s priemernými výhodami, avšak osud a tok života ho nenechajú v tejto akejsi nečinnosti. Základnými atribútmi románu sú psychologické vnemy a myšlienkové pochody Sebastiána Poláka o rozkrádaní spoločenského majetku (chemonitu zo závodu). Všíma si niekoľko vriec umelého hnojiva v maštali svojej starej mamy, ktoré patria strýkovi. Na jednej strane Andruška v jeho výpovediach opisuje evidentnú rodovú príslušnosť i poslušnosť, na strane druhej poukazuje aj na zdedenú česť a priamočiarosť. Ako potomok solídnej, roľníckymi tradíciami pozväzovanej rodiny sa právom domnieva, že jeho strýko kradne s vedomím nadriadených. Keď sa ho o tom spytuje, dostáva len vyháňavú odpoveď. Prízvukuje sa pritom možná šanca od spoločnosti pre jednotlivca, ktorá bola vybojovaná partizánskymi bojmi v horách počas vojny. Konfrontuje sa teda spôsob života predkov a potomkov. Spomínaný nekalý čin vychádza, azda až prirodzene, zo strýkovho sklamaní (v matke, v sebe) v pozadí pocitu akéhosi vydedenia. Autor túto postavu opisuje ako morálne poklesnutého jednotlivca, ktorý sa len vyhovára na množstvo z vlečiek rozsypaného chemonitu na cestách. Terézia a Sebastián sú vlastne pendantmi strýka Leopolda. Stará mam vníma túto situáciu ako akúsi prehru vlastnej výchovy, cíti sa zlomenou haluzou, starou, nepotrebnou existenciou. Sebastián je tak partizánskym potomkom, akýmsi svedomím fabriky, ktorý nielen slovami, ale aj činmi chce bojovať za lepší svet. Chamtivosť sa tak stretáva s priamočiarosťou, najprv psychické, potom fyzické vyhrážky s mierumilovnosťou. Autor tak konfrontuje morálku spoločnosti spätú s ideálmi mladého človeka a tvrdú realitu bezduchého rozkrádačstva. Koniec koncov spomínaná roztržka je pre Sebastiánov psychický vývin v celku užitočná, veď dáva impulz rozmyšľať o veciach, ktorým mladý človek dovtedy nevenoval pozornosť. Dospieva k názoru, že bude najlepšie vyčkať, pátrať, sledovať, sondovať – a tak hľadať spojencov na odhalenie onoho priestupku. Občas ho, prirodzene, kvári nerozhodnosť, akýsi vnútorný boj s rodinou i bez nej. Emócia drobnej dôležitosti mu pridáva k osobnostným črtám. Často je však ambivalentný, bez jasnejšej predstavy nielen dokázania krádeže vysokokoncentrovaného dusíkatého hnojiva, ale aj o vlastnej budúcnosti. Dospieva k čiastočnému záveru, že v jednote je sila. Aluzívne spomína na prvorepublikové časy, kedy vo Važníkoch boli veľké poľnohospodárske manifestácie a štrajky. Mladíckymi očami uznáva rozvoj Topolnej, onoho mestečka na juhovýchod od stoličnej Bratislavy, ktorá sa ako nížinná usadlosť dožila vyššieho rangu. Ten je determinovaný štedrými lánmi žirných polí, priľahlým Váhom a novým chemickým kombinátom. Táto prestavba však mohla byť realizovaná len vďaka širokej pracovnej disciplíne, ktorá tentoraz konkrétne pochybila. Autor pritom kritizuje nadmerné využívanie sociálnych a iných výhod, prízvukuje potrebu pocitu povinnosti a dôležitosť vhodných podmienok práce. Keď sa tieto vymoženosti splnia, môže sa vytvoriť efektívny kolektív s potrebnými interakciami.

Čitateľsky je zaujímavé, koľkí priam bombardujú Sebastiána, aby sa včlenil do zaužívaných metód každodenných nepliech: najprv strýko Leopold, potom kolegovia, neskôr priateľka Lucia sa vmontujú do tohto procesu. Chcú mu vštepiť myšlienku, že so svojou horlivosťou zasmätkoval a prestrelil. Boj s čiastočne známymi a čiastočne anonymnými nepriateľmi je cesta Dona Quijota, ktorý taktiež nevidel do tváre svojich protivníkov. Sebastiána preto pokladajú za nerozvážneho, ktorý si nevie dať pozor na svoj jazyk, veď: „*Rozumní ľudia predsa nikdy nehovoria to, čo si myslia. Dávajú si pozor na reči. Mlčať zlato, to je stará pravda.*“ [9] Pri prvej oficiálnej konfrontácii autor opisuje neplodnú výmenu názorov, pseudonedorozumenia a unáhlené reakcie nadutých nadriadených, ktorí chcú dokázať (podľa nich) hlúpe správanie Sebastiána. Ich všeobecné výhovorky sa z čitateľského hľadiska dajú interpretovať aj ako určité táraninky bez zásad a morálnej zodpovednosti. Vedúci sa tak v Sebastiánových očiach i myšlienkach vnímavých čitateľov stávajú priam stočenými zmijami, ktoré sa boja, štípu a manipulujú. Úsilie o ututlanie a pracovný rozhovor

„na koberci“ z vyšších úradov svedčia o bojzlivosti vinných. Sú to priam hmatateľné dôkazy toho, že vedúci pracovníci často robia už len exkurzie do výrobní, pričom sa najlepšie cítia vo svojich chránených kanceláriách.

Ako akási pomoc pre Sebastiána prichádza jeho krajan, rodák z Važníkov: novinár Marek Kresan. Ten plánuje napísať článok o závode. Hľadá informácie priamo na pracoviskách a v kolektívoch. Ako redaktor bratislavských novín pritom identifikuje aj nedostatky veľkomesta. Ako bývalý učiteľ, ktorého neprávom zbavili zamestnania, píše do novín: informuje, hodnotí, ozrejmuje. Sebastián ho pokladá za spoľahlivého, fajn kamaráta, ktorý si taktiež váži mravenčiu prácu v prospech celej spoločnosti. Marek (a tým aj čitateľ) postupne dostáva obraz o podniku, Sebastiánovi, ilúziách a realite, rozsypaní sa domčeku z karát a mladom perspektívnom pracovníkovi. Zo Sebastiána sa však stáva tuctový mládenček, ktorý má veľkú papuľu a chýba mu takt. Baží po uznaní, ktoré by mu však bolo aj príťažou. Vymýšľa možné metódy uchopenia zlodejov, ale svoje predsavzatia konkrétne neuskutočňuje. V zásade všetko necháva na náhodu. Je často statický, a preto deformácie súčasného života iba – opäť – náhodne odhaľuje, avšak úspešne nerieši. Čo sú to vlastne podnikové istoty: anonymný list pre Sebastiána o žiaducej pasivite? Nekontrolované špinavosti, spojené s výstrahami? Sympatie, protekcia, rivalita? Sú to atribúty, ktoré dozaista štvú nielen hlavného hrdinu, ale aj vnímavých čitateľov. Postupne sa tak sujet zamotáva; takisto aj Sebastiánova hlava. Akého ideového potomka tak bude mať „náš“ potomok?

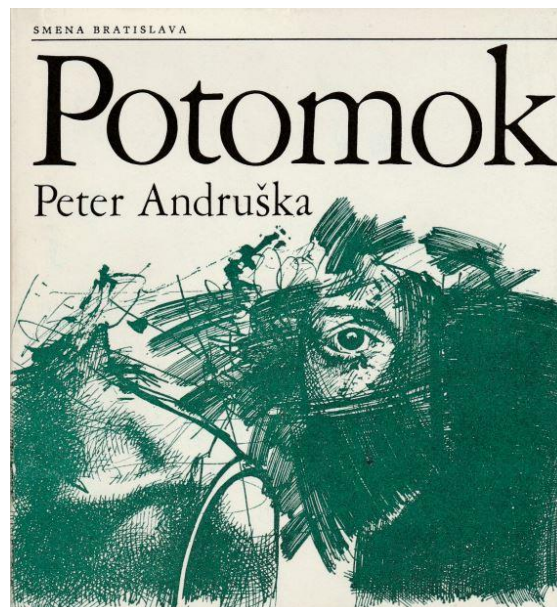
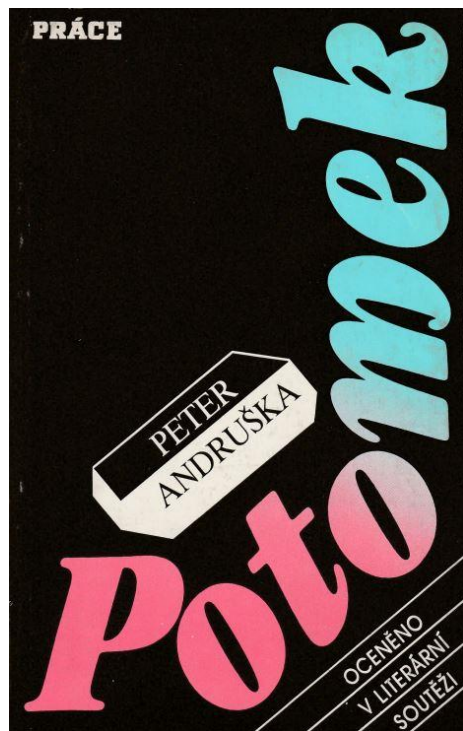
Postupne sa uvádza akási reťazovitost' bojácnych nadriadených, ktorí vlastne chránia „tých hore“ v pozíciách. Svedkami týchto praktík sú aj okolité kukuričné polia a pšeničné lány, pri ktorých z ničoho vyrástol závod, meniaci sa na podnik. Výsledky práce statočných ľudí sú korieňkami celkového zbohatnutia zeme a krajiny. Takéto úspechy sa však očierňujú neférovými pracovnými postupmi. Kam tak vedie cesta budúcnosti?

Autor opisuje vzťah pracovníkov voči svojmu podniku i samotnej práci. Prízvukuje rôznorodé vlastnosti niektorých jednotlivcov; zdôrazňuje pritom cenný atribút ľudskosti: charakter a ohľaduplnosť. Oproti nim stojí svet surovostí, peňazí a známostí. Zdravý stred však vlastne rodí tuctového, priemerného človeka, ktorý môže zutekať jedine k prírode južného Slovenska: k Váhu, hrádzi či topoľovým lesom. Autor kritizuje príživníkov, je na strane uvedomelosti, kritizuje závisť, zlosť, drzosť. Podnik je vlastne mestečko v malom, akési čudné mravenisko, v ktorom sú domy i duše pomaly rovnaké. Je preto dôležité si uvedomiť, že príťažlivosť ľudí spočíva v ich výnimočnosti. Vznikom Chempa sa vytvorila tradícia, akýsi zvyk železnej košele, v ktorej treba pokračovať. Dôležité je pritom zvýraznené šťastie jednotlivca i mikrospoločnosti. Poriadny chlap sa teda nepotrebuje predvádzať, musí ísť často aj cestou opozície. Sebastián oponuje aj svojmu budúcemu svokrovi-primárovi; psychologizuje, argumentuje. Ten ho má za nevďačné šteňa, naivného hlupáka, kujona. Konfrontuje sa pritom staré a nové, spokojné a nerozvážne. Postupne sa však vynára akýsi pocit osamotenosti a potreby redukcie kontaktov s ľuďmi. Teória sa kontaminuje praxou. Sebastián presne identifikuje svoje rozpoloženie akoby plynúce mimo jeho osobnosti. Musí si uvedomiť, že skoro každý v jeho okolí má niečo „na rováši“, vietor duje z viacerých strán, a preto si musí dávať pozor. V tomto bode sú významné psychologizujúce myšlienkové pochody hlavného hrdinu: „... ja som čosi ako živá mŕtvola, mňa moji aspoň vidia, majú ma na očiach, môžu mi nadávať, chváliť ma, pozhovárať sa so mnou, ale ináč som tiež mŕtvy, odpísali ma, urobili zo mňa nulu ... hoci som sa nezmielil. Správam sa, akoby sa nič nebolo stalo, ale vnútri ma to škrie ... a často len veľmi ťažko odolávam túžbe pomstiť sa. Ved' ten chemonit ... je tiež súčasť pomsty. Ja vidím veľmi dobre, ako šafária tí, čo nás odpísali. Vidím všetko, pretože mám svoj podnik rád.“ [10] Sebastián vo fabrike vidí zmysel svojho života. Chráni svoj podnik, má uvedomelý postoj k pracovisku a spoločenskému vlastníctvu. Tieto pocity sa v ňom postupne redukujú, ved' vidí, že ani samotný riaditeľ nemá záujem zasahovať

do nepríjemných vecí. Spokojnosť sa nahradila opatrnosťou a nedôverou. Dôležité je neprivolávať si starosti, vmestiť sa do kože a nerýpať na všetky strany. Sebastián pendluje medzi individuálnym pocitom zblížovania a odcudzovania sa; uvedomuje si nemožnosť polovičatých riešení: mlčať – udať, nasýtiť vlka – zachovať ovcu celú. Rozkol sa musí vyriešiť redukciami priepasti medzi spolupracovníkmi. Pažravci a egoisti sa majú stať vyvrhelmi (mikro)spoločnosti. Kým sa to (aspoň na pracovisku) nestane, tento svet sa postupne zúži a príde depresia. Vyvstanú prekážky nielen zvonka, ale aj z vlastnej duše. Človek však musí pracovať a myslieť na dobrú vec, upozorňovať na systémové chyby, občas riskovať a pritom mierne si popáliť prsty. Do kontrastu sa tak dáva azda odveká túžba človeka po vždy väčšom bohatstve, pričom kolektívna radosť je asi utópiou. Autor hlása, že je však potrebné svedomite pracovať. Uvádza výhody priemyselnej veľkovýroby; vymenúva riziká individuálneho rozmachu. Aj z toho vyplýva odveký antagonizmus: „... *aj kradnutie, tento nový typ ‚podnikania‘, sa môže uskutočňovať len preto, že kdesi zaškrípala kontrola, že ktosi zahaproval a hapruje sústavne, pretože mu z toho kvapne. Peniaze sú lákavejšie ako etika, riziko víťazí nad morálkou, z rizika plynie ošoh. Čo plynie z morálky? Samé obmedzenia.*“ [11] Svet je možno skazený, nakoľko núti kradnúť aj tých, ktorí nechcú, ale musia, lebo rád žijú na úrovni. Akýmsi vyvrcholením textu je celkový obrat v správaní Sebastiána: počas niekoľkých dní sa zo „... *zhovorčivého, družného pracovníka stal mlčanlivý, akoby zakríknutý mladý muž, vykoľajený adolescent, ktorý placho striehne po svojom okolí, má pohľad štvanca, akoby našho číhalo nebezpečenstvo.*“ [12] Jeho entuziazmus postupne vyhasína, nedarí sa mu vyslobodiť z jarma mátožných myšlienok. Je to dôležité obdobie jeho neskorého dospievania, ba oboznamovania sa s tvrdou realitou. Vyšetovanie rozkrádačky vďaka policajtom prichádza neskoro, veď Sebastiánova duša už vlastne onemela. Anonymné udanie mierne dopomohlo k tomu, aby z neho spadol určitý kameň, aby sa rozťal uzlík jeho zošnúrovaného vnútra. Komplexne utrpelo porážku „... *sebavedomie, ktoré sa podľa kritérií Sebastiánových roľníckych predkov mohlo prejavovať a prejavovalo sa v pracovnej veľkorysosti; nie v nadutosti spôsobov, ale v tom, že človek-hospodár s istotou siahal po pluhu, po kose, po bránach, že nezapochyboval o účelnosti...*“ [13] Žiaľ, Sebastiánovo správanie nepasovalo do celkovej koncepcie rozmyšľania a konania niektorých pracovníkov závodu, kde neplatil kruh harmonických zákonitostí života roviny: človek, príroda, priemysel. Mladí by mali chodiť preto s klapkami na očiach a so štuplami v ušiach...?

Autor uvádza aj rôznorodosť dnešných ľudí, pričom sa kriticky stavia k ich často až nekritickému pohľadu. Voči sebe – s miernou nadsázkou – je sebareflexívny: „... *vidím, ako pracuje človek, ktorý si o sebe myslí, že by sa mohol stať spisovateľom. Má knižku pre deti. Chcel by napísať aj dielo o našej fabrike so mnou v samom strede. Ja ako epicentrum Kresanovho románu! Ako potomok mravných hodnôt, ako ich nositeľ!*“ [14] Vo svojom vnútri vyzdvihuje dôležitosť významu literatúry a realizácie cezeň. Aj vďaka nej sa ľudia môžu zriecť ľahostajnosti o veci spoločné. Majú sa preto učiť samostatne rozmyšľať a nachádzať zmysluplné riešenia; plniť si povinnosti. Z textu (v pozadí toho) sa vynára morálna dilema: čo je lepšie – byť udavačom alebo zlodejom? Celkovo môžeme uviesť, že sa tak Sebastián Polák stáva akýmsi antihrdinom nášho sveta, ba bezvýznamným sekundárom. Jeho svet sa zrúca, ideály utrpia porážku. Nová skúsenosť s neriešiteľnou záťažou mu strpčia život. Jeho konečný príchod na dedinu však dáva nádej na psychické, zmysluplné znovuzrodenie: „*Oháňať sa motykou... Trpké živobytie! A predsa práve teraz, vyčerpaný, ubolený, drvený únavou a vari aj rozháravujúcou sa svalovou horúčkou, videl všetko ináč, v jasnejších obrysoch. Svet sa zjednodušil, akoby v ťažkej práci vypotil zo seba všetko zbytočné.*“ [15] Sebastián hľadal a pritom našiel dobré slová, ktoré sú často drahšie ako peniaze a nasýtia dušu práve v dedinskom prostredí, kde ľudia majú k sebe bližšie, nie sú skúpi, hovoria úprimnejšie, vedia o sebe a často si aj vzájomne pomáhajú. Sebastián Polák sa vlastne vracia k svojim predkom.

K práci na poli, ktorá pomáha a oslobodzuje od intríg. Ako správny potomok. V symbióze s prírodou južného Slovenska: „Daleko za lánmi polí sa týčili fabrické komíny. Akoby sa dvíhali, vyrastali z oráčín, z obilných lánov, z kukuričnisk, akoby korenili vedno s cukrovou repou. Biely dym, žltý dym. Chlór, síra. Žiť treba.“ [16]

LITERATÚRA

- [1] ANDRUŠKA, P. *Potomok*. Bratislava : Smena, 1987, s. 80. bez ISBN.
- [2] OBUCH, O. Sonda do súčasnosti. In: *Sloboda*, roč. 42, 1987, č. 37, s. 4. bez ISSN.
- [3] SULÍK, I. Opakovanie – matka múdrosti? In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 6, s. 70. bez ISSN.
- [4] VEĽKÝ, J. Peter Andruška – Potomok (rec.). In: *Slovenské pohľady*, roč. 103, 1987, č. 12, s. 119. bez ISSN.
- [5] SOUČKOVÁ, M. Bez klamných ilúzií. In: *Večerník*, roč. 37, (7. 1.)1988, č. 5, s. 7. bez ISSN.
- [6] BÁTOROVÁ, M. Ustálená hierarchia hodnôt. In: *Romboid*, roč. 23, 1988, č. 10, s. 127. bez ISSN.
- [7] TRUHLÁŘ, B. V centre Andruškovho... In: *Ako v pozn. č. [1], záložka knihy*. bez ISBN.
- [8] OKÁLI, D. Román Petra Andruška... In: *Ako v pozn. č. [1], záložka knihy*. bez ISBN.
- [9] *Ako v pozn. č. [1], s. 61.*
- [10] *Tamže, s. 143.*
- [11] *Tamže, s. 197-198.*
- [12] *Tamže, s. 214.*
- [13] *Tamže, s. 232.*
- [14] *Tamže, s. 238.*
- [15] *Tamže, s. 252.*
- [16] *Tamže, s. 264.*

ÉRSEKÚJVÁR VÁROS KÉTNYELVŰSÉGE

Szabolcs SIMON¹

ABSTRACT

Bilingualism in the city of Nové Zámky in Slovakia

The aim of the research on which our paper is based is to create a "map" of the bilingualism of Nové Zámky. Two autochthonous nationalities live in the city, which has a Hungarian majority. The research is rooted in a fieldwork made by the method of questionnaire survey, and examines socio-linguistic, sociological and socio-psychological variables. An important viewpoint of the research is to define the nationality and the first language of the informants, since the aim of the project is to make a diagnosis on the orientations and opinions of them, and to make clear their attitude to the bilingualism, national autodefiniton and the assimilative tendencies of the settlement.

KEYWORDS

ethnic komposition, bilingualism, informants, sociolinguistic survey, Hungarian speaker's community in Slovakia, linguistic and sociolinguistic variable

Bevezetés²

Dolgozatunk tárgya Érsekújvár város kétnyelvűségének bemutatása, mind a magyar, mind a szlovák nemzetiségűek/anyanyelvűek szempontjából. A tanulmány első részében bemutatjuk a várost, a vizsgálat módszerét és az adatközlőket. Felmérésünkben a nyelvhasználat különféle kérdéseivel foglalkozunk; képet nyújtunk az adatközlők anyanyelvi és másodnyelvi ismereteiről, a magyar és a szlovák nyelv használatának elterjedtségéről a közéleti és a családi nyelvhasználatban (vö. Lampl 2011), az adatközlők idegen nyelvi ismereteiről és egyebekről. A kutatás eredményeit statisztikai adatokkal illusztráljuk, és a jobb áttekinthetőség céljából táblázatokban is bemutatjuk.

1. Néhány adat Érsekújvárról és történelméről

Érsekújvár területének benépesedését a középkorral kötik egybe. A középkorban ugyanis fontos kereskedelmi települések voltak ezen a területen. Érsekújvár város megalapítását akkorra teszik, amikor Várday Pál esztergomi érsek megépítette az érsekújvári várat, tehát 1545-re. Az újvári vár a Nyitra folyó mentén épült az érsekég birtokai védelmére. (https://www.novezamky.sk/hu/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700041&id=1159&p1=5637)

A második vár az Új vár (Castrum Novum, Oláhújvár) elnevezést kapta. Az első a Nyitra folyó bal oldalán, az Új vár viszont a jobb oldalon található. Az elsőnek megépülő várhoz a későbbiekben erőd is épült, amely hat füles-bástyából és két várkapuból állt. 1663-ban Ahmed Köprülü pasa tartománynak nevezte ki Érsekújvárt, amely az *Eyalet-i Uyvar* nevet kapta. 1685-ben Lotharingiai Károly és Heisler ezredes visszaszerezték a várost a törököktől (vö. *Fragmenty mesta Nové Zámky* 2000: 24). 1691-ben vált Érsekújvár hivatalosan is várossá,

---

¹ Simon Szabolcs, PhD. Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Komárom, simons@ujs.sk

² A tanulmány a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda támogatásával és a *Dél-Szlovákia kétnyelvűsége, különös tekintettel néhány választott település helyi önkormányzatának kétnyelvűségére* c. projekt (Fond na podporu kultúry národnostných menšín, 21-170-00334) keretében készült a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

amikor Széchenyi György esztergomi érsek erre a kiváltságos rangra emeli. 1704-ben a kuruc generális, Bottyán János, Rákóczi hűséges katonája vezetése alá került a város, azonban nem tartott sokáig a kurucok itt tartózkodása, 1710-ben elhagyták a várost. 1724-ben III. Károly lebontatta a város védelmét szolgáló erődöt. 1918-ban, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, Érsekújvár a Csehszlovák Köztársaság része lett (vö. N. N. 2000).

Andódon, közvetlenül Érsekújvár mellett született, Czuczor Gergely, gyermekéveit Érsekújváron is töltötte. Az ő nevéhez fűződik az egyik jelentős szótárunk, a Czuczor–Fogarasi-féle szótár (*A magyar nyelv szótára*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János, M. Tudom. Akad. rendes tagok. Pest, Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál, 1862).

Napjainkban a város óvodái közül hat szlovák nevelési nyelvű, kettő pedig szlovák és magyar nevelési nyelvű. Az alapiskolák közül hat szlovák tanítási nyelvű és egy magyar, a Czuczor Gergely Alapiskola. A hét középiskolából, kettő gimnázium, a többi szakközépiskola. A gimnáziumok közül az egyik szlovák, a másik, a Pázmány Péter Gimnázium, pedig magyar tanítási nyelvű. A szakközépiskolák közül kettő szlovák, a másik három vegyes, szlovák és magyar tanítási nyelvű (vö. Strba 2008).

1.1. Érsekújvár város demográfiai adatairól

A város lakosságának száma 1970-től jelentősen emelkedik, azonban 1997-től kezdődően fokozatosan csökken. 1996-ban volt a legnagyobb számú a lakosság, 43 546, 2014-ben viszont már csak 38 941. Ezt a hullámzást valószínűleg befolyásolhatta a gyors gazdasági dinamizmus, majd ez követően a hanyatlás (vö. Gyurgyík 2004, 2011, 2014).

Érsekújvár lakossága nemzetiség tekintetében színes képet mutat. A szlovák és a magyar, mellett cseh, roma, zsidó, német származású polgárai is vannak. A 2011-es népszámlálás adatai alapján Érsekújvárbán a lakosság 64,6%-a a szlovákot, 22,4%-a a magyart, 0,5%-a a csehet határozta meg nemzetiségeként; 11,7% nem szolgáltatott erről adatokat. Az alábbi 1. táblázat Érsekújvár, ill. az Érsekújvári járás lakosainak nemzetiségi eloszlását ábrázolja.

Nemzetiség	Érsekújvár városa		Érsekújvári járás	
	Lakosok	%	Lakosok	%
szlovák	25 618	64,62	84 006	58,17
magyar	8 863	22,36	48 483	33,57
cseh	216	0,54	651	0,45
roma	46	0,12	691	0,48
zsidó	27	0,07	32	0,02
bolgár	25	0,06	36	0,02
lengyel	21	0,05	48	0,03
német	18	0,05	39	0,03
ukrán	11	0,03	24	0,02
morva	10	0,03	35	0,02
horvát	9	0,02	16	0,01
orosz	9	0,02	24	0,02
ruszin	7	0,02	17	0,01
szerb	6	0,02	16	0,01
egyéb	118	0,30	258	0,18
nincs feltüntetve	4 642	11,71	10 041	6,95
összesen	39 646	100,00	144 417	100,00

1. táblázat: *Érsekújvár és az Érsekújvári járás lakosainak nemzetiség szerinti eloszlása a 2011-es népszámlálás adatai alapján*

Forrás: *Územný plán mesta Nové Zámky*, 2016: 29–30
https://www.novezamyky.sk/assets/File.ashx?id_org=700036&id_dokumenty=20038 (letöltve: 2020.12.16.)

A legújabb, a 2021-es népszámlálási adatok szerint Érsekújvárnak 37 791 lakosa van. Ebből első nemzetiségként a magyart jelölte meg 8 101 lakos, második nemzetiségként pedig 1 056 lakos. A magyarok száma összesen 9 157, arányuk a városban 24,23% (Forrás: a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai; vö. Czímer 2022a).

2. A felmérés módszere, az adatközlők bemutatása

A terepmunka során az volt a célunk, hogy legalább 40 magyar nyelven és 40 szlovák nyelven kitöltött kérdőívet gyűjtsünk fel. Az adatközlőket a terepmunkások elsősorban saját ismeret-ségi körükből választották ki, magyar, illetve szlovák nemzetiségű személyeket egyaránt. Ezenkívül véletlen mintavétellel kérdeztük le az adatközlőket a kutatáshoz készült kérdőívvel. Az adatközlők a kétféle, magyar és szlovák nyelvű kérdőív közül választhattak. A kutatás során az volt a cél, hogy a felmérésben – lehetőség szerint – nők és férfiak egyaránt vegyenek részt, hasonló arányban, illetve, a fiatal, középkorú és idősebb korcsoport is képviselve legyen a mintában, lehetőség szerint szintén arányosan. Ezenkívül szempont volt még az is, hogy iskolázottság szerint is rétegzett legyen a minta; vagyis felső-, közép- és alapfokú iskolázottsággal rendelkező személyek is legyenek benne. A 40 magyar és 40 szlovák nyelven kitöltött kérdőív által felgyűjtött adatok nem tekinthetők reprezentatívnak.

A kérdőív 29 kérdést tartalmaz, magyar és szlovák nyelvű változatban készült el. A két-féle változat teljes mértékben megegyezik egymással. A kérdőív magyar változatában a legtöbb kérdés, természetesen, a magyar – mint az adatközlők feltételezett első nyelve – használatára vonatkozott; a szlovák változatban pedig hasonló módon a szlovákra. Feltételeztük ugyanis, hogy a magyar kérdőíveket főleg magyar anyanyelvű adatközlők választják, míg a szlovák változatot főleg szlovák anyanyelvűek.

2.1. A kutatási minta

Kutatási mintánkban a magyar kérdőívet választók közül 17 férfi és 23 nő, a szlovák kérdőívet választók közül 21 férfi és 19 nő. Az adatközlők közül 56 érsekújvári, 21 szímői, 2 tótmegyeri és 1 kamocsai lakos; a lekérdezettek 70%-a Érsekújvárbán lakik.

Adatközlők	Férfiak	%	Nők	%	Σ	%
Magyar kérdőívet választó adatközlők	17	42,5	23	57,5	40	100%
Szlovák kérdőívet választó adatközlők	21	52,5	19	47,5	40	100%

2. táblázat: *Az adatközlők nemek szerinti megoszlása*

Az alábbi 3. táblázatban láthatjuk, hogy mind a magyar mind a szlovák válaszadók körében képviselve volt a fiatal, a középkorú és az idősebb korosztály is. E tekintetben az egyes korcsoportok viszonylag kiegyenlítettek.

Életkor	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Σ	%
15 – 34	13	32,5%	11	27,5%	24	30
35 – 54	23	57,5%	25	62,5%	48	60
55 – 65+	4	10%	4	10%	8	10
Σ	40	100%	40	100%	80	100

3. táblázat: *Az adatközlők életkor szerinti megoszlásban*

2.2. Az adatközlők iskolai végzettsége

A 4. táblázatból kiderül, hogy az adatközlők többsége középfokú végzettséggel rendelkezik: a „magyar” adatközlők 65%-a, a szlovák adatközlők 82,5%-a. Kissé meglepő adat, hogy felsőfokú végzettséggel több magyar kérdőívet kitöltő adatközlő rendelkezik, mint szlovákot (27,5% : 15%). Ismeretes azonban, hogy országos viszonylatban fordított a helyzet.

Iskolai végzettség	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Σ	%
alapfokú	3	7,5%	1	2,5%	4	5,0%
középfokú	26	65%	33	82,5%	59	73,8%
felsőfokú	11	27,5%	6	15%	17	21,3%
Σ	40	100%	40	100%	80	100%

4. táblázat: *Az adatközlők iskolai végzettség szerinti megoszlásban*

2.3. Az adatközlő nemzetisége

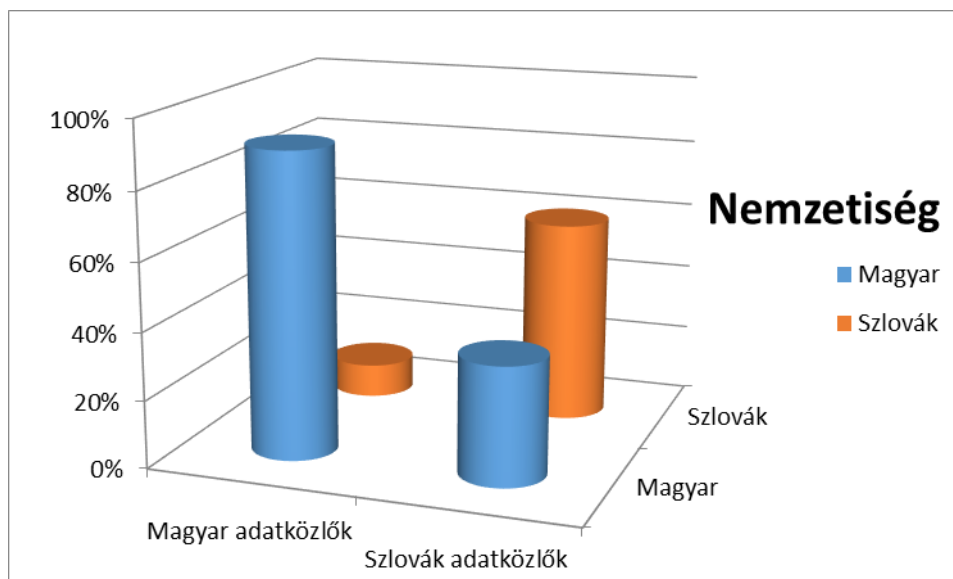
Adatközlő	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Σ	%
Magyar nemzetiségű	36	90%	14	35%	50	62,5
Szlovák nemzetiségű	4	10%	24	60%	28	35,0
Nem jelölte meg	0	0%	2	5%	2	2,5
Σ	40	100	40	100,0	80	100,0

5. táblázat: *Az adatközlők nemzetiség szerinti megoszlásban*

Az 5. táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar kérdőívet kitöltő válaszadók közül 4 személy szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, míg a szlovák kérdőívet kitöltők közül 14-en magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ezenkívül 2 válaszadó nem tüntette fel a nemzetiségi hovatartozását; ezek a személyek szlovák nyelvű kérdőívet választottak kitöltésre.

Az eredmények azt tükrözik, hogy a nemzetiségi hovatartozás és az első nyelv (anyanyelv) kategóriái nem esnek egybe Érsekújvár esetében sem (lásd még a 6. táblázatban; vö. Bauko 2015, Mrva–Szilvássy 2011, Pusztay 2017). Az a tény, hogy szlovák nyelvű kérdőívet választott 14 magyar nemzetiségű adatközlő, arra enged következtetni, hogy a csoportba tartozó személyek szlovák nyelvbéli kompetenciái fejlettebbek, mint a magyarbeliek. Valószínű, hogy szüleik, családtagjaik révén magyar nemzetiségű, azonban szlovák domináns nyelvű egyénekről lehet szó, ill. vegyes házasságból származókról. Az sem zárható ki, hogy magyar szülőktől származnak ezek az adatközlők, nemzetiségük tekintetében azonban inkább szlovák attitűddel rendelkeznek. Ezzel összefüggésben szintén feltételezhető, hogy a csoport tagjai, még inkább azok leszármazottai, hajlamosabbak az asszimilációra (vö. Kiss Zita 2018, Sorbán 2014, Tóth 2019). Ebben bizonyára a többségi szlovák nyelven történt iskolai oktatásnak van szerepe.

A "szlovák adatközlők" csoportjában 14 (35%) a magyar, 24 (60%) a szlovák nemzetiségű. A magyar nemzetiséget az adatközlők szintén többféle okból kifolyólag is megjelölhették; például a vegyes házasságból való származás, szülők nemzetisége, egyébek miatt.

1. grafikon: A magyar és szlovák kérdőívet kitöltők nemzetiség szerinti megoszlása

Az 1. grafikonból az látható, hogy a magyar nemzetiségűek szlovák nyelvű kérdőívet is választottak, és fordítva, szlovák nemzetiségűek, kisebb számban magyar nyelvű kérdőívet töltöttek ki.

2.4. Az adatközlők anyanyelve³

A magyar nyelvű kérdőívet kitöltő adatközlők közül 36-an (90%) magyar nemzetiségűek és valamennyien, mind a 40-en, magyar anyanyelvűek is. Ugyanakkor a szlovák nyelvű kérdőívet kitöltők közül 14-en (35%) magyar nemzetiségűek és ugyanannyian, 14-en magyar anyanyelvűek (35%).

Köztudomású, hogy a szlovákiai magyarok körében az anyanyelv szoros kapcsolatban áll a nemzetiség kérdésével, ugyanakkor a kettő nem esik egybe, ahogy a jelen esetben sem. Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar kérdőívet választó adatközlők teljes mértékben magyar anyanyelvűek, de közülük 4-en szlovák nemzetiségűek. A szlovák kérdőívet kitöltők közül 26-an szlovák anyanyelvűek (65%), viszont 14-en (35%) magyar anyanyelvűek. Ami a csoportba tartozók nemzetiségét illeti, 60%-uk szlovák, 35%-uk pedig magyar. Kiegészítésképpen megjegyezzük, hogy az adatok arra is fényt derítenek, hogy a nemzetiségüket meg nem jelölő 2 személy (5%) szlovák nyelvű kérdőívet választott, nemzetiségi hovatartozásuk is vélhetően a szlovák felé tolódik el.

Első nyelv (anyanyelv)	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Σ	%
magyar	40	100%	14	35%	54	67,5%
szlovák	0	0%	26	65%	26	32,5%

³ A szlovákiai magyarok kódkészletéhez, nyelvhasználati problémáikhoz vö. pl. Lanstyák 2018, Misad 2019, Simon 2010, 2017, Szarka 2009.

Σ	40	100%	40	100%	80	100%
---	----	------	----	------	----	------

6. táblázat: *A magyar és a szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők első nyelv (anyanyelv) szerinti bontásban*

A fenti adatokból kitűnik, hogy a magukat magyar első nyelvűnek (anyanyelvűnek) vallók száma nagyobb, mint a magukat magyar nemzetiségűnek vallóké. Az aránybeli különbség 54 : 50, a különbség 4 fő (5%).

Az utóbbi, 2021-es népszámlálási adatok szerint a Szlovákiában élő személyek 7, 75%-a magyar identitásának jelölte meg magát a nemzetiségre vonatkozó első kérdésnél. Az állampolgárok 8,5%-ának magyar az anyanyelve (462 175 személy) (vö. Czímer 2022b).

2.5. A *standard*, a *nemstandard* és a *nyelvjárás* fogalmához

A *standard*, vagy *sztenderd* fogalmát mint szociolingvisztikai terminust Kontra Miklós (Kontra 2006: 578–579) a következőképpen határozza meg⁴:

„A standard magyar az a dialektus, amelyet az írott szövegekben többnyire használnak, amelyet a művelt magyar beszélők beszélnek, és amelyet a magyarul tanuló idegen ajkúaknak tanítanak. E változat szókincsét és nyelvtanát szótárakban, ill. nyelvtanokban kodifikálják. Vagyis ez a kodifikált norma. Nem azonos azzal, amit a magyar nyelvészek a szakirodalom zömében irodalmi nyelvnek vagy köznyelvnek neveznek [...]”

Hasonló megfogalmazás olvasható Peter Trudgilltől is, aki szerint egyetlen kiválasztott kiejtésváltozat, amely ehhez a dialektushoz, vagyis nyelvváltozathoz társulna, nem létezik, de szókincsét és nyelvtanát szótárakban kodifikálták. A standard/sztenderd magyar több kutató véleménye szerint *többközpontú sztenderd*, amelyhez több, egymástól valamelyest különböző standard nyelvváltozat tartozik, így a Szlovákiában, Vajdaságban, Erdélyben, Kárpátalján beszélt standard. Az összes többi nyelvváltozat – így a nyelvjárásoké is – gyűjtőneve *nemstandard/nemsztenderd magyar* (vö. Trudgill 1997: 77).

2.6. A helyi nyelvjárás

Érsekújváriban és környékén a helyi dialektus az észak-dunai nyelvjárás csoportba tartozik, amely a Duna mentén húzódik a Csallóköztől; a Vágtól keletre terül el, az Érsekújvár – Párkány vonal mentén a délre eső területet foglalja magában. Ez a terület egyfajta átmenetet képez a dunántúli és a nyugatipalóc-féle nyelvjárások között (vö. Lanstyák 2000, Szabó Mihály–Lanstyák 2011). Az enklávét tehát mindkét nyelvjárás típus elemeit magában foglalja, például a labiális *á* hang nincs meg a nyugati-dunántúli nyelvjárásban; a csallóköziből az igen nyílt *ä* viszont a nyugati palócban nincs meg, de mindkettőben megvan a zárt *ë* (vö. Bódi–Ferenczi–Pál 2019).

2.7. Az adatközlők hozzátartozóinak anyanyelve

A magyar nyelvű kérdőívet választó adatközlők hozzátartozói túlnyomó többségben magyar anyanyelvűek. Az apák esetében 92,5%-ban, az anyák esetében 100,0%-ban.

A szlovák nyelvű kérdőívet választó adatközlők hozzátartozóinak nagyjából a fele szintén magyar anyanyelvű, az apák közül 18 (45%), az anyák közül 21 (52,5%). Noha a szlovák kérdőívet kitöltők szüleinek nagyjából a fele magyar anyanyelvű, gyermekeiknek, az adatköz-

⁴ A *standard/sztenderd* értelmezéséhez vö. még Lanstyák 2018, Tolcsvai 2016.

lőknek már jóval több mint a fele 26 (65%) szlovák anyanyelvű, ill. a másik részének 14 (35%) is domináns nyelve bizonyára a szlovák. Valószínűsíthető, hogy szlovák tannyelvű iskolában folytatták tanulmányaikat. Az érdekeség kedvéért jegyezzük meg, hogy anyai ágon a nagyszülők 52–52%-ának magyar (volt) az anyanyelve.

2.8. Az adatközlők attitűdjei a szlovák nyelvhez

A kérdőív egyik kérdése a magyar első nyelvű (anyanyelvű) adatközlők szlovák nyelv iránti attitűdjét vizsgálta. Pontosabban arra a kérdésre akartunk választ kapni, hogy az adatközlők környezetük nyelvének vagy idegennek tartják-e a szlovák nyelvet. A kérdőívben erre a következő kérdés vonatkozott: *Amennyiben Ön nem tekinti a szlovák nyelvet az anyanyelvének, akkor a szlovák nyelv az Ön számára: idegen nyelv vagy a környezet nyelve?* Megjegyezzük, hogy az *idegen nyelv* és a *környezetnyelv* fogalmakhoz az adatközlők nem kaptak felvilágosítást, vagyis azt érthették rajtuk, amit gondoltak.

A magyar kérdőívet kitöltők közül 6 (15%) adatközlő idegen nyelvnek, 34 (85%) pedig a környezet nyelvének jelölte meg a szlovák nyelvet. Az adatközlők válaszai alapján megállapíthatjuk, hogy többségük számára a szlovák nyelv „nem idegen”, hanem a környezet nyelve, vagyis jelenléte természetes a városban.

A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők válaszai viszont ennél érdekesebbeknek bizonyultak. Az összes 40-ből 26-an saját bevallásuk alapján szlovák anyanyelvűek, így elvileg 14 lenne azok száma, akik számára ez a kérdés releváns lehetett; ugyanakkor erre a kérdésre 21 adatközlő válaszolt. Közülük 20 (50%) a „környezeti nyelv” választ jelölte meg válaszként. Megjegyezzük, hogy „másodnyelv” megnevezést nem választottak az adatközlők; igaz, ilyen lehetőség nem lett felkínálva a számukra. Ettől függetlenül feltűntethették volna ezt a lehetőséget is.

Szlovák nyelv az adatközlő számára:	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%
Idegen nyelv	6	15	1	2,5
A környezet nyelve	34	85	20	50
Σ	40	100	21	52,5

7. táblázat. Az adatközlők attitűdjei a szlovák nyelvhez

3. A felmérés adatainak bemutatása

Felmérésünkben fontosnak tartottuk megvizsgálni azt a kérdést, hogy milyen a magyar és a szlovák standard és a helyi nyelvjárások ismeretének szintje az adatközlők körében, önbevallásuk alapján (vö. Tóth 2020). Az erre vonatkozó adatokat az alábbi 8. és a 9. táblázat tartalmazza.

Nyelv-változat/ tudásszint	egyáltalán nem tudom						közép-érték		tökéletesen tudom						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Magyar standard	1	2,5	2	5	6	15	2	5	9	22,5	11	27,5	9	22,5	0	0	40	100
Nyelvjárás	1	2,5	1	2,5	4	10	3	7,5	8	20	11	27,5	8	20	4	10	40	100

8. táblázat: Magyar kérdőívet kitöltők magyar nyelv ismeretének szintje

Az adatközlők önbevallásán alapuló adatok szerint a magyar kérdőívet kitöltők többsége magas szinten ismeri és használja mind a magyar standardot mind a helyi nyelvjárást. Kiváló szinten (5–7. szint) 29 (72,5%) adatközlő ismeri a magyar standard változatot. Ketten (5%) közepesen és 9-en (22,5%) nem ismerik ezt a nyelvváltozatot. A nyelvjárás esetében hasonló adatokat kaptunk, 27-en (67,5%) a „tökéletesen tudom” választ jelölték meg (feltüntették konkrétan a palóc és a mátyusföldi nyelvjárást), hárman (7,5%) közepesnek értékelik kompetenciájukat, és mindössze 6-an (15%) vélekedtek úgy, hogy nem ismerik a nyelvjárást. Az adatokból az is kitűnik, hogy az adatközlők standardbeli kompetenciái némileg jobbak, mint a nyelvjárásbeliéi. A standardot kiválóan tudja (5–7. szint) 29 adatközlő (72,5%), a nyelvjárást pedig 27 (67,5%).

Nyelv- változat/ tudás- szint	egyáltalán nem tudom						közép- érték		tökéletesen tudom						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Szlovák standard	0	0	1	2,5	3	7,5	4	10	5	12,5	8	20	18	45	1	2,5	40	100
Nyelvjárás	5	12,5	4	10	5	12,5	4	10	6	15	4	10	4	10	8	20	40	100

9. táblázat: A szlovák nyelvtudás szintje az adatközlők önbevallása alapján (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)

Az adatközlők önbevallásán alapuló adatok szerint a szlovák kérdőívet kitöltők közül 18 (45%) a legmagasabb szinten ismeri és használja a szlovák standardot; a helyi szlovák nyelvjárást ugyanakkor csak 4 (10%). A *tökéletesen tudom* (7. szint) lehetőséget választó adatközlőkhöz képest a valamivel kisebb mértékű tudást (6. szint) jelölte meg 8 adatközlő (20%) a standard esetében; a nyelvjárás esetében ez az érték jóval kevesebb, 4 adatközlőnél (10%) tapasztalható. Az adatokból az is kitűnik, hogy az adatközlők standardbeli kompetenciái sokkal jobbak, mint a nyelvjárásbeliéi. A standardot tökéletesen tudja (5–7. szint) 31 adatközlő (77,5%), a nyelvjárást pedig 14 adatközlő (35%). Néhány adatközlő feltüntette a nyugat-szlovák (1 adatközlő) és bánkeszi (bánovské nárecie) nyelvjárást, amely közép-szlovák nyelvjárás. 8 adatközlő (20%) nem adott választ a nyelvjárás ismeretével kapcsolatban. A szlovák nyelvjárások kevésbé vannak jelen a térségben.

A magyar és a szlovák standard és a helyi nyelvjárások ismeretének szintjén kívül felmérésünk arra is kiterjedt, hogy milyen idegen nyelve(ke)t tudnak az adatközlők és milyen szinten beszélnek az(oka)t. A magyar kérdőívet kitöltők az anyanyelvük és a szlovák másodnyelvük mellett a cseh és az angol nyelvet használják. Csehül a 40-ből 3 adatközlő kiváló szinten beszél, angolul hasonlóan magas szinten heten kommunikálnak, németül például viszont egyetlen adatközlő sem. Érdekes az az adat is, hogy a legmagasabb, a 7-es szintet egyikük sem jelölte meg.

A szlovák kérdőívet kitöltők a szlovák mellett kiváló kompetenciákkal rendelkeznek a magyarból (15-en) a csehből (21-en), az angolból (2-en), a németből (3-an), a franciából (1) és az oroszról (5-en). Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a csoport különféle nyelvekből való kompetenciái fejlettebbek és színesebb képet mutatnak.

3.1. Családi környezetben megjelenő standard és nyelvjárás változatok

Felmérésünkben a családi kommunikációban megjelenő nyelvváltozatok (standard, helyi nyelvjárás, egyéb) elterjedtségéről is képet kaptunk. Az ide vágó adatok összegzését az alábbi táblázatok tartalmazzák.

Magyar	soha						közép- érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Nagyapa (apai)	12	30	0	0	1	2,5	2	5	1	2,5	2	5	18	45	4	10	40	100
Nagyanya (apai)	12	30	0	0	2	5	1	2,5	1	2,5	2	5	19	47,5	3	7,5	40	100
Nagyapa (anyai)	10	25	0	0	0	0	3	7,5	1	2,5	2	5	19	47,5	5	12,5	40	100
Nagyanya (anyai)	10	25	0	0	0	0	3	7,5	2	5	1	2,5	21	52,5	3	7,5	40	100
Apa	7	17,5	1	2,5	1	2,5	1	2,5	1	2,5	4	10	20	50	5	12,5	40	100
Anya	6	15	1	2,5	2	5	1	2,5	1	2,5	4	10	22	55	3	7,5	40	100
Gyermeke	4	10	1	2,5	1	2,5	4	10	0	0	1	2,5	20	50	9	22,5	40	100
Párja	5	12,5	0	0	1	2,5	3	7,5	1	2,5	5	12,5	22	55	3	7,5	40	100

10. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő magyar standardon családi környezetben a családtagjaival (magyar kérdőívet kitöltők)?*

Standardon az adatközlők több, mint a fele beszél családtagjaival. Az adatközlők válaszai arról tanúskodnak, hogy a magyar standardot a leggyakrabban (7. szint) az édesanyjukkal 22 (55%), a párjukkal 22 (55%), a nagyanyjukkal (anyai ágon 21-en, 52,5%) való kommunikációban használják az adatközlők. Csak ezután következik a gyerekeikkel 20 (50,0%) és az apjukkal való kommunikáció 20 (50,0%).

Nagyon gyakran (5–7. szint) 21 adatközlő (52,5% – nagyapával, apai ág), 22 adatközlő (55%, nagyanyával, apai ág), 22 adatközlő (55%, nagyapával, anyai ág), 24 adatközlő (60%, nagyanyával, anyai ág), 25 adatközlő (62,5%, apjával), 27 adatközlő (67,5%, anyjával), 21 adatközlő (52,5%, gyermekével), 28 adatközlő (70%, párjával) beszél családtagjaival. Megállapíthatjuk, hogy az adatközlők családi kommunikációjában erőteljesen jelen van a magyar standard.

Nyelvjárás	soha						közép- érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Nagyapa (apai)	17	42,5	1	2,5	3	7,5	1	2,5	2	5	1	2,5	12	30	3	7,5	40	100
Nagyanya (apai)	15	37,5	1	2,5	2	5	4	10	0	0	2	5	12	30	4	10	40	100
Nagyapa (anyai)	14	35	0	0	2	5	2	5	2	5	2	5	12	30	6	15	40	100
Nagyanya (anyai)	14	35	0	0	3	7,5	0	0	4	10	4	10	12	30	3	7,5	40	100
Apa	12	30	0	0	2	5	5	12,5	3	7,5	1	2,5	14	35	3	7,5	40	100
Anya	11	27,5	0	0	3	7,5	5	12,5	4	10	2	5	12	30	3	7,5	40	100
Gyermeke	11	27,5	0	0	2	5	3	7,5	1	2,5	1	2,5	12	30	10	25	40	100
Párja	10	25	0	0	2	5	3	7,5	5	12,5	1	2,5	15	37,5	4	10	40	100

11. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő magyar nyelvjárásban családi környezetben családtagjaival (magyar kérdőívet kitöltők)?*

A helyi magyar nyelvjárást a leggyakrabban a párjukkal 15 (37,5%), és az édesapjukkal 14 (35%) való kommunikációban használják az adatközlők. Ez azt jelenti, hogy családi kommunikációjukban erőteljesen jelen van a helyi magyar nyelvjárás is, a standard mellett. A standard és a helyi nyelvjárás használatát összevetve, az adatokból látható, hogy a standard szerepe jelentősebb a családi nyelvhasználatban, mint a nyelvjárásé. Nyelvjárásban az adatközlőknek kevesebb, mint a fele beszél a családtagjaival (30–40%). Figyelemfelkeltő adat, hogy 10 adatközlő nem közölt adatot arról, hogy használja-e a standardot gyermekével.

A magánérinkezésben megjelenő nyelvváltozatok elterjedtségét a szlovák nyelvű kérdőívet kitöltő adatközlők körében is vizsgáltuk.

Szlovák	soha						közép- érték		nagyon gyakran						nem válaszolt		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Nagyapa (apai)	14	35	0	0	1	2,5	1	2,5	0	0	1	2,5	15	37,5	8	20	40	100
Nagyanya (apai)	13	32,5	2	5	0	0	1	2,5	0	0	1	2,5	14	35	9	22,5	40	100
Nagyapa (anyai)	15	37,5	0	0	2	5	1	2,5	0	0	1	2,5	12	30	9	22,5	40	100
Nagyanya (anyai)	13	32,5	2	5	1	2,5	1	2,5	0	0	1	2,5	13	32,5	9	22,5	40	100
Apa	12	30	4	10	0	0	1	2,5	3	7,5	1	2,5	14	35	5	12,5	40	100
Anya	8	20	5	12,5	0	0	3	7,5	2	5	1	2,5	18	45	3	7,5	40	100
Gyermeke	6	15	0	0	2	5	2	5	1	2,5	6	15	20	50	3	7,5	40	100
Párja	4	10	2	5	1	2,5	2	5	2	5	5	12,5	23	57,5	1	2,5	40	100

12. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő szlovák standardon családi környezetben (szlovák kérdőívet kitöltők)?*

Az adatközlők válaszai szerint a szlovák standardot használják családi környezetben. Nagyon gyakran (5–7. kategória) használják a párjukkal (30-an, 75,0%), a gyerekeikkel (27-en, 67,5%), az anyjukkal (21-en, 52,5%) való kommunikációban.

Érdekes, hogy a soha (1–3. kategória) választ adók száma a nagyapáknál és a nagyanyáknál a legmagasabb. Az is beszédes adat, hogy a nagyszülőkkel való kommunikációban az adatközlők legalább 37%-a soha nem használja a szlovák standardot, ugyanakkor 35%-uk nagyon gyakran használja. Feltűnő, hogy viszonylag magas a nem válaszolók száma is a nagyszülőkkel való kommunikációra vonatkozólag. Az adatok az adatközlők bizonytalanságát tükrözik. Megállapíthatjuk, hogy az adatközlők családi kommunikációjában jelen van a szlovák standard, de a magyar csoporttal összehasonlítva jóval kisebb mértékben.

Nyelvjárás	soha						közép- érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Nagyapa (apai)	22	55	3	7,5	2	5	0	0	1	2,5	0	0	3	7,5	9	22,5	40	100
Nagyanya (apai)	22	55	2	5	2	5	1	2,5	1	2,5	0	0	2	5	10	25	40	100
Nagyapa (anyai)	22	55	2	5	1	2,5	1	2,5	1	2,5	0	0	3	7,5	10	25	40	100
Nagyanya (anyai)	23	57,5	1	2,5	3	7,5	0	0	1	2,5	0	0	3	7,5	9	22,5	40	100
Apa	23	57,5	2	5	1	2,5	2	5	1	2,5	0	0	3	7,5	8	20	40	100
Anya	23	57,5	4	10	2	5	1	2,5	2	5	0	0	2	5	6	15	40	100
Gyermeke	25	62,5	1	2,5	0	0	2	5	2	5	0	0	3	7,5	7	17,5	40	100
Párja	25	62,5	0	0	0	0	0	0	4	10	0	0	4	10	7	17,5	40	100

13. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő szlovák nyelvjárásban családi környezetben (szlovák kérdőívet kitöltők)?*

Az adatközlők válaszai alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi szlovák nyelvjárás nem túlságosan erőteljesen van jelen a családi kommunikációban. Nagyon gyakran (5–7. kategória) megjelenik, főleg az édesanyjukkal (4 adatközlő, 10,0%), a párjukkal (8 adatközlő, 20,0%) és a gyerekeikkel (5 adatközlő, 12,5%) való kommunikációban. A csoportban ugyanakkor magas a „nem választott” kategóriákba tartozók száma; főleg a nagyszülőkkel való kommunikációt illetően. Összességében az adatok azt mutatják, hogy a családi nyelvhasználatban jóval nagyobb szerepe van a helyi szlovák standardnak, mint a dialektusnak.

Kérdéseink között olyanok is szerepeltek, amelyekkel a magyar standard és a nyelvjárások, ill. a szlovák standard és a nyelvjárások jelenlétét vizsgáltuk különféle nyilvános nyelvhasználati szintereken. Az erre vonatkozó kérdésünk a következő volt: *Milyen gyakran beszél a megadott nyelven az iskolában/a munkahelyen és a közéletben?* Az eredményeket az alábbiakban ismertetjük.

3.2. Az adatközlők beszélt nyelve az iskolában / munkahelyén és a közéletben

A fenti kérdésre az adatközlők megválaszolták, hogy milyen nyelvet használnak egyes szintereken. Választ adtak arra, hogy az iskolában / munkahelyen, barátokkal, ismerősökkel az utcán, az üzletben, a hivatalokban milyen nyelven kommunikálnak (vö. Varga 2017, Vass 2013).

3.2.1. A magyar standard az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Magyar standard	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	4	10	3	7,5	0	0	7	17,5	5	12,5	6	15	14	35	1	2,5	40	100
Barátaival	5	12,5	1	2,5	1	2,5	5	12,5	2	5	6	15	19	47,5	1	2,5	40	100
Ismerőseivel az utcán	4	10	2	5	2	5	7	17,5	1	2,5	6	15	16	40	2	5	40	100
Üzletekben	4	10	2	5	3	7,5	6	15	7	17,5	11	27,5	6	15	1	2,5	40	100
Hivatalokban	5	12,5	4	10	9	22,5	8	20	5	12,5	6	15	2	5	1	2,5	40	100

14. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő magyar standardon az iskolában / barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők magyar nyelven kommunikálnak a különféle nyelvhasználati szintereken. A magyar standardot természetes módon nagymértékben használják (5–7.) az iskolában, ill. a munkahelyen, 25 adatközlő (62,5%), a barátokkal való kommunikációban 27 adatközlő (67,5%), az ismerőseikkel való beszélgetésekben az utcán 23 adatközlő (57,5%), az üzletben 24 adatközlő (60%) valamint a hivatalokban is 13 adatközlő (32,5%). Ez utóbbi szintéren azonban a legkevésbé gyakran. Az eredmények azt mutatják, hogy ahogy haladunk a magán szférától a közéleti felé, egyre csökken a magyar nyelv használata. E tekintetben speciális eset, kivételt jelent az iskolai nyelvhasználat.

3.2.2. A magyar nyelvjárás az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Magyar nyelvjárás	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	13	32,5	3	7,5	4	10	4	10	4	10	4	10	6	15	2	5	40	100
Barátaival	9	22,5	1	2,5	3	7,5	3	7,5	8	20	7	17,5	7	17,5	2	5	40	100
Ismerőseivel az utcán	8	20	2	5	4	10	7	17,5	6	15	6	15	7	17,5	0	0	40	100
Üzletekben	10	25	2	5	7	17,5	6	15	5	12,5	5	12,5	4	10	1	2,5	40	100
Hivatalokban	13	32,5	7	17,5	3	7,5	6	15	3	7,5	4	10	3	7,5	1	2,5	40	100

15. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő magyar nyelvjárásban az iskolában/barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők magyar nyelvjárásban is kommunikálnak a különféle nyelvhasználati szintereken. A helyi magyar nyelvjárást gyakran használja (5–7. szint) az iskolában, ill. a munkahelyen 14 adatközlő (35,0%), a barátokkal való kommunikációban 22 adatközlő (55,0%), az ismerőseikkel való beszélgetésekben az utcán 19 adatközlő (47,5%), az üzletben 14 adatközlő (35,0%) valamint a hivatalokban is 10 adatközlő (25,0%). Ez utóbbi szintéren azonban a legkevésbé gyakran. Az eredmények itt is azt mutatják, hogy ahogy haladunk a magán szférától a közéleti hivatalos felé, egyre csökken a magyar nyelvjárás használata. E tekintetben szintén kivételt jelent az iskolai nyelvhasználat. Összességében azonban a nyelvjárás jelenléte a különféle kommunikációs helyzetekben a standardéhoz képest csaknem fele akkora.

3.2.3. Más nyelv az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Más nyelv	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	4	10	6	15	3	7,5	8	20	6	15	5	12,5	7	17,5	1	2,5	40	100
Barátaival	10	25	4	10	7	17,5	9	22,5	5	12,5	1	2,5	3	7,5	1	2,5	40	100
Ismerőseivel az utcán	7	17,5	5	12,5	6	15	11	27,5	4	10	2	5	3	7,5	2	5	40	100
Üzletekben	3	7,5	2	5	2	5	11	27,5	10	25	4	10	5	12,5	3	7,5	40	100
Hivatalokban	3	7,5	1	2,5	1	2,5	6	15	10	25	7	17,5	12	30	0	0	40	100

16. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő más nyelveken mint a magyar az iskolában/munkahelyen, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők jóval gyakrabban használják a magyart a különféle nyelvhasználati szintereken, mint más nyelveket. Ez a körülmény nagymértékben elősegíti a magyar nyelv megmaradását a városban. Más nyelveket, mint a magyart az adatközlők főleg a hivatalokban 29 adatközlő (72,5%), az üzletekben 19 adatközlő (47,5%), és legkevésbé ismerőseikkel az utcán 9 adatközlő (22,5), valamint a barátaikkal 9 (22,5%) kommunikálva használnak (5–7. szint). E tekintetben fordított a helyzet, mint a magyar esetében, vagyis a közéleti nyilvános szintereken, hivatalos helyeken más nyelv (a szlovák) az erőteljesebben jelen levő, a magán szféra felé haladva azonban ez csökkenő tendenciát mutat.

3.2.4. A szlovák standard az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Szlovák standard	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	1	2,5	2	5	1	2,5	2	5	3	7,5	3	7,5	28	70	0	0	40	100
Barátaival	2	5	3	7,5	3	7,5	2	5	5	12,5	4	10	21	52,5	0	0	40	100
Ismerőseivel az utcán	3	7,5	0	0	3	7,5	5	12,5	5	12,5	3	7,5	20	50	1	2,5	40	100
Üzletekben	1	2,5	1	2,5	2	5	2	5	3	7,5	2	5	24	60	5	12,5	40	100
Hivatalokban	1	2,5	0	0	0	0	2	5	2	5	4	10	31	77,5	0	0	40	100

17. táblázat. Milyen gyakran beszél az adatközlő szlovák standardon az iskolában/munkahelyen, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?

A válaszok alapján megállapítható, hogy a szlovák nyelvű kérdőívet kitöltő adatközlők szlovák nyelven kommunikálnak a különféle nyelvhasználati szintereken. A szlovák standardot természetes módon nagymértékben (5–7. szint) használják az iskolában, ill. a munkahelyen 34 (85,0%), a barátokkal való kommunikációban 30 (75,0%), az ismerőseikkel való beszélgetésekben az utcán 28 (70%), az üzletben 29 (72,5%) valamint a hivatalokban is 37 (92,55%). Ez utóbbi szintéren a leggyakrabban, leszámítva az iskolai nyelvhasználatot. A nyilvános szintereken – amennyiben magyar nyelvbéli kompetenciáik ezt lehetővé teszik – vélhetően az adott kommunikációs tényezők szerint választanak nyelvet (ki a beszélgetőpartner, téma, a beszélgetés célja stb.).

3.2.5. A szlovák nyelvjárás az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Nyelvjárás	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	23	57,5	5	12,5	3	7,5	0	0	1	2,5	0	0	2	5	6	15	40	100
Barátaival	20	50	3	7,5	3	7,5	2	5	2	5	1	2,5	2	5	7	17,5	40	100
Ismerőseivel az utcán	23	57,5	3	7,5	0	0	2	5	2	5	2	5	1	2,5	7	17,5	40	100
Üzletekben	25	62,5	4	10	1	2,5	1	2,5	0	0	2	5	0	0	7	17,5	40	100
Hivatalokban	30	75	0	0	0	0	1	2,5	0	0	2	5	0	0	7	17,5	40	100

18. táblázat. Milyen gyakran beszél az adatközlő szlovák nyelvjárásban az iskolában/munkahelyen, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?

A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők szlovák nyelvjárásban szinte alig kommunikálnak a különféle nyelvhasználati szintereken. A helyi szlovák nyelvjárást gyakran (5–7. szint) mindössze 5 adatközlő (12,5%) a használja a barátokkal való kommunikációban és ugyanennyi az ismerőseivel az utcán.

3.2.6. Más nyelv, mint a szlovák az iskolában, az utcán, a hivatalokban

Más nyelv	soha						közép-érték		nagyon gyakran						nem választott		összesen	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%	Σ	%
Iskolában / munkahelyen	21	52,5	3	7,5	0	0	4	10	3	7,5	3	7,5	3	7,5	3	7,5	40	100
Barátaival	20	50	0	0	5	12,5	4	10	2	5	2	5	6	15	1	2,5	40	100
Ismerőseivel az utcán	19	47,5	2	5	2	5	5	12,5	1	2,5	3	7,5	5	12,5	3	7,5	40	100
Üzletekben	22	55	2	5	1	2,5	5	12,5	3	7,5	2	5	1	2,5	4	10	40	100
Hivatalokban	28	70	4	10	1	2,5	3	7,5	1	2,5	0	0	0	0	3	7,5	40	100

19. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő más nyelveken, mint a szlovák az iskolában/munkahelyen, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, és a hivatalokban (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők viszonylag gyakran használnak más nyelv(ek)et, mint a szlovákot a különféle nyelvhasználati szintereken, a város kétnyelvűsége miatt elsősorban a magyart. Más nyelveket, mint a szlovákot főleg ismerőseikkel az utcán 9 adatközlő (22,5%), ugyanannyian az iskolában / munkahelyen, és a barátaikkal 10 (25%) való kommunikációban használnak (30%), legkevésbé a hivatalokban 1 (2,5%). A nyilvános szinterektől a magán szféra felé haladva az egyéb nyelvek használata növekvő tendenciát mutat.

A különféle nyelvhasználati szintereken megjelenő nyelvek, nyelvi kompetenciák vizsgálata mellett a nyelvekhez való attitűdöket is vizsgáltuk adatközlőink körében. Felmérésünkben fontosnak tartottuk feltérképezni azt, hogy Érsekújvár kétnyelvű lakossága hogyan vélekedik a szlovák nyelvtudás jelentőségéről, e tekintetben milyenek az elvárásaik.

Válasz	Σ	%
Nem muszáj, hogy megértesse magát szlovákul	0	0
Kell, hogy megértesse magát szlovákul	21	52,5
Maga kell, hogy eldöntse, milyen mértékben kell tudnia szlovákul	7	17,5
Társadalmi helyzetének megfelelő mértékben kell tudnia szlovákul	10	25
Kitűnően kell tudnia szlovákul	2	5

20. táblázat. *Mennyire kell tudnia a Szlovák Köztársaság állampolgárának az államnyelvet (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A magyar kérdőívet kitöltő adatközlők több mint a fele szerint 21 (52,5%) elvárható az embe-
rektől, hogy megértsék magukat szlovákul, emellett az adatközlők egynegyede 10 szerint

(25%) az egyén társadalmi helyzete a legfontosabb tényező a tekintetben, hogy milyen mértékben kell tudnia szlovákul. 7 adatközlő (17,5%) szerint az állampolgárnak magának kell megítélnie azt, hogy milyen mértékben kell tudnia szlovákul. Csupán 2 adatközlő (5%) vélekedett úgy, hogy kitűnően kell tudnia szlovákul.

Válasz	Σ	%
Nem muszáj, hogy megértesse magát szlovákul	3	7,5
Kell, hogy megértesse magát szlovákul	25	62,5
Maga kell, hogy eldöntse, milyen mértékben kell tudnia szlovákul	2	5
Társadalmi helyzetének megfelelő mértékben kell tudnia szlovákul	2	5
Kitűnően kell tudnia szlovákul	8	20

21. táblázat. *Mennyire kell tudnia a Szlovák Köztársaság állampolgárának az államnyelvet (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szlovák nyelvű kérdőívet kitöltők véleménye hasonló a magyar kérdőívet kitöltők véleményéhez abban, hogy olyan szinten szükséges tudni szlovákul az egyénnek, hogy képes legyen magát megértetni a társadalom többi tagjával (62,5%). Eltérő a helyzet azonban azokban a vélekedésekben, hogy szlovák nyelvtudása szintjéről az egyénnek kell döntenie 2 (5%), ill. hogy annak társadalmi helyzetének megfelelő mértékűnek kell lennie. Kitűnően kell tudnia szlovákul 8 adatközlő szerint (20%). Ez utóbbi viszonylag jelentős eltérés.

A továbbiakban a kódváltás kérdését vizsgáljuk. Azt a kérdést tettük fel az adatközlőknek, hogy mikor és milyen okból váltanak kommunikációs nyelvet. Arra a kérdésre kerestük a válaszokat, hogy a beszélőket milyen tényezők befolyásolják a nyelvi kód megváltoztatásában a kommunikációs folyamatban, milyen okok hatására térnek át anyanyelvi kommunikációról más nyelvűre és fordítva.

Beszédhelyzet/válasz	Igen	%	Nem	%	Nem válaszolt	%	Σ	%
Amikor olyan személy kapcsolódik be a beszélgetésbe, aki nem beszél az anyanyelvemen	39	97,5	1	2,5	0	0	40	100
Amikor a megfelelő kifejezés nem jut eszembe az anyanyelvemen	25	62,5	12	30	3	7,5	40	100
Amikor olyan téma van, amelyik más nyelven jobban hangzik	11	27,5	23	57,5	6	15	40	100
Amikor a társadalmi élet dolgairól van szó, amikhez jobban illik a más nyelv	9	22,5	25	62,5	6	15	40	100
Más okból	5	12,5	11	27,5	24	60	40	100
Nem szoktam áttérni az anyanyelvemről más nyelvre	0	0	6	15	34	85	40	100

22. táblázat. *Mikor váltok kommunikációs nyelvet (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A magyar kérdőívet kitöltők közül 39 adatközlő (97%) kommunikációs nyelvet vált, ha olyan személy kapcsolódik a kommunikációs folyamatba, aki nem beszél a magyar nyelvet. Az eredmény azt tükrözi, hogy az adatközlők lojálisak az olyan beszélgetőtársukkal, aki nem ismeri a magyar nyelvet, vagyis nem akarják kirekeszteni az interperszonális kommunikációból. Ez a magatartás általános társadalmi kommunikációs elvárásnak tekinthető. A megkérdezettek közül 25 (62,5%) tér át a szlovák nyelvre abban az esetben, ha a megfelelő anyanyelvi kifejezés nem jut az eszébe. (A szlovákiai magyarok kommunikációs aktaiban nagy gyakorisággal megjelenő, a szlovákból származó különféle típusú kölcsönelemekre vö. pl. Simon

2017.) Ez a körülmény a *nyelvi hiány* jelentkezésére utal. Végül említést érdemel, hogy a magyar adatközlők közül 6-an (15%) választották a *Nem szoktam áttérni az anyanyelvemről más nyelvre* lehetőséggel kapcsolatban a „nem” választ, vagyis szoktak kódot váltani. Ez utóbbi lehetőség esetében igen nagy a nem válaszolók aránya 34 (85%).

Beszédhelyzet/válasz	Igen	%	Nem	%	Nem válaszolt	%	Σ	%
Amikor olyan személy kapcsolódik be a beszélgetésbe, aki nem beszél az anyanyelvemen	26	65	2	5	12	30	40	100
Amikor a megfelelő kifejezés nem jut eszembe az anyanyelvemen	17	42,5	10	25	13	32,5	40	100
Amikor olyan téma van, amelyik más nyelven jobban hangzik	10	25	14	35	16	40	40	100
Amikor a társadalmi élet dolgairól van szó, amikhez jobban illik a más nyelv	9	22,5	14	35	17	42,5	40	100
Más okból	5	12,5	10	25	25	62,5	40	100
Nem szoktam áttérni az anyanyelvemről más nyelvre	0	0	10	25	30	75	40	100

23. táblázat. *Mikor váltok kommunikációs nyelvet (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A szlovák nyelvű kérdőívet kitöltő adatközlők hasonlóan vélekedtek, mint a magyar nyelvű kérdőívet kitöltők. Legjellemzőbben szintén abban a helyzetben váltanak kódot, ha olyan személy kapcsolódik be a kommunikációs folyamatba, aki nem érti a társalgás nyelvét, a szlovákot 26 (65%). Eltérés van viszont a két csoport között a tekintetben, hogy a szlovák nyelvű kérdőívet kitöltők jóval kisebb arányban 17 (42,5%) váltanak kódot amiatt, hogy nem jut az eszükbe a megfelelő kifejezés a beszéd folyamatban. A „szlovák” adatközlők közül 10-en (25%) választották a *Nem szoktam áttérni az anyanyelvemről más nyelvre* lehetőséggel kapcsolatban a „nem” választ, vagyis szintén szoktak kódot váltani, sőt, gyakrabban, mint a másik csoportbeliek. Ez utóbbi lehetőség esetében – a másik csoporthoz hasonlóan – szintén igen nagy a nem válaszolók aránya 30 (75%).

A két fentebbi táblázatból kiderül, hogy a magyar kérdőívet kitöltők gyakrabban térnek át a más nyelvre, ha olyan személy kapcsolódik be a beszélgetésbe, aki nem beszél az adatközlő anyanyelvén. A szlovák kérdőívet kitöltők esetében ez ritkábban fordul elő. A „megfelelő kifejezés híján” esetben is a magyar adatközlők váltanak át gyakrabban más nyelvre.

Hasonló okból, ti. hogy van-e eltérés a két adatközlői csoport válaszai között, kérdeztünk rá arra, hogy az anyanyelv használata mennyire erőteljesen befolyásolja a nemzeti identitás megtartását néhány kiemelten fontos nyelvhasználati szintéren, a családban, az iskolában és a közéletben.

	Egyáltalán nem										Középtérték						Nagyon fontos					
	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	8	%	9	%	10	%
Család	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	10	1	2,5	2	5	0	0	6	15	27	67,5	
Iskola / munka-	0	0	0	0	0	0	1	2,5	1	2,5	3	7,5	3	7,5	5	12,5	4	10	5	12,5	18	45
Közélet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	15	1	2,5	4	10	8	20	6	15	15	37,5	

24. táblázat. *Az anyanyelv használata mennyire erőteljesen befolyásolja a nemzeti identitás megtartását a családban, az iskolában és a közéletben (magyar kérdőívet kitöltők)*

A kapott válaszok alapján a magyar anyanyelv használatának a nemzeti identitás megőrzése szempontjából a legnagyobb jelentősége (8–10. szint) a családban van 33 (82,5%). Emellett nagy jelentőséget tulajdonítanak a válaszadók az iskolai 27 (67,5%) és a közéleti nyelvhasználatnak is 29 (72,5%).

	Egyáltalán nem										Középtérték						Nagyon fontos					
	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	8	%	9	%	10	%
Család /Család	4	10	1	2,5	1	2,5	0	0	2	5	6	15	3	7,5	1	2,5	2	5	0	0	20	50
Iskola /munka	6	15	1	2,5	1	2,5	1	2,5	2	5	7	17,5	2	5	2	5	2	5	0	0	16	40
Közélet	4	10	2	5	3	7,5	1	2,5	3	7,5	6	15	3	7,5	1	2,5	4	10	0	0	13	32,5

25. táblázat. *Az anyanyelv használata mennyire erőteljesen befolyásolja a nemzeti identitás megtartását a családban, az iskolában és a közéletben (szlovák kérdőívet kitöltők)*

A szlovák kérdőívet kitöltők körében is a családi nyelvhasználatnak van a legnagyobb szerepe (8–10. szint) a nemzeti identitás megtartásában 22 (55,0%), ám az itt tapasztalható érték jóval kisebb, mint a magyar kérdőívet kitöltők esetében. A második helyre az adatközlők az iskolai nyelvhasználatot tették 18 (45,0%), a közéleti nyelvhasználat pedig ennél valamivel kisebb 17 (42,5%) értéket mutat.

3.2.7. Idegen nyelvek hatása

	egyáltalán nem						nem tudja		határozottan igen						nem válaszolt	
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%
Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	5	12,5	2	5	4	10	3	7,5	7	17,5	10	25	9	22,5	0	0
Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	7	17,5	9	22,5	7	17,5	3	7,5	5	12,5	7	17,5	1	2,5	1	2,5

26. táblázat: *Van-e ok aggodalomra az idegen nyelvi hatás, a magyar/szlovák nyelv jellegzetességeinek elvesztése miatt?*

A magyar adatközlők közül 11 (27,5%) úgy gondolja, hogy nincs okunk aggódni a magyar nyelv jellegzetességeinek elvesztése miatt (1–3. szint). 26 adatközlő (65%) viszont úgy gondolja (5–7. szint), hogy van okunk az aggodalomra. A szlovák adatközlők közül 23 (57,5%), nem aggódik (1–3. szint), 13 (32,5%) adatközlő viszont igen (5–7. szint). A „magyar” adatközlők jobban aggódnak a magyar nyelv jellegzetességeinek elvesztése miatt, mint a „szlovák” adatközlők ugyanez miatt, a szlovák nyelvvel kapcsolatban. Ugyanakkor mindkét nyelvet folyamatosan érik új idegen nyelvi hatások, amelyeknek természetes következményei az interferenciajelenségek és a kölcsönelemek megjelenése a nyelvekben.

3.2.8. Kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos attitűdök Szlovákiában

	Magyar kérdőíven válaszolók	%	Szlovák kérdőíven válaszolók	%
Nagyon kedvezőtlen	3	7,5	1	2,5
Kedvezőtlen	6	15	0	0
Inkább kedvezőtlen	1	2,5	2	5
Nem tudom megítélni	10	25	14	35
Inkább gazdagító	11	27,5	18	45
Gazdagító	5	12,5	4	10
Nagyon gazdagító	4	10	1	2,5
Összesen	40	100	40	100

27. táblázat: *Hogyan ítéli meg azt a körülményt, hogy Szlovákiában a többségi (szlovák) nyelven kívül több nyelv is használatos?*

A „magyar” adatközlők közül 10 (25%), a „szlovákok” közül 14 (35%) nem tudta megítélni, hogy kedvező, vagy inkább kedvezőtlen körülmény az, hogy az államnyelven kívül egyéb kisebbségi nyelvek is használatosak Szlovákiában (vö. Simon 2001). 11 magyar kérdőívet kitöltő adatközlő (27,5%) és 18 szlovák kérdőívet kitöltő adatközlő (45%) úgy vélekedett, hogy inkább gazdagító, illetve 4 és 1 nagyon gazdagítónak gondolja. Összességében a „magyar” adatközlők fele 20 (50%) általában gazdagítónak találta, a „szlovák” adatközlők közül pedig 23 (57,5). Lényeges különbség van viszont a tekintetben a két csoport között, hogy általában inkább kedvezőtlen körülménynek tartja a többnyelvűséget a „magyar” csoportból 10 (25%) adatközlő, a „szlovák” csoportból viszont csak 3 (7,5%).

Összegzés

Dolgozatunk célja az volt, hogy feltérképezzük a szlovákiai Érsekújvár város kétnyelvűségét. Az alábbiakban összegezzük néhány fontosabb tanulságot. Kutatásunk módszere a kérdőíves vizsgálat volt, ugyanakkor felmérésünk nem tekinthető reprezentatívnak.

A felmérés során különféle, elsősorban a nyelvhasználatot érintő kérdéseket vizsgáltunk, például azt, hogy az adatközlők milyen nyelveken, nyelvváltozatokon (standard, nyelvjárás) kommunikálnak az egyes nyelvhasználati színtereken, milyenek az attitűdjeik a nyelvekhez, ill. milyen mértékben van jelen a hétköznapi kommunikációban a magán- és a közéletben a szlovák mint államnyelv és a magyar mint kisebbségi nyelv. Ezenkívül egyéb, az adatközlők attitűdjeivel kapcsolatos kérdéseket is vizsgáltunk (vö. Simon 2020).

Vizsgálatunkban feltételeztük annak a tendenciának az érvényességét, amely a szlovákiai magyarok körében általánosan jellemző, hogy eltérés van az anyanyelv és nemzetiség megvállása tekintetében az érsekújvári lakosok körében is, vagyis e két kategória nem fedi egymást teljesen. A véletlenszerű mintavétel során is igazolást nyert, hogy az adatközlők közül többnek magyar az anyanyelve, mint a nemzetisége. A teljes mintából – 80 adatközlő – 54 magyar anyanyelvűnek, 50 pedig magyar nemzetiségűnek vallja magát. Az eltérés 4 fő (5%). Ez az Érsekújvár városára is jellemző asszimilációval hozható kapcsolatba.

Az a körülmény, hogy magyar nemzetiségű adatközlők szlovák kérdőívet is választottak kitöltésre, arra enged következtetni, hogy sokuknak fejlettebbek a szlovák nyelvi kompetenciáik. Ennek hátterében pedig az állhat, hogy szlovák tannyelvű oktatásban szocializálódtak, és vélhetően a nyelvváltás folyamatában vannak. A szlovák nyelvű kérdőívet kitöltő adatközlők közül 14 (35,0%), a teljes alcsoportot képező 40-ből (100%), magyar nemzetiségűnek vallotta magát, és csupán 24 adatközlő (60%) szlováknak; emellett 2 adatközlő (5%) nem jelölte meg nemzetiségi hovatartozását.

A magyar kérdőívet kitöltők túlnyomó többsége a magyar nyelv változatait használja a családban és a közösségi kommunikációban is. Ami a szlovák nyelvű kérdőíveket kitöltők adatait illeti; családi és közéleti kommunikációjukban is a szlovák standardot használják. Emellett a helyi szlovák nyelvjárás csak elenyészően kis mértékben jelenik meg a családi nyelvhasználatukban.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- [1] BAUKO János 2015. Kétnyelvűség és névszemiotikai tájkép. Kisebbségi névtörvények és vizuális tulajdonnév-használat Szlovákiában. *Névtani Értesítő* 37: 179–194.
- [2] BÓDI Zoltán – FERENCZI Gábor – PÁL Helén (szerk.) 2019. *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. Magyarságkutató Intézet kiadványai 9. Budapest, 2019. 7–549. ISBN 978-615-6117-06-09
- [3] CZÍMER Gábor 2022a. Népszámlálás: Damoklész kardja lebeg Szenc és Vágsellye felett. *Új Szó*, 2022. január 25., 3. old.
- [4] CZÍMER Gábor 2022b. 422 ezer magyar + további 34 ezer. *Új Szó*, 2022. január 21., 3. old.
- [5] FAZEKAS József – HUNČÍK Péter (szerk.) 2004. *Magyarok Szlovákiában (1989–2004) I. kötet*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó. ISBN 80-8062-2353
- [6] GYURGYÍK László 2014. *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig*. Különös tekintettel a 2001-től napjainkig tartó időszakra. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- [7] GYURGYÍK László 2011. *Demografický vývoj maďarskej menšinovej komunity na Slovensku v 20. storočí*. Príčiny a dôsledky úbytku populácie. FÓRUM Spoločenskovedná revue, Šamorín, 75–90.

- [8] GYURGYÍK László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram Könyvkiadó (Mercurius Könyvek), Pozsony.
- [9] KONTRA Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter (szerk.), *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 577–594.
- [10] LAMPL Zsuzsanna 2011. A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználata 2011-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13/3: 3–20.
- [11] LANSTYÁK István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda, Somorja.
- [12] LANSTYÁK István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó-Kalligram Kiadó-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest-Pozsony.
- [13] MISAD Katalin 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda, Somorja.
- [14] MRVA Marianna–SZILVASSY Tímea 2011. Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13/1: 37–58.
- [15] N. N. 2000. *Fragmenty mesta Nové Zámky*. MEA. 9–223.
- [16] SIMON Szabolcs 2017. Nyelvi változók a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban. In: Misad Katalin (szerk.): *Kétnyelvűség térben és időben*. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony. 106–126.
- [17] SIMON Szabolcs 2001. A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai: elmélet és gyakorlat. Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények. Kontra Miklós és Hattyár Helga (szerk.), *Magyarok és nyelvtörvények*. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus „Magyarok és nyelvtörvények” c. szimpóziumának tanulmányai. Budapest: Teleki László Alapítvány. 25–52.
- [18] SIMON Szabolcs 2020. Kétnyelvűség, nyelvi tájkép a szlovákiai Komárom városában. *Hungarológiai Közlemények* 3: 13–30. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- [19] STRBA Alexander Sándor 2008. *Érsekújvár hajdan és ma*. Vydavateľstvo KT spol. s r.o., Komárno. ISBN: 80-8056-637-1
- [20] SZABÓMIHÁLY Gizella – LANSTYÁK István (szerk.) 2011. *Magyarok Szlovákiában*. VII. kötet. Nyelv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- [21] SZARKA László 2009. A szlovák és a magyar nyelv státusa a Dél-Szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában. In: *Magyar Tudomány* 2009/11: 1335–1343.
- [22] TOLCSVAI Nagy Gábor 2016. Folyamatos sztenderdzicáció: jelen idejű magyar alakulástörténet. In: Kozmács István és Vančo Ildikó (szerk.), *Sztenderd – nem sztenderd*. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból. Antológia Kiadó, Lakitelek. 29–42.
- [23] TÓTH Sándor János 2020. The impact of Hungarian on Slovak language use in bilingual milieu. IN: *Yearbook of Finno-Ugric Studies / Ежегодник финно-угорских исследований* Vol. 14. (2020) No. 2. p. 227–235.
- [24] TÓTH Sándor János 2019. The dominant language of bilingual speakers in South Slovakia. IN: *Berliner Beiträge zur Hungarologie* Vol. 20. (2019) p. 25–39.
- [25] TRUDGILL, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- [26] VARGA Csilla 2017. A szlovákiai kisebbségek helyzete napjainkban. *REGIO*. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom, évf. 25. szám 1, 2017. 188–194.
- [27] VASS Ágnes 2013. A kisebbségi nyelvhasználat helyzete Szlovákiában. *LÉTÜNK* 2013/különszám, 72–91. MTA, Kisebbségkutató Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.

SUBTITLE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF TRANSFER OPERATIONS AND TECHNICAL CONSTRAINTS: A CASE STUDY OF THE HOBBIT

Peter ZOLCZER¹

ABSTRACT

The article deals with the English-Hungarian translation of the subtitles of two short scenes of *The Hobbit: An Unexpected Journey* (2012) from the point of view of transfer operations reflected on the effects of technical constraints of subtitling. The research tries to answer whether it is possible to use the number of lexical and grammatical transfer operations to detect and identify any effects of technical constraints on subtitle translation. There is a quantitative (filtered sum of transfer operations) and a qualitative (translation analysis) aspect to the analysis as well. The paper also touches upon subtitle analysis of film adaptations in general and also on using creative language (/subtitle) analysis in the EFL classroom.

KEYWORDS

Subtitle, Hobbit, translation, transfer operations, technical constraints

1 INITIAL THOUGHTS

The idea of analyzing subtitles from the point of view of translation procedures derives from a bigger project which was concerned with the investigation of translation universals on a relatively large corpus composed of the different forms (i.e. book, film, comic book) and Hungarian translations of J. R. R. Tolkien's *The Hobbit, or There and Back Again*, a children's fantasy novel, originally published in 1937. (The project focused on analyzing creative language use from the point of view of translation universals and was carried out during the Translation Universals course in the Translation Studies doctoral program of Eötvös Loránd University in Budapest).

This research focuses on the Hungarian subtitles of the film adaptation of this novel. From the point of view of its translation analysis, the fact that *The Hobbit: An Unexpected Journey* (released in 2012) is a film adaptation is interesting for multiple reasons. After the novel was published, it was translated (and then re-translated multiple times) into Hungarian. When the film adaptation was released in English, the novel had already had a Hungarian translation.

Logic dictates that if the novel already has a translation in the target text, the audiovisual translation of the film will probably be affected by it. The most basic example for the novel translation influencing the audiovisual translation of the film adaptation made from it is names of places and characters. Many times, especially in fantasy novels, names carry some additional meaning, usually some form of description of the subject. Usually such names are not left untranslated, since then the additional meaning would be lost in the target text. If, however, the audience had been familiarized with the name of a place or character in the target language through the translation of the novel, usually the same name is used in the

---

¹PaedDr. Peter Zolczer, PhD. J. Selye Univerzity, zolczerp@uj.s.sk.

same target language in the audiovisual translation of the film adaptation which was made from said novel. It is important to stress, that this applies to cases where the target language translation of the novel is published before the film adaptation is released in the same language.

A second reason for why the subject of the investigation is a film adaptation of a novel is that quite often certain parts, especially dialogues, are used in the film as well. This means that there is a very high probability that the same dialogue in the novel in the target language will either be used as well, or at least it will have a strong influence on the target language dialogue in the film adaptation. If, in such cases, the published translation of the novel wasn't checked by the audiovisual translator(s) of the film, they would miss a chance for improving their own productivity as well as possibly negatively affecting that part of the audience of the film who were familiar with the novel's translation.

Another example for the same phenomenon which is less locally bounded to the text (such as a dialogue) but still more context-related than a proper name would be a character speaking in a very peculiar dialogue. One can easily imagine the level of difficulty of translating a dialogue, especially if the target language doesn't have a wide range of alternative dialogues which most speakers of the language are familiar with. If such a dialogue is translated in the novel's target language translation, the translator would surely have to at least consider using the same dialogue in the audiovisual translation of the film which was adapted from said novel.

Despite the fact that the idea of finding clear indicators of connections between the translation of the novel and the film adaptation is very appealing, I do not focus on it in this research mainly for one reason, which is that it would require a cross-analysis of six different sources (the novel, its translation, the film audio transcript in both languages and the film subtitles in both languages), two of which (the transcripts) are not legally available at the time of writing. Instead, in this research I focus on finding connections between transfer operations and technical constraints of subtitling from the point of view of creative and humorous language use. The reason for focusing on creative and humorous language use is that the translation of these types of language use have a high chance of potentially being affected by the technical constraints of audiovisual translation. Also, creative and humorous language is rather easily detectable and usually requires high degree of creativity from the translator, therefore their translations provide intriguing sources for analyses.

2 INTRA- AND INTERLINGUAL SUBTITLING

When subtitling is discussed in the context of audiovisual translation, it is described as one type of this type of translation, among other types such as dubbing or voice-over. Naturally, since the umbrella term audiovisual translation has the word translation in its name, one can logically arrive at the assumption that subtitling means the translation of subtitles from one language to another. This assumption, however, only partially covers what subtitling actually is about. If we compare this assumption with the idea of subtitling that it is the rendering of the verbal messages of the audio track into the form of on-screen subtitles, we can safely deduce that there is no overlap between the two practices. This latter definition basically means that subtitling is the transformation of the audio transcription of the film into subtitles in the same language as the audio.

An example for a case when the language of the audio track and the subtitle is the same would be the subtitles created for the deaf and hard of hearing. However, if by translation we mean the translation of verbal messages between at least two different

languages, subtitling – according to the previous definition – does not include translation, therefore it being one type of audiovisual translation can be confusing.

This confusion, however, goes away as soon as one considers the linguistic definition of subtitling, according to which there are two main types of subtitling: intra- and interlingual [1]. Intralingual subtitling is the process of rendering the verbal messages of the audio track onto the screen, resulting in intralingual subtitles whose language is the same as the language of the audio track, while in case of interlingual subtitles, the languages differ.

The function of interlingual subtitles is to allow the viewer to understand the verbal messages conveyed in the source language in the audio track through their translation in the target language in the subtitles. This is, generally, what is meant under the term subtitling. Even the definition Gottlieb provides for subtitling, “the rendering in a different language of verbal messages in filmic media, in the shape of one or more lines of written text presented on the screen in sync with the original written message” [2:87], covers only what interlingual subtitling is.

3 TECHNICAL CONSTRAINTS OF SUBTITLING

Overcoming the technical constraints of subtitling requires the translators to follow certain strategies. These strategies involve the application of translation procedures which, in some form, alter the original message. For example, the fact that subtitles have to be visible for a specific amount of time which is based on the assumed reading speed of the audience usually results in some degree of reduction of the original utterance.

It is generally accepted that the reading speed of a viewer is about 12 characters per second, and also that the maximum number of characters in one line of a subtitle can be 35–40, with the maximum of two lines per subtitle. There is a minimum and maximum number for the visibility time of a subtitle as well (1–6 seconds). If one imagines a film scene with a fast dialogue between two characters, one can acknowledge that in such cases some form of reduction or compression of the verbal messages of the audio track are absolutely necessary to stay within these constraints. Therefore, reducing the text of the original utterance is a very common strategy translators when creating subtitles.

The only criterion for reduction is that the main message of the original utterance has to be conveyed without any loss of important details. This criterion is not very specific, but can be easily understood on an example. If the phrase "nice car" is in the immediate context of an utterance, reducing the content of a subtitle from "Please look at that nice car" to "Please look at it" meets the criterion mentioned above, since no important detail was lost.

Another important technical constraint of subtitling is that a subtitle cannot be visible during the change of a shot or during a cut. This constraint has clear consequences on the translated text of the subtitle, especially as far as the semantic and syntactic structuring is concerned, but it affects punctuation as well as strategies such as compression, simplification or omission.

The strategies used by translators for dealing with the technical constraints of subtitling are classified in different ways by different authors. Antonini [3], Gottlieb [4] and Lomheim [5] besides reduction, define further strategies such as expansion, omission, simplification, rendering or neutralization. It is important to point out that the strategies mentioned above, although similar in nature, are not the same as the translation procedures of most taxonomies. Strategies, as their name suggests, might be considered as being one level higher than translation procedures, working on the word level only.

4 RESEARCH AIM AND QUESTION

As pointed out in the previous section, the most limiting technical constraints of subtitling are the maximum number of characters per subtitle and the maximum reading speed (number of characters visible per second). Naturally, both of these constraints make the translator gravitate towards leaving out everything that is not essential and also selecting solutions which are shorter but convey the vital elements of the original subtitle.

Logic dictates that such omissions and changes should be identifiable with the help of optional grammatical and lexical transfer operations like omission, addition and change. To illustrate this on an example: if the source subtitle is visible for only about a second and contains the expression ‘done that’ to refer to the fact that the person speaking has already tried something, the Hungarian translation of this subtitle has to be something that does not exceed 12 characters (with the maximum of 12 characters per second reading speed).

Since the English expression uses present perfect to point out that it had already been done in the past, and because in Hungarian there is no perfect tense, the translator would have to point this out explicitly with some word(s). Depending on the context, one acceptable solution would be ‘már megcsináltam’ [‘I’ve already done that’], or ‘már próbáltam’ [‘I’ve already tried that’], but none of these would fit for the 12 character constraint. The translator then would have to consider alternatives which would still be possible to fit into the context and also not exceed the limit. The expression ‘megvolt’ [‘have already happened’] comes to mind as a suitable candidate for the final solution. This solution uses both grammatical and lexical omission and change transfer operations which reflect on the technical constraint.

The aim of this research is to find out whether it is possible to point out the effects of the technical constraints of subtitling through the analysis of optional grammatical and lexical transfer operations applied in the Hungarian translation of the subtitles.

The research question of this research is: Is it possible to use quantitative data of the transfer operations used in translated subtitles for identifying subtitles affected by technical constraints?

5 RESEARCH CORPUS

The size of the corpus of this research is relatively small, it contains only two scenes selected from the film *The Hobbit: An Unexpected Journey*, i.e. 220 words of the English and the Hungarian subtitles. The reason for having a small-sized corpus in this research is that in order to reach my goal and see whether this approach could be used to identify cases where the technical constraints affected the translation, it was not necessary to have a larger corpus. By increasing the size of the corpus I still would not have been able to provide more solid results. Also, this research is not aimed at being representative since in order to reach its goal it does not have to be.

6 RESEARCH METHOD

As pointed out in the introductory section, *The Hobbit: An Unexpected Journey* is a film adaptation of the novel *The Hobbit, or There and Back Again*. Since the Hungarian translation of the novel had been published long before the film adaptation was released, it is clear that the translation of the novel had to have an influence on the audiovisual translation of the film.

Also, it is important to point out that when a film, with English as a source language, already has English (intralingual) subtitles, these subtitles are usually used as basis for the their translation into the target language, since these subtitles are already timed to be in sync with the verbal utterances of the audiovisual channel. Creating subtitles in a target language is faster and cheaper than dubbing the film, which means that subtitles are rarely based on the dubbing of the same target language. One can consider the process of using the source language subtitles for the target language subtitles as subtitle translation, because that is what actually happens: the intralingual (English) subtitles are translated into interlingual (Hungarian) subtitles.

In this research, only the English and the Hungarian subtitles were analyzed and compared; there was no cross-analysis or cross-comparison conducted with any other source or target language text (i.e. novel) inherently connected to the film. This decision was based on the assumption that the Hungarian subtitles were primarily based on, that is, translated from the English subtitles, and also because the potential elements of the Hungarian subtitles which were affected by the Hungarian translation of the novel (e.g. names of places or people) are not relevant from the point of view of this research. Nevertheless, my curiosity resulted in looking into the Hungarian translation of the book (for details, see section 8).

In this research, I am using Klaudy's typology [6] of transfer operations (translation procedures), often used in research which is based on or connected to translation universals. The reason for selecting this specific typology is that – as discussed above – this research is part of a bigger project which is based on translation universals. According to Klaudy, transfer operations can be obligatory, those which are applied due to the systemic differences of the source and target language, and optional ones, which, as their name suggests, reflect the subjective preferences of the translator. Both categories can further be divided into lexical and grammatical transfer operations such as narrowing, contraction, omission, exchange, division or replacement of meaning. Klaudy's typology of grammatical and lexical transfer operations contains 17 types altogether.

The method of the analysis was partly quantitative and partly qualitative. In the first step, two scenes (containing creative and humorous language use) were selected from the film *The Hobbit: An Unexpected Journey*.

The first scene was selected from the beginning of the film (00:13:11 – 00:14:26), where two of the main characters (Gandalf and Bilbo Baggins) meet and greet each other. This scene was selected because one of the characters is continually reacting in a humorous way to the other characters utterances, therefore creating an interesting linguistic source for translation analysis.

The second scene was selected from close to the end of the film (02:03:27 – 02:07:01), where two characters (Bilbo Baggins and Gollum) ask riddles from each other. This scene was selected because the riddles the characters ask from each other rhyme and due to the nature of riddles, they are intentionally constructed in a linguistically creative way so as to make it difficult to find their solutions. For samples of the subtitles from both scenes see Table 1.

English	Hungarian
Scene 1 (humorous language use)	Scene 1 (humorous language use)
158 00:13:11,999 --> 00:13:14,334 – Good morning. GANDALF: What do you mean?	123 00:13:11,700 --> 00:13:12,700 Jóreggel!

159 00:13:14,794 --> 00:13:16,461 Do you wish me a good morning...	124 00:13:12,900 --> 00:13:13,900 Ezt hogy érted?
160 00:13:16,629 --> 00:13:19,881 ...or do you mean that it is a good morning whether I want it or not?	125 00:13:14,700 --> 00:13:16,952 Jó reggelt kívánsz, vagy úgy gondolod,
161 00:13:20,549 --> 00:13:25,136 Or perhaps you mean to say that you feel good on this particular morning?	126 00:13:16,978 --> 00:13:19,025 hogy ez a reggel jó, akár tetszik, akár nem?
162 00:13:25,805 --> 00:13:29,766 Or are you simply stating that this is a morning to be good on? Hm?	127 00:13:20,500 --> 00:13:24,500 Vagy hogy te érzed magad jól ezen a reggelen?
128 00:13:25,700 --> 00:13:29,200 Vagy hogy olyan ez a reggel, amelyen jó élni?	
Scene 2 (creative language use)	Scene 2 (creative language use)
1638 02:05:51,460 --> 02:05:55,505 All things it devours	1202 02:05:51,900 --> 02:06:00,300 Ez a valami mindent elemészt, madár, vad, fű, fa általa vész,
1639 02:05:55,673 --> 02:06:00,802 Birds, beasts, trees, flowers	1203 02:06:01,400 --> 02:06:08,400 vaszat, acélt megrág, sz a kőből, a sziklából isz lisztet öröl.
1640 02:06:00,970 --> 02:06:05,181 Gnaws iron, bites steel	1204 02:06:10,400 --> 02:06:12,500 Nosz?
1641 02:06:05,349 --> 02:06:09,143 Grinds hard stones to meal	
1642 02:06:10,604 --> 02:06:12,272 Answer us.	

Table 1. Text samples from the analyzed subtitles of both scenes

In the next step, the text from the selected scenes was manually processed, that is, cut up into segments and organized into a table for easier comparison. Then each sentence segment of the source text was compared to the target text and the transfer operation used in the translation

was identified. It is important to point out that only optional grammatical and lexical transfer operations were identified, since, in contrast to the obligatory grammatical and lexical transfer operations, these can be directly used to analyze the effects of the subjectivity (or freedom) of the translator.

Table 2 shows a sample from the analysis table. The first column contains gradually increasing numbers according to the beginnings of the sentences. S1 and S2 indicate the text samples from scene 1 and scene 2. The second and third column contain the text segments in the source and target language respectively. The boundaries of the segments were determined by the number of transfer operations used in a given segment. Each row of the table contains text segments translated with one identifiable transfer operation. Words highlighted in bold indicate the specific part of the segment the transfer operation was applied on. The fourth column contains the identified transfer operation.

The last column of Table 2 contains a shift in the creativity level of the given sentence. The '+' sign means that the Hungarian translation added to the creativity level of the original, while the '-' symbol means that it reduced it.

An example for such a shift in the creativity of the language used would be the how the the greeting *Good morning* was translated. The Hungarian translation became *Jóreggel*. The conventional form of this greeting in Hungarian is *Jó reggelt* [Good morning]. By merging the two words and removing the 't' suffix used for inflection in Hungarian, the translator created a word which fits very well into the humorous context, as opposed to the conventional form of the phrase, which, considering the remaining part of the scene, would probably not have carried the same level of humorous load, if any at all. The reason for this is that the complete formal greeting in Hungarian is *Jó reggelt kívánok* [I wish a good morning], in which the word *reggelt* is inflected, therefore the everyday use of the phrase, *Jó reggelt*, since it is also inflected, would not have been possible to use for making a distinction between wishing a good morning or simply saying that it is a good morning. For a sample analysis of the transfer operations of the selected scenes, see Table 2.

S1	English	Hungarian	Transfer operation	C. shift
1.	Good morning.	Jóreggel!	lex. contraction	+
2	What do you mean?	Ezt hogy érted?	gr. omission	
3.	Do you wish me a good morning...	Jó reggelt kívánsz,	gr. omission	
	...or do	vagy úgy gondolod	gr. omission	
	you mean	gondolod	lex. exchange	
	0	úgy	gr. addition	
	that it is a	hogy ez a	gr. exchange	
	good morning	reggel jó,	gr. transposition	
	whether I want it or not?	akár tetszik , akár nem?	lex. exchange	+
4.	Or perhaps you mean to say	Vagy	lex. omission	-
	that you feel good	hogy te érzed magad jól	gr. division	
	on this particular morning?	ezen a reggelen?	lex. omission	-

5.	Or are you simply stating	Vagy	lex. omission	
	that this is	hogy olyan ez	gr. addition	
	a	a	gr. exchange	
	morning to be good on?	reggel, amelyen jó élni?	lex. exchange	
S2	English	Hungarian	Transfer operation	C. shift
1.	All things	mindent	lex. contraction	
	0	a	gr. addition	
	devours	elemészt	lex. exchange	
2.	Birds, beasts, trees, flowers	madár, vad, fű, fa	gr. exchange	
	0	általá vész	lex. addition	+
	gnaws	megrág	gr. addition	
	iron	vaszat	gr. addition	
		vaszat	phonetic specification	+
	bites	0	lex. omission	
	steel	acélt	gr. addition	
	hard	0	lex. omission	
	stones	kő ből	gr. addition	
	0	a	lex. addition	
	0	sziklából	lex. addition	
	to meal	lisztet őröl	lex. specification	
		sz	phonetic specification	+
		isz	phonetic specification	+

Table 2. Sample of the analysis of the optional grammatical and lexical transfer operations

After the analysis of all text segments of both selected scenes was done, the results were quantified on the bases of the types of optional grammatical and lexical transfer operations (see Table 5.3 in the next section). As the last step of the research, the quantitative results of the analysis were subjected to further investigation from the point of view of the technical constraints of subtitling. In this last section I tried to provide some potential explanations for the quantitative results as well as tried to find out, by qualitatively analyzing specific examples, whether any effects of the technical constraints of subtitling can be identified and/or used as explanations for the quantitative results of the analysis.

7 RESULTS

The following table contains the quantitative results of the analysis and identification of optional grammatical and lexical transfer operations used for the Hungarian translation of the English subtitles. Table 5.3 has three parts. The first part contains the summary of all optional transfer operations, and the second and the third part contains the numbers for all types of optional grammatical and lexical transfer operations respectively.

Optional transfer operations	All: Grammatical Lexical Phonetic	108 31 71 6
<i>Optional grammatical transfer operations</i>	Contraction: Omission: Generalization: Division: Addition: Specification: Replacement: Exchange: Transposition:	1 9 0 1 9 0 3 8 0
<i>Optional lexical transfer operations</i>	Contraction: Omission: Generalization: Division: Addition: Specification: Replacement: Exchange:	7 18 0 4 12 5 0 25
Optional phonetic transfer operations	Specification:	6

Table 3. Optional grammatical, lexical and phonetic transfer operations in the Hungarian subtitles

Table 3 shows that there is a rather big difference between the number of optional grammatical and lexical transfer operations, identified in the Hungarian subtitles translated from English. While there are 31 optional grammatical transfer operations in the analyzed subtitles, the number of lexical operations found is 71, more than double the amount of the grammatical ones.

The results also show that the most frequently used lexical operations were exchange (25) and omission (18). Based on these results, one could logically assume that translation

procedures such as compression, simplification and omission, used as strategies with which the translator deals with the technical constraints of subtitling, show themselves in a high amount of lexical exchange and omission, since both of these operations may produce more compressed and simpler text. This logical assumption, however, cannot be applied in this case, because in order to explain the high numbers of lexical exchange and omission, one would have to compare the target language subtitles with the source language transcript of the audio track, not with the source language subtitles, as it was in our case. As discussed above, it is very likely that the source language subtitles were used as basis for the target language subtitles, since this way the translator(s) of the subtitle could start with an already timed subtitle template.

What can be the explanation for the relatively high number of lexical exchange and omission used in the translation of the subtitles? By taking a closer look at the analyzed sentences, we can see that the lexical omissions very often occur in case of onomatopoeic words. Words such as *hmm, oh, huh*, were omitted from the target language subtitles. Since the subtitles are the written form of (mostly) the speech one can hear in the film, the inclusion of onomatopoeia is only necessary if one is creating subtitles for the deaf and hard of hearing. This can provide an explanation for the high number lexical omission. The translator decided not to include onomatopoeia in the subtitles which resulted in an elevated number of omissions.

Some cases of the lexical exchange transfer operations also reflect the intention of the translator to create a text which has the features of (live) speech. The following subtitles are a good example for this:

Example (1)	
00:13:14,794 --> 00:13:16,461 Do you wish me a good morning ...	00:13:14,700 --> 00:13:16,952 Jó reggelt kívánsz, vagy úgy gondolod,
00:13:16,629 --> 00:13:19,881 ... or do you mean that it is a good morning whether I want it or not?	00:13:16,978 --> 00:13:19,025 hogy ez a reggel jó, akár tetszik, akár nem?

Table 4. Example (1) for lexical exchange in the Hungarian subtitles.

The Hungarian translation contains an expression, *akár tetszik, akár nem* [whether I like it or not]), which in everyday use (in live speech) is mostly used in the form *ha tetszik, ha nem* [if I like it or not]). The lexical exchange, however, can be identified on the word *tetszik* [like], since it is not the equivalent of *want* [akar], even though *akar* would have been a possible alternative solution (*ha akarom, ha nem* [whether I want it or not]). At this point, it is important to point out that the character, Gandalf, who speaks in this example, has a rather peculiar speech style. Being an old and wise wizard, this character uses a colorful, rich and often formal language. One can argue that the translator might have decided to use the *akár tetszik, akár nem* form of the expression in order to reinforce Gandalf's speech style in the Hungarian subtitle. Since the source text subtitle does not reflect any particular (peculiar) speech style, the translator might have opted for the lexical exchange, which resulted in a peculiar speech style in Hungarian, as a means of adding a compensation for a potential future case where the loss of speech style features was inevitable. A similar phenomenon can be observed on example (2) below:

Example (2)	
00:13:31,143 --> 00:13:33,186 All of them at once, I suppose .	00:13:30,700 --> 00:13:32,700 Mind egyszerre, úgy sejtem .

Table 5. Example (2) for lexical exchange in the Hungarian subtitles.

Table 5 shows another example where the lexical exchange might have been applied for reinforcing a peculiar speech style of a character. Interestingly, the utterance in the second example does not come from Gandalf, but another character named Bilbo Baggins. However, similarly to Gandalf, especially when speaking to Gandalf, Bilbo also uses a rather elevated speech style. There are multiple synonyms for the Hungarian equivalent of *suppose* (e.g. *feltételez* [assume], *gondol* [think], *hisz* [believe]), but none of them is *sejtem* [suspect, presume], the word which was actually used in the Hungarian subtitles. This word, however, reflects humility, a typical feature of a more formal speech style, which a closer equivalent of *suppose*, (*azt hiszem* [I believe]) would not have conveyed.

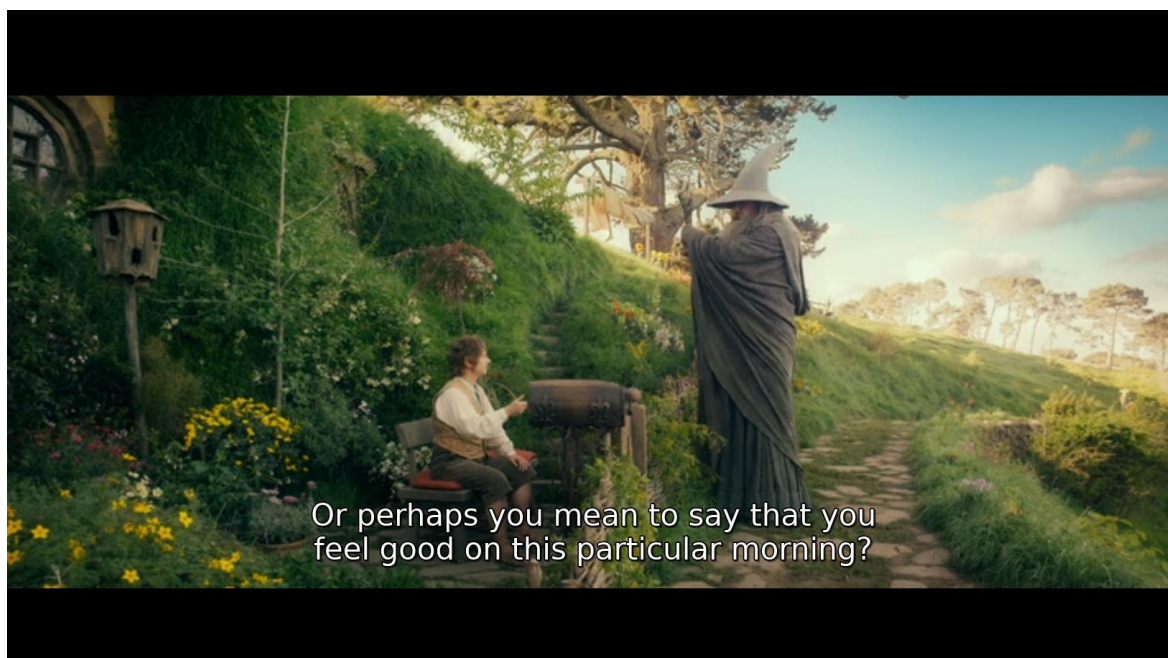

Image 1. Example of the English subtitles of the first analyzed scene from *The Hobbit: An Unexpected Journey*

Some lexical contractions in the analyzed subtitles can be explained with the freedom of the translator to use creative language in the translation. Example (3) contains a lexical contraction which resulted in a more creative language in the target text as opposed to what the source text contains.

Example (3)	
00:14:21,694 --> 00:14:26,698 ...by Belladonna Took's son as if I were selling buttons at the door.	00:14:21,357 --> 00:14:23,525 fia úgy veti nekem oda a jóreggelt,

-	00:14:23,600 --> 00:14:25,500 akár valami vándor gombárusnak a küszöbön!
---	---

Table 6. Example (3) for lexical contraction in the Hungarian subtitles.

The reason why creative load in the Hungarian subtitle in the example above is higher than it is in the source subtitle is only partially explained by the lexical contraction of the words *selling buttons* to create *gombárus* [button-seller]. This transfer operation caused a change in word class (*gombárus* is a noun) which subsequently allowed the addition of the adjective *vándor* [traveler, wayfarer] to complement the noun as well as it induced another transfer operation which resulted in the word *küszöb* [door-step] used as a translation for *at the door* (whose equivalent would have been *az ajtónál*). As a result, the Hungarian translation of the clause, from the point of view of language creativity, definitely contains a richer and more colorful, therefore more creative language.

There were certain transfer operations applied in the translation which I was not able to put into any of the available lexical or grammatical categories. Considering the functions of the changes these transfer operations resulted in, a new category of transfer operations was created. The following example clearly shows why there was a need to create the category of phonetic transfer operations:

Example (4)	
02:01:47,842 --> 02:01:52,429 What has roots as nobody sees? 02:01:52,596 --> 02:01:55,348 Is taller than trees? 02:01:55,516 --> 02:01:57,600 Up, up, up it goes 02:01:57,768 --> 02:02:00,687 And yet, never grows	02:01:48,000 --> 02:01:52,500 Mi az: gyökere a föld alatt van, 02:01:52,800 --> 02:02:00,800 cúca fáknál magas sz abban, égbe szökkenő, még sz e nő!?

Table 7. Example (4) for phonetic contraction in the Hungarian subtitles.

The example in Table 7 contains three words (*{c}úca* {ts}), *maga{sz}abban* {s}, *még{sz}e* {s}) in the Hungarian subtitles which are the phonetically transcribed versions of their originals (*{cs}úcsa* {tʃ} [its edge], *maga{s}abban* {ʃ} [higher], *még{s}e* {ʃ} [rather not]), modified to reflect a specific speech impairment of the character named Gollum who uses them in his speech. Gollum, besides having issues with properly pronouncing certain consonants, also has a very peculiar idiosyncratic speech style. He often refers to himself in the third person or by using the plural ‘we’, and he often adds an extra ‘-es’ suffix to words already in plural (e.g. rocks becomes rockses). Some of the features of his idiosyncratic speech, mainly due to the differences of inflection in English and Hungarian, is rather difficult to translate into Hungarian, especially those connected to extra plurals. This is important, because in order to give back as much detail of the source text as possible in the translation, the only strategy left for the translator to use in such a case is to compensate with something extra, possibly in the near context of the given text. It seems likely that the emphasis on the speech impairment of Gollum is exactly such a compensation. It also results, however, in a high level of creative load in the translation.

Image 2. Example of the Hungarian subtitles of the second analyzed scene from *The Hobbit: An Unexpected Journey*

In example (4), besides the additional creativity of the language, a creative loss can also be observed in the first Hungarian subtitle. The *roots as nobody sees* part of the first sentence was translated into Hungarian as *gyökere a föld alatt van* [its root is under the ground]. Using the word ‘as’ instead of ‘that’ in the source subtitle creates the impression, again, of a rather peculiar speech style. The Hungarian translation of this part of the sentence has no peculiarity to it, meaning that the translation has no extra creativity. (This is, of course, not to say that no creativity was needed from the translator to make the riddle rhyme in Hungarian as well.)

The fifth example below contains a clear loss of the creative aspect in the target subtitle. The translation of the sentence in Table 5.8 does not contain the words *perhaps* and *particular*, whose Hungarian equivalents in this context would have been *talán* and *bizonyos*. I cannot provide any explanation as to why these words were omitted, but since this omission removes an important detail of Gandalf’s speech, it results in creative loss.

Example (5)	
00:13:20,549 --> 00:13:25,136 Or perhaps you mean to say that you feel good on this particular morning?	00:13:20,500 --> 00:13:24,500 Vagy (Ø) hogy te érzed magad jól ezen (Ø) a reggelen?

Table 8. Example (5) for creative loss in the Hungarian subtitles.

The English subtitle in the fourth example clearly reflects Gandalf’s peculiar (elevated) speech style. Using the word ‘perhaps’ instead of ‘maybe’ (or not using any word here at all) and including the word ‘particular’ in the sentence where it would not be necessary creates a richer and more colorful language. For some reason, both words were omitted from the translation, rendering it to the level of everyday speech, therefore making it not resemble Gandalf’s idiosyncratic speech.

One possible reason for this kind of omission would be if the translator had run into a technical constraint of subtitling. The most logical constraint to check first is the maximum number of characters per subtitle, which usually is 75–80 characters for a two line subtitle, with a maximum of 16 characters per second reading speed in Hungarian. In case of this specific subtitle, the number of characters is only 37, and since the subtitle is visible for 4 seconds, the characters per second value is only 9. If we add the target language equivalents of the two omitted words into the Hungarian subtitle (*Vagy talán* hogy te érzed magad/jól ezen a *bizonyos* reggelen?), the subtitle would still stay within the limits with 50 characters in total and 12 characters per second visibility, allowing a comfortable reading. This means that the omission of the words *perhaps* and *particular* cannot be explained by the technical constraints of subtitling.

The research question of this research was:

Is it possible to use quantitative data about the transfer operations used in subtitle translation for identifying cases of the translation which were negatively affected by the technical constraints of subtitling?

I was not able to find any subtitle of the analyzed two scenes in which the reason to use any transfer operation could be traced back to a technical constraint of subtitling. This means that the technical constraints of subtitling did not restrict the translator in any way which is identifiable by the analysis of the subtitles from the point of view of optional grammatical and lexical transfer operations. Despite the fact that the corpus of this research only contains two scenes of the film, since both scenes have rather fast paced dialogues (which are typically the type that causes problems for the conventional reading speeds of subtitles), we can assume that the technical constraints of subtitling are not restricting the translator as far as keeping the humorous or creative load of the source subtitle is concerned.

8 CONSIDERATIONS FOR ANALYZING SUBTITLES OF A FILM ADAPTATION

There are certain issues I encountered with during the analysis of the English and Hungarian subtitles of *The Hobbit: An Unexpected Journey*. As I described it in the introductory section of this research, the film whose subtitles I selected for the analysis is a film adaptation of the novel *The Hobbit, or There and Back Again*. Due to certain inconsistencies of the translations of proper names in the franchise this novel belongs to, there is more than one Hungarian translation of this novel.

All Hungarian translations of the novel were published years before the novel was adapted. When this is the case, the translators of the film have to consider at least the proper names, but often many other elements of the already published translation of the novel the film is based on.

In this research I was focusing only on the English and Hungarian subtitles of the film, however, this can be misleading, especially if one is tries to explain certain decision made by the translator, since it can happen that a decision is considered to be the decision of the translator of the subtitles, even though it had been the decision of the translator of the novel, and the translator of the subtitles simply used an already existing solution. Although at the time of doing this research I did not check any of the previously published Hungarian translations of the novel, a few months after I finished this research and was working on another analysis of the comic book version of the same novel, I checked the Hungarian translations of the riddles which I also used for the corpus of this subtitle research.

In fact, scene 2 of this corpus is the scene in which Gollum and Bilbo exchange their riddles to each other. I immediately noticed that the translation of the novel contained the very same translation of the riddles which were used in the subtitles. Upon closer examination, though, I noticed that in case of one riddle, there were differences between the novel and the subtitles. The difference, interestingly enough, was that in that riddle, there were extra consonants phonetically transcribed to reflect the speech impairment of Gollum.

Hungarian subtitles	Hungarian translation of the novel ²
02:04:04,000 --> 02:04:09,800 Hangja nincs , de rivall, szárnya nincs , de röpül,	Hangja ninc , de rivall, szárnya ninc , de röpül, foga nincen , de mar, szája ninc , de füttyül
02:04:10,200 --> 02:04:16,801 foga nincsen , de mar, szája nincs , de füttyül.	

Table 9. Comparison of the Hungarian subtitles and the Hungarian translation of the novel.

As can be observed in Table 9, compared to the translation of the novel, the subtitles do not contain the highlighted words in a phonetically transcribed way (without the ‘s’ letters) to match Gollum’s speech impairment. This is highly surprising, since (1) this way the subtitles are inconsistent with Gollum’s way of pronunciation, and (2) there is no explanation for why such a modification should be applied if one is using an already published translation in the subtitles.

This follow-up partial cross-analysis clearly shows that when doing a subtitle analysis of a film adaptation, it is highly advised to check the target language translation of the novel the film is based on. Without doing this, one can easily render the part of the analysis which deals with potential explanations of certain decisions made by the translator unusable.

Another issue I noticed while doing this research was that analyzing the optional grammatical and lexical transfer operations involves a high level of subjectivity when it comes to the decisions of the analyzer, since there are many cases (even on a relatively small corpus as the one for this research is) when deciding which category a specific transfer operation falls into is very unclear. Double-coding is necessary in this type of research to minimize the subjective bias.

9 CONSIDERATIONS FOR USING CREATIVE AND HUMOROUS LANGUAGE-BASED SUBTITLE ANALYSES IN AN EFL CONTEXT

It is clear to all teachers that from the multiple factors affecting language acquisition, motivation is probably the one which we need to pay the most attention to. Motivating students in a language learning environment can be approached from multiple angles (Marosi 2020; Zolczer 2016, 2019). It seems clear that using relatively up-to-date content (preferably connected to popular culture) which is rich in stimuli has a chance of grabbing and keeping the attention of students. If they are paying close attention, the probability of successful language acquisition increases greatly and if the content is engaging for them, the time they remain attentive also lengthens (to the great benefit of the teacher, too).

²A *hobbit*, J. R. R. Tolkien, translated by Tibor Szobotka and István Tótfalusi, Ciceró Könyvstúdió, 2006.

Creativity in general is a very effective tool for engaging students in the classroom (Puskás 2020). Creative and humorous language of the kind analyzed in this paper might provide many opportunities for teachers of EFL for not only increasing their level of motivation (i.e. grabbing their attention), but also for giving ideas for various kinds of activities which could be designed for improving language skills. Since the analysis of lexical and grammar transfer operations requires the analyzer to be fluent with the vocabulary and grammar of the analyzed sentences, one can easily create activities for improving vocabulary and grammar skills by simply asking students in groups to analyze selected scenes from a favorite film, TV show or series. In the same way as it was realized in this paper, the teacher then could follow this activity by another one in which s/he asks the students to compare the English subtitles of the selected scenes with the Hungarian subtitles from a semantic point of view and try to assess the creative load in them. The level of difficulty of both of these activities can be adjusted from a pre-intermediate to an advanced level by (1) changing the source from which the subtitles are selected and by (2) changing the goal of the sub-tasks of the activities by adjusting the level of detail of the semantic, lexical and grammatical analyses.

10 SUMMARY

The aim of this research was to find out whether it is possible to point out any effects of the technical constraints of subtitling through the analysis of optional grammatical and lexical transfer operations applied in the Hungarian translation of the subtitles of a film adaptation *The Hobbit: An Unexpected Journey*. Two scenes, containing humorous and creative language use respectively, were selected from the subtitles. Then a comparative analysis was conducted on the English source and the Hungarian target subtitles during which the optional grammatical and lexical transfer operations were identified. The transfer operations were summed up and quantified.

The results show that lexical exchange and lexical omission were used at least twice as frequently as any other grammatical or lexical transfer operation. The qualitative analysis of the subtitles in which lexical exchange and omission were used shows that in most cases, the potential reason for using them was to enrich the language of the characters and to emphasize their idiosyncratic speech style. There are, however, cases when there is a partial or complete loss of such indicator of a character's peculiar speech style in the Hungarian subtitles for which no reasonable explanation was found.

The qualitative analysis of the subtitles did not reveal any identifiable effect of any technical constraints of subtitling. Despite the fact that the corpus for this research is rather small, the fact that fast paced dialogues were selected for analysis allows us to assume that the effects of the technical constraints of subtitling are not possible to detect through the identification and analysis of optional grammatical and lexical transfer operations.

The paper also touched upon the potential benefits one might experience and expect when using creative and humorous language-based subtitle analyses in an EFL context. Since the type of transfer operations and translation analyses done in this research are “scalable” to various levels of proficiency, teachers have the ability to create activities focusing on creative language use for a wide range of English classroom students from pre-intermediate to advanced language skills.

BIBLIOGRAPHY

- [1] DÍAZ CINTAS, J. Subtitling (chapter). In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2010. 344–349.
- [2] GOTTLIEB, H. Subtitling: visualizing filmic dialogue. In: Garcia, L., Pereira Rodríguez, A. M. (eds.) *Traducción subordinada (II). El subtitulado*. Vigo: Servicio de la Universidad de Vigo. 2001. 85–110.
- [3] ANTONINI, R. The perception of subtitled humour in Italy: An empirical study. *Humor: International Journal of Humor Research*, Special Issue Humor and Translation Vol. 18. No. 2. 2005. 209–225. <https://doi.org/10.1515/humr.2005.18.2.209>
- [4] GOTTLIEB, H. Subtitling: In: Baker, M (ed.) *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London: Routledge. 1998.
- [5] LOMHEIM, S. 1999. The writing on the screen. Subtitling: a case study from Norwegian Broadcasting (NRK), Oslo In: Anderman, G., Roger, M. (eds.) *Word, Text, Translation*. Clevedon: Multilingual Matters. 1999. 190–207.
- [6] KLAUDY K. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica. 1997.
- [7] MAROSI Renáta. 2020. Fairy Tales in the EFL Classroom. In A. Németh – Y. Orsovics – A. Csehiová – A. Tóth-Bakos (eds.) *12th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections*. Conference Proceedings. J. Selye University, Komárno, Slovakia. 2020. pp. 111–126.
- [8] ZOLCZER, P. Translating humour in audiovisual media. *European Journal of Humour Research* Vol. 4. No. 1. 2016. 76–92. <https://doi.org/10.7592/ejhr2016.4.1.zolczer>
- [9] ZOLCZER, P. Comic Book Translation and Humor. *Eruditio–Educatio* Vol. 2019. No. 4. 2019. 51–63.
- [10] PUSKÁS Andrea. *Improving Creativity in the EFL Classroom*. Brno: Tribun EU, 2020. ISBN 978-80-263-1605-3.

The paper was written in the framework of KEGA grant project *Improving creativity and teaching English as a foreign language creatively at primary and secondary schools* (Rozvoj kreativity a kreatívna výučba anglického jazyka na základných a stredných školách) Project no. 006UJS-4/2019 at the J. Selye University, Faculty of Education.

NACIONALISTA (BEZÁRKÓZÓ) TÁRSADALOM A POSZT-MODERN KORBAN – AVAGY ÉSZAK KOREA ESETE

Tibor ZSIGMOND¹

ABSTRACT

The study deals with the foreign policy of the Democratic People's Republic of Korea (DPRK). North Korea is a state that is unique by the nature of its political system and stability. The DPRK celebrated its 70th anniversary in September 2018 - so it was established before the postmodern age (1960s), but is still “viable” to this day. During this period, the North Korean system remained almost unchanged despite fundamental changes in the international world. The DPRK was established as a second state on the Korean Peninsula at the beginning of the Cold War. There were both external and internal reasons for the division of the ethnically unified Korean nation into two states. The external reasons were related to the agreement on the joint administration of Korea - until the elite could govern the state independently. Internal causes were related to the polarization of the domestic and exiled political elites, which were divided into two groups of antagonists.

KEYWORDS

North Korea, political system, nacionalism, closed societies, identity

BEVEZETŐ

Az alábbi tanulmány Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK) külpolitikájával foglalkozik. Észak-Korea olyan állam, amely politikai rendszerének és stabilitásának természeténél fogva egyedi. A KNDK 2018. szeptemberében ünnepelte 70. évfordulóját – tehát már a posztmodern kor előtt (1960-as évek) jött létre, azonban a mai napig „életképes”. Ezen időszak alatt az észak-koreai rendszer a nemzetközi alapvető változások ellenére szinte változatlan maradt. A KNDK-t a hidegháború kezdetén a Koreai-félszigeten második államként hozták létre. Az etnikailag egységes koreai nemzet két államra osztódásának külső és belső okai is voltak egyaránt. A külső okok Korea közös adminisztrációjáról szóló megállapodással voltak összefüggésben – amíg az elit nem tudta önállóan kormányozni az államot. A belső okok a belföldi és a száműzött politikai elit polarizációjához kapcsolódtak, amelyek két antagonista csoportra osztódtak. [1] [4] [9]

A KNDK külpolitikája a hidegháború alatt nagyon pragmatikus volt. Az állam vezetése tisztában volt a két partnerrel – a Szovjetunióval és Kínával – szemben fennálló hátrányaival, melyek az ország méretéből, hatalmi potenciáljából és valódi befolyásából származtak. Ugyanakkor a KNDK gazdaságilag függött a keleti blokk partnereitől, mivel a „barátságos államok” segítséget nyújtottak és a kereskedelem barteres csere formájában zajlott, nem pedig normál piaci árakon. Annak ellenére, hogy hátrányos helyzetben van a nagyhatalmakkal, Észak-Korea a hidegháború alatt megőrizte saját külpolitikai függetlenségét. A politikai elit nagyon észszerűen állt ezekhez az államokhoz. Úgy tartották, hogy a nagyhatalmak elsősorban saját érdekeikkel foglalkoznak és a szövetségeseik érdekei csak másodlagosak. Az egyik eszköz, amely lehetővé tette a KNDK számára, hogy megőrizze függetlenségét, az elképzelések egységén és az ellenzéki politika szisztematikus megszüntetésén alapuló belső politika volt. A kormányzó elit képes volt ellenállni a partnerei politikai rendszerében bekö-

vetkezett változásoknak és egy stabil totalitárius intézményt épített fel, amely a mai napig egyedülálló létezésének hossza és a belső kohézió mértéke szempontjából. [4] [9]

A hidegháború vége, a keleti blokk összeomlásával és a Szovjetunió pusztulásával Észak-Koreát „nagyon nehéz” helyzetbe hozta. Az eddig barátságos közép- és kelet-európai államok demokratizálódását, valamint az Oroszországban zajló változásokat az észak-koreai vezetés nagy figyelemmel és „félelemmel” követte. Az állam elsődleges célja annak megakadályozása volt, hogy ez a tendencia befolyásolja a KNDK-t is. Az a tény, hogy a várakozások ellenére nem történt meg az országban a rendszerváltás, továbbra is számos elemzés tárgyát képezi a szakértők körében. A rezsím a mai napig olyan stabilitási elemeket mutat, amelyek a modern világtörténetben példa nélküli volt. A mai napig nincs „bizonyíték” a létező ellenzékéről, a lakosság tiltakozásairól. Közvetlenül a hidegháború után, 1991-ben, Kim Dzsongil a világban zajló változásokat „átmenő történelmi örvényként” jellemezte, amely akkor alakult ki, amikor „az emberiség az új függetlenség világába haladt”. Kim szerint „a szocializmus frusztráltsága és a kapitalizmus újjáéledése” néhány országban csak átmeneti jelenség volt. Feltételezése – függetlenül attól, hogy valóban hitt benne, vagy csak jól megcélzott propaganda része volt – nem bizonyult helytállóknak. Az észak-koreai politikának alkalmazkodnia kellett a megváltozott külső környezethez, sőt a működését befolyásoló belső eseményekre is, különös tekintettel a gazdasági helyzetre. [1] [4] [7] [9]

Az ország külpolitikájának alapjai

Az államok külpolitikájának elemzése és értékelése során meg kell vizsgálni, hogy egy adott pillanatban hogyan viselkedik az adott állam és ennek alapján kell megbecsülni, hogy hogyan fog a jövőben. Ezen viselkedések vizsgálata során számos irányzat alakult ki az irodalomban. A realizmus elmélete szerint az államra annak hatalmának és biztonsági érdekeinek prizmáján keresztül összpontosít. Ez azon a meggyőződésen alapul, hogy az állam racionális szereplő és ez a racionalitás tükröződik viselkedésében. Azt is feltételezi, hogy egy állam nem bízhat teljes mértékben más államokban, hanem csupán önmagára számíthat, azonban szükség esetén másokkal együtt kell működnie ahhoz, hogy létezésének alapjait biztosítsa. Egy másik felfogás szerint az állam a kultúra, a történelem, a társadalom fejlődésének és az értékek fontosságát hangsúlyozó fogalmakból áll, amelyek alapvetően befolyásolják azt, hogy az állam hogyan érzékeli önmagát és helyzetét a nemzetközi kapcsolatokban. Ebben az esetben a „stratégiai kultúráról”, mint elemző koncepcióról beszélünk. A harmadik felfogás alapján az állam olyan koncepciókból áll, amelyek hangsúlyozzák a nemzeti szereplők külpolitikai döntéshozatalra gyakorolt hatását, a politikai elitet alkotó csoportok érdekeit, valamint az adott államban élő polgárok érdekeit is. A negyedik csoportot olyan megközelítések képviselik, amelyek az államok közötti együttműködés erőforrásaira és okaira összpontosítanak a nemzetközi kapcsolatokban, továbbá a szabályok és intézmények befolyását, amelyet az államok gyakran hoznak létre politikájukra. A következő irányzat csoportjába tartoznak a pszichológiában kifejlesztett fogalmak és megközelítések, valamint a szociológia is, amelyek tisztázzák az egyéni viselkedés – a politika – tendenciáját egy adott helyzetben. Az összes megközelítés kombinációja adja a legrészletesebb képet az állam külpolitikájáról.

A KNDK esetében e megközelítések kombinációjával a következő tényezőkre kell összpontosítanunk:

az állami identitás forrásai

a döntéshozatal

a legközelebbi szomszédokkal fennálló kapcsolatok

a szerződések és a történelmi tapasztalatok

az állammal való hatalmi viszony és az állami érdekek lehetséges hatalmi konfliktusa

nemzetközi kapcsolatok

tagság különböző szervezetekben
a kötelezettségek teljesítésének képessége.

A KNDK külpolitikai elemzését két fő időszakra oszthatjuk – a hidegháború alattira és a hidegháború utánira. Az első időszak nemcsak intézményi és ideológiai szempontból formálta az államot, hanem a külpolitika alapelveinek kialakítását is befolyásolta. A mai napig tartó második időszakot egyrészt a környező eseményekre való reagálás, másrészt a világ eseményeitől való függetlenségre tett erőfeszítések jellemzik, alternatív módon lehetőségeket teremtettek saját érdekeik és igényeik megvalósítására. [1] [5]

A KNDK külpolitikáját speciális propagandával vezeti az állam, mely során a sajátos ideológiáját magyarázza és bizonyítja az állam vezetése 1970-es évek óta. Ezt a marxizmus-leninizmus „hazai változatának” értelmezték. Ennek a hivatalos ideológiának a neve „dzsucse” (másképpen csucshe), melynek alapelveit Kim Ir Szen ismertette beszédeiben. A dzsucsen keresztül a KNDK külpolitikáját pragmatikusnak és észszerűnek tekinthetjük, és az elsődleges előnyök elérésére törekszünk, amelyek az adott magatartásból származhatnak. 2019. áprilisáig az ideológia az észak-koreai alkotmány részét képezte, ahol vezérelveként írták le. [2] [5] [6]

A hidegháború vége után, Kim Dzsongil megjelenésével, az ideológiát kiegészítette a „songun” elv – az első a hadsereg. Ezen elv alapján az állami ügyeket alárendelték a katonaság szükségleteinek és érdekeinek. A hadseregnek a társadalomban betöltött jelentőségére a hangsúlyt a pártszervezetek és a pártszervek funkcióinak gyengülése helyezte át – az országban tapasztalt éhínség következtében. Ugyanakkor a songun-vezérelt politika érvként szolgált a nukleáris és rakéta-program kidolgozásához. A népesség nehéz gazdasági helyzete ellenére az élelmiszerek és a pénzeszközök elsősorban a hadsereghez kerültek. Ennek oka az volt, hogy „csak Kim Dzsongil vezetése alatt álló erős hadsereg biztosíthatja Észak-Korea biztonságát és túlélését ellenséges nemzetközi környezetben”. [2] [5] [6] [8]

A jelenlegi vezető megérkezésekor a dzsucse elképzelést és a songun elvet kiegészítette a „bjungjin” elv – a gazdaság és a nukleáris program párhuzamos fejlesztése. Uralkodásának első éveiben Kim Dzsongun elsősorban egy nukleáris program kidolgozására és a nukleáris elrettentő eszközök megszerzésére összpontosított. Az elmúlt 2 évben a propaganda hangsúlyozta a gazdasági fejlődést, amelyet a KNDK sikeresen el fog érni a szankciórendszer által okozott kedvezőtlen helyzet ellenére. [2] [5] [6] [8]

Az ideológia alapelveit és mindkét kiegészítését önellátásként, függetlenségként – elsősorban a külső szereplőkkel szemben – értelmezzük. Az ideológia kijelenti, hogy a KNDK, mint állam, képes teljesen függetlenül működni, saját erőforrásait és képességeit felhasználva a további fejlődéshez. A dzsucse részét képezte a politikai és önvédelmi függetlenség, valamint az önellátás közzgazdaságban. A valóságban azonban más volt a helyzet. Ezen területek egyike sem működött önállóan és függetlenül. Létrehozása óta a KNDK támogatásban részesült, és kereskedelmi kapcsolatokat létesített a keleti blokk országaival. A hidegháború befejezése után, és valójában továbbra is kereskedelmet folytat a fegyverek és a hadi technológia területén, sőt egyes információk szerint, a KNDK kábítószer-kereskedelemben is részt vesz. A KNDK függése és érzékenysége a külső fejleményekkel szemben nemcsak a gazdaságban tükröződik – amely a szankciórendszer következtében problémás – hanem különösen a nukleáris és rakéta-programok kidolgozása során. Számos elemzés erősíti meg a kapcsolatot a programfejlesztéssel és az USA külpolitikájával a hidegháború vége óta végrehajtott katonai beavatkozások révén. [2] [5] [8]

A külpolitikában viszonylag erős pragmatizmus és racionalitás figyelhető meg másik mindkét időszakban. Létrehozása óta a KNDK egyensúlyt keresett saját és más, sokkal nagyobb szereplők érdekei között. Mindenekelőtt a politikai vezetők mindig arra törekedtek,

hogy az egyes helyzetekből a lehető legnagyobb előnyöket használják ki, méghozzá a rendszer számára, annak stabilitása és folyamatos fennmaradása érdekében. [2] [5] [8]

Ha megvizsgáljuk az észak-koreai külpolitikát irányító alapelveket, akkor azok olyanok, mint amelyeket „a nemzetközi kapcsolatok reális elmélete” tankönyvéből vágta ki. Külső környezetét nagy óvatossággal figyeli és kezeli – itt fontos szerepet játszik a történelmi tapasztalat. A lehetséges szövetségekkel vagy partnerségekkel kapcsolatos bizalmatlanság jelen van Észak-Korea politikai elitjének minden generációjának tagjainál. Ez a Koreai-félsziget hosszú távú történelmi tapasztalataiból származik. A KNDK tisztában van azzal, hogy a környező nagyhatalmak sokkal nagyobb szabadságot élveznek saját tevékenységeik végrehajtása során és kevés olyan mechanizmus létezik, amelyek megakadályozzák érdekeik megvalósítását. [3] [5] [8]

Ami az állami tisztviselőktől eltérő szereplők befolyását és érdekeit illeti, a politikai elitnek monopóliuma van a döntéshozatalban. Mára látható, hogy az alkotmány utolsó változtatása után a rendszer még „egyedibbé” vált. Ezt megerősíti az a tény, hogy Kim Dzsongun neve még életében megjelent az alkotmányban, ami a két korábbi vezetővel csak elhalálózásuk után történt meg. Ugyanakkor a KNDK megalakulása óta az állam vezetésében vagy a hadseregben lévő csoportok minden erőfeszítése nyilvánosságra került és „el lett távolítva”. Erre jó példa Csang Szongthek, aki Kim Dzsongun nagybátyja volt. Politikai és katonai vezető volt ám 2013-ban kivégezték hazaárulás vádjával. Ezen eset a mai napig sok kérdést hagyott maga után. [2] [3] [5] [8]

DISZKUSZIÓ ÉS BEFEJEZÉS

2018 óta viszonylag jelentős változás történt az észak-koreai külpolitikában. Újévi beszédében Kim Dzsongun kijelentette, hogy hajlandó találkozni bármely vezetővel, akinek pozitív szándékai vannak a Koreai-félszigettel kapcsolatban. Ez előkészítette a terepet arra, amit számos elemző diplomáciai támadásnak hív. Kim először találkozott más államok legmagasabb képviselőivel, 7 évvel a vezető pozícióba lépése után. Mun Dzsein dél-koreai elnökkel folytatott találkozó előkészítették az utat a kétoldalú kapcsolatok további fejlődéséhez. A 2018 őszi Phenjanban aláírt példátlan katonai megállapodás ellenére a két korea közötti kapcsolatok az elmúlt közel két évben „kihültek”.

Hszi Csin-ping kínai elnökkel folytatott öt találkozó eredményeként megújultak a KNDK és Kína közötti kapcsolatok, és fokozódott a kormányzati tisztviselők és a lakosság közötti cserék. Kína részben beszüntette az ENSZ Biztonsági Tanácsa által kiszabott szankciók alkalmazását. Ezenkívül a Vlagyimir Putyin orosz elnökkel tartott csúcstalálkozó eredményeként a kétoldalú kapcsolatok hivatalosan is újraindultak, és néhány észak-koreai munkavállaló visszatérhetett Oroszországba. Mégis mindezek közül a legnagyobb érdeklődés az Egyesült Államok elnökével, Donald Trumppal tartott két találkozót övezte. Az első csúcstalálkozó viszonylag „homályos eredményt” hozott, azonban az elsősorban a kétoldalú kapcsolatokra irányuló nyilatkozatot mindkét politikus aláírta. A második csúcstalálkozó idő előtt véget ért, miután Donald Trump elnök távozott az ülésről. A rendelkezésre álló információk szerint az Egyesült Államok teljes nukleáris leszerelést követelt, amelyet a szankciók enyhítéséről folytatott vitákhoz kötöttek.

Bár Kim Dzsongun az egyes elnökökkel folytatott találkozók megerősítette elkötelezettségét a nukleáris atomfejlesztés visszafogása mellett, nyilvánvaló, hogy ennek a koncepciónak az értelmezése résztvevőként eltérő. Az Egyesült Államok és Dél-Korea, de alapvetően Kína és Oroszország is a nukleáris program teljes megszüntetését várná el – a meglévő fegyverekkel együtt. Az elemzések szerint a KNDK azt feltételezi, hogy a denuklearizálás

csak a program továbbfejlesztésére vonatkozik. Mindent összevetve nem valószínű, hogy Észak-Korea feladja nukleáris programját. Még a békeszerződés aláírásának lehetősége az Egyesült Államokkal sem feltétlenül garantálja azt, hogy az Egyesült Államok kormánya a jövőben nem veszi fontolóra az észak-koreai kérdés katonai megoldását. Ez a tény, hogy Kim Dzsongun, aki ténylegesen uralkodása elején van, nem engedheti meg magának, hogy ekkora kockázatot vállaljon. Nagy kérdéseket von maga után Kim rejtélyes eltűnése. Egy esetleges komolyabb megbetegedés, netán elhalálozás akár komoly veszélybe is sodorhatja az országot és a rendszer jövőjét.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] BUZO, A. (2003). Partyzánská dynastie. Politika a vedení Severní Koreje. Praha: BB Art, p. 343.
- [2] CHEON, S. (2013). The Kim Jong-un Regime's „Byungjin” (Paralled Development) Policy of Economy and Nuclear Weapons and the „April 1st Nuclearization Law”. Korean Institute for National Unification Online Series CO, iss. 13-11, p. 1-7.
- [3] CHOE, S. (2018). „We no longer need“ Nuclear or Missile Tests, North Korean Leader says. The New York Times. [Online] Elérhető az interneten: <<https://www.nytimes.com/2018/04/20/world/asia/kim-jong-unhotline-korea.html>>.
- [4] HUSENICOVÁ, L. (2019). Zahraníčná politika KĽDR: Ideové východiská a nástroje. Journal of International Relations, vol. 17, iss. 4, pp. 321-340.
- [5] ISOZAKI, A. (2019). North Korea Revamps its Constitution. The Diplomat. [Online]. Elérhető az interneten: <<https://thediplomat.com/2019/08/north-korea-revamps-its-constitution/>>.
- [6] LEE, G. (2003). The Political Philosophy of Juche. Stanford Journal of East Asian Affairs. 2003, vol. 3, iss. 1, pp. 105-112.
- [7] PARK, Y. (1999). The Kim Jong-il Regime: Structure, Policies, and Perception. East Asian Review, vol. 11, iss. 4, pp. 15-29.
- [8] PARK, Y. (2014). Policies and Ideologies of the Kim Jong-un Regime in North Korea: Theoretical Implications. Asian Studies Review, vol. 38, iss. 4, pp. 1-14. <https://doi.org/10.1080/10357823.2013.868864>
- [9] PIKSTON, D. – SAUNDERS, P. (2003). Seeing North Korea Clearly. Survival, vol. 45, iss. 3, pp. 79-102.

**A Selye János Egyetem XIII. Nemzetközi Tudományos Konferenciája: 2021. szeptember 8-9.
XIII. Medzinárodná vedecká konferencia Univerzity J. Selyeho – 2021**

Szekció: **A nemzetiségi kulturális identitás nyelvi és irodalmi dimenziói**

Szekcióvezető: Simon Szabolcs, PhD.

**A szekció előadásai a BigBlueButton videokonferencia-rendszerben, a
<https://bigbluebutton.ujs.sk/b/sza-znh-q3f>
linken érhetőek el.**

PROGRAM

2021. szeptember 8.

13.00 – 13.20	Šenkár Patrik	Špatnokrásne zákonitosti sveta v Andruškovom románe <i>Potomok</i>
13.20 – 13.40	Zsigmond Tibor	Nacionalista (bezárkózó) társadalom a posztmodern korban – avagy Észak-Korea esete
13.40 – 14.00	Kosztolánczy Tibor	The Secrets of the Danube (Sütő András: <i>A Duna titkaiból</i>)
14.00 – 14.20	Zolczer Péter	Subtitle Analysis in the Context of Transfer Operations and Technical Constraints: A Case Study of The Hobbit
14.20– 14.40	Szünet	
14.40– 15.00:	Istók Béla	Nyelvi és vallásszemiotikai tájkép
15.00 – 15.20	Simon Szabolcs	Kétnyelvűség, nyelvi tájkép néhány dél-szlovákiai városban
15.20 – 15.40	Kónyi Judit	Emily Dickinson as a private poet
15.40– 16.00:	Eged Alice	Igazságszolgáltatás a diktatúra és a demokrácia szolgálatában
16.00 – 16.20	Kmeczkó Szilárd	Nagyító alatt A szünni nem akaró emlékezés mint a megfigyelőt konstituáló cselekvés Gregor von Rezzori önéletrajzi írásai alapján
16.20 – 16.45	Diszkusszió, zárszó	